

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav Jižní a Centrální Asie

Seminář Mongolistiky

Diplomová práce

2014

Bc. Lucie Chudá

Reflexe obrazu světa mongolských nomádů ve vybraných příslovích

Reflexion of the worldview of the Mongolian nomads in selected
proverbs

vedoucí práce: PhDr. Veronika Zikmundová, Ph.D.

Na tomto místě bych velmi ráda poděkovala vedoucí své práce PhDr. Veronice Zikmundové Ph.D. za neocenitelné rady a připomínky a za její trpělivost a vstřícnost. Dále bych chtěla poděkovat PhDr. Aleně Oberfalzerové Ph.D. za inspiraci a Doc.Dr. Z'ü'gderiin Luvsandorz'ovi za jeho neúnavnost při rozsáhlých konzultacích a za nesmírně přínosné připomínky týkající se světa mongolských pastevců. Dále bych chtěla poděkovat Batc'imeg, že mi byla průvodkyní při mém výzkumu v Ulánbátaru a Bolormě za její ochotu a pomoc. Můj dík patří také všem, díky nimž mohla tato práce vzniknout, a kteří mi byli oporou během mé práce a studia.

Prohlašuji, že tuto diplomovou práci jsem vypracovala samostatně za pomoci uvedených a citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 15. srpna 2014

.....
Lucie Chudá

Anotace

Práce se zabývá mongolskými příslovími – *zu'ir cecen u'g* a jejich vztahem k tradičnímu nazírání světa mongolskými nomády. Vybraná přísloví jsou přeložena, opatřena výkladem a zasazena do kontextu kočovného života

Annotation

The thesis deals with the Mongolian proverbs - *zu'ir cecen u'g* and their relation to the traditional world-view of the Mongolian nomads. Selected proverbs are translated, commented and set in the context of a nomadic life.

Klíčová slova:

Přísloví

Zu'ir cecen u'g

Obraz světa

Mongolové

Kočovníci

Keywords:

Proverbs

Zu'ir cecen u'g

World-view

Mongols

Nomads

Obsah

1. Úvod	7
1.1. Téma a cíl práce.....	7
1.2. Metodika práce a použitá literatura	7
1.3. Členění práce.....	8
1.4. Transkripce a pojmy	9
1.5. Teoretická východiska	9
1.5.1. Jazyk v kontextu kultury.....	10
1.5.2. Etnografie Komunikace	11
1.5.3. Jazykový obraz světa.....	11
1.5.4. Obraz světa u Mongolů	12
1.5.5. Příslloví jako součást folkloru	13
1.5.6. Mongolská <i>Zu'ir cecen u'g</i> – jejich charakteristika a dělení.....	14
2. Zvířata v obrazu mongolských přísloví.....	19
2.1. Pes/Nohoi.....	19
2.2. Dobytek/Mal	25
2.2.1. Ovce/ <i>Honi</i>	27
2.2.2. Koza/ <i>Yamaa</i>	29
2.2.3. Kráva/ <i>U'her</i>	31
2.2.4. Kůň/ <i>Mori</i>	33
2.2.5. Velbloud/ <i>Temee</i>	38
2.3. Ptáci / <i>S'uvuu</i>	40
2.3.1. Páv / <i>Togos</i>	42
2.3.2. Straka / <i>S'aazgai</i>	43
2.3.3. Vrána, Havran / <i>Har heree, Hon heree</i>	46
2.4. Had/ <i>Mogoi</i>	49
2.5. Žába/ <i>Melhii</i>	53

2.6. Lev/ Arslan	54
2.7. Tygr/ Bars	55
3. Tématické okruhy mongolských přísloví	57
3.1. Přísloví upravující společenské vztahy a morálku	58
3.1.1. Rodina a domov	60
3.1.2. Vztahy s okolím	62
3.1.3. Přátelství a družnost	65
3.1.4. Čest, pomluvy, dodržení slova	67
3.2. Lidské vlastnosti a charakter	70
3.3. Aktivita, práce a vzdělávání	77
3.4. Obecná filozofická přísloví	85
3.5. Satirická a humorná přísloví	90
4. Závěr	93
5. Seznam prostudované a citované literatury	95

1. Úvod

1.1. Téma a cíl práce

Tématem předkládané diplomové práce jsou mongolská přísloví a jejich vztah k „obrazu světa“ mongolských nomádů. Cílem práce je pokusit se přiblížit mongolské vnímání světa, pohled na přírodu a postavení člověka a společnosti v ní prostřednictvím vybraných přísloví. Soubor těchto pravidel, rad a návodů je ukryt mimo jiné i v mongolských *zu'ir cecen u'g* (tj. moudrých rčeních), které jsou souborem generacemi předávané lidové moudrosti. Tato přísloví a úsloví jsou hojně využívána při výchově dětí, ale i v běžných situacích každodenního života. Používají se ke komentování nejrůznějších situací a jsou návodem k jejich řešení nebo jejich posouzení na základě tradičního pohledu. Přísloví jsou mnohvrstevnatá, obsahují různé metafory a mívají často více než jeden možný způsob výkladu. Jejich výklad závisí nezřídka na kontextu, ve kterém jsou přísloví použita. Interpretace si mohou dokonce protiřečit, což bychom mohli považovat za schopnost vnímání relativity v okolním světě. Tato práce si neklade za cíl uvést všechny myšlenky a okruhy, kterých se přísloví týkají. Už vůbec pak není v jejích možnostech zaznamenat všechny situace, ve kterých je lze použít. Jedná se o téma nesmírně obsáhlé a náročné, proto si dovoluji tuto práci pojmout pouze jako uvedení do dané problematiky. Hlavním cílem práce tedy bude poukázat na určitá specifika mongolské kultury a tradičního chápání světa odrážející se ve vybraných příslovích.

1.2. Metodika práce a použitá literatura

Při své práci jsem čerpala jak z literatury týkající se mongolských přísloví a z autorů zabývajících se mongolským obrazem světa v jazyce a literatuře, tak z vlastního terénního výzkumu uskutečněného v průběhu tříměsíční studijní stáže na Mongolské státní univerzitě v Ulánbátaru.

Mezi knihy, ze kterých jsem čerpala informace o příslovích a mongolském obrazu světa, patřily především *Metaphors and Nomads* A. Oberfalzerové zabývající se metaforami v mongolském jazyce v kontextu obrazu světa nomádů. Dále jsem se velmi inspirovala prací S. Dulama, který se ve svých několika svazcích věnovaných mongolskému symbolickému myšlení *Mongol belgedel zu'i* věnuje symbolickým významům věcí v mongolském prostředí. Ke své práci používá mongolskou ústní lidovou slovesnost a literaturu. Kromě těchto dvou titulů jsem se snažila vycházet z několika sbírek mongolských přísloví a ústní lidové slovesnosti, které v současné době v Mongolsku vycházejí, např. *Mongol ardyn zu'ir cecen u'g* od G. Rinc'ensambuua, *Mongol aman zohiolyn tailbar deez' bic'ig* D. Cerensodnoma nebo *Zu'ir u'giin utgyn zu'ic'ilsen tailbar* T. Tu'mendemberela. Poslední jmenovaná kniha je sbírkou tematicky vybraných přísloví opatřených vysvětlením významů jednotlivých přísloví a sémantickým i syntaktickým rozbořem veršů. Velmi

přínosným zdrojem přísloví a jejich použití v praxi mi byl také román C'. Lodojdamby *Tungalag Tamir*, který vyšel v roce 1969 také v českém překladu pod názvem *Průzračný Tamir*.

Přestože samotných přísloví lze v literatuře nalézt velké množství, výklad jejich smyslu se ve sbírkách objevuje málokdy a pro cizince je mnohdy jejich pochopení poměrně obtížné. Neodmyslitelnou součástí práce byl tedy i terénní výzkum, během kterého bylo třeba získat vysvětlení významu přísloví a příklady jejich možného využití. Výběr přísloví uvedených v této práci probíhal zčásti formou náhodného výběru a zčásti je odvislý na výpovědích informantů. Výzkum jsem zpočátku prováděla formou rozhovorů s místními obyvateli v průběhu svých cest mimo hlavní město, například do somonu Hotont v Archangajském ajmaku. Mnohem přínosnější se však ukázala dlouhodobější forma výzkumu přímo v hlavním městě, kde byli mými informantkami především ženy a studentky žijící v Ulánbátaru a pocházející původně z venkovských oblastí. Průvodcem při mém výzkumu mi byla Batc'imeg, bohemistka, která mi vždy ochotně pomáhala v mém výzkumu a pomohla mi zjistit potřebné informace. Vzhledem k tomu, že v době rozhovorů bylo v místnosti vždy nejméně několik lidí, uvádím z důvodu nepřehledné situace jako informantku právě Batc'imeg, neboť ona byla iniciátorem většiny odpovědí. Rozhovory byly mnohdy velmi spontánní, a proto je velká část výstupů především ve formě ručně psaných zápisků pořízených za pomoci mongolských mluvčích. Výzkum byl prováděn v prostředí vysokoškolských kolejí a menz, ale i v jurtovištích na okraji Ulánbátaru. Po návratu do Čech byl výzkum rozšířen ještě rozhovory s Mongoly žijícími v Praze. Především s paní Bolormou a docentem Luvsandorz'em, který mi během konzultací poskytl cenné rady týkající se obraznosti mongolského jazyka a života samotných pastevců.

1.3. Členění práce

Práce je rozdělena do čtyř hlavních kapitol. V první kapitole je formulováno téma, cíl a metodika práce. Dále jsou v ní uvedena teoretická východiska práce týkající se jazyka a kultury, jazykového obrazu světa a etnografie komunikace. Závěr první kapitoly je věnován příslovím ve folklóru a funkci *zu'ir cecen u'g* v mongolském prostředí.

Druhá kapitola se věnuje obrazu vybraných zvířat v mongolských příslovích. Ke každému zvířeti je přiřazena určitá charakteristika na základě konzultací s rodilými mluvčími a odborné literatury týkající se symbolického a metaforického myšlení mongolských nomádů. Po tomto úvodu následují vybraná přísloví opatřená překladem a tam, kde to bylo možné, i výkladem a příklady použití přísloví v praxi.

Kapitola třetí se zabývá obecnějším členěním témat, jichž se přísloví týkají. Je to především okruh přísloví společenských, obecných a filozofických, přísloví o lidské

povaze a přísloví týkající se práce, vzdělávání a lidské aktivity. V této kapitole se pokouším zdůraznit některé zásadní hodnoty a pravidla, kterých jsem si během svého studia a práce s příslovími povšimla. Tam, kde významy přísloví vykazují podobnost s příslovími českými, snažím se najít a odkázat na jejich český ekvivalent.

Obě hlavní kapitoly jsou opatřeny informacemi a vysvětleními získanými od informantů nebo z odborné literatury.

Závěr potom shrnuje význam přísloví v mongolském obrazu světa a stěžejní myšlenky a charakteristiky obsažené ve vybraných příslovích.

1.4. Transkripce a pojmy

K transkripci mongolštiny užívám přepisu používaného mongolisty na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze tak, jak je užíván v periodiku *Mongolo-Tibetica Pragensia* a v monografii A. Oberfalzerové *Metaphors and Nomads*. Při transkripci rozhovorů nebylo v některých případech možné zaznamenat přesné znění sdělení kvůli rušivým elementům v okolí nebo změně v intenzitě projevu mluvčího. Rozhovory tedy nejsou přepsány zcela doslovně v závislosti na srozumitelnosti záznamu. Prísloví a rozhovory jsou následně přeloženy volně tak, aby byly českému čtenáři srozumitelné. Překlad se však snaží co nejvěrněji zachovat původní smysl sdělení.

V pasážích citovaných z českého překladu románu *Průzračný Tamir*, zachovávám přepis mongolských jmen ve formě, v jaké je použit i v knize. Z důvodu přehlednosti ponechávám osobní jména v tomto přepisu i v následném výkladu přísloví.

Abych se vyhnula nedorozumění, je třeba hned zpočátku definovat pro potřeby této práce překlad pojmu *zu'ir cecen u'g*. Mongolská *zu'ir cecen u'g* (dosl. moudrá slova, moudrá rčení) jsou souborem přísloví, pořekadel, rčení i úsloví. Přes různé snahy mongolských badatelů *zu'ir cecen u'g* dělit do těchto kategorií, v praxi se toto dělení příliš neuchytilo a i v mnoha sbírkách jsou *zu'ir cecen u'g* uváděna pouze abecedně bez jakéhokoliv rozčlenění. Přestože v další kapitole uvádím různé varianty dělení na přísloví, pořekadla aj., pro potřeby této práce budeme pod pojmem moudrá rčení a přísloví chápat to, co je v mongolštině označováno souhrně jako *zu'ir cecen u'g*.

1.5. Teoretická východiska

V této kapitole bych chtěla shrnout východiska a různé náhledy na studium jazyka a kultury, které považuji za důležité při studiu přísloví. V prvních třech podkapitolách se věnuji pojmům, jako jsou kultura a role jazyka v ní, etnografie komunikace a

obraz světa v jazyce. Tyto pojmy a přístupy považuji vzhledem k tématu práce za důležité zmínit.

Druhá polovina této kapitoly je věnována obrazu světa u mongolských kočovníků, dále obecnému definování přísloví jako součásti folklóru a v neposlední řadě charakteristice a dělení mongolských *zu'ir cecen u'g*.

1.5.1. Jazyk v kontextu kultury

Podle W. H. Goodenougha, zakladatele kognitivní teorie kultury je třeba kulturu vnímat pouze jako systém sdílených idejí, názorů, norem a principů. Podle něho se kultura skládá z toho, co člověk musí vědět nebo v co musí věřit, aby mohl jednat způsobem přijatelným pro členy své společnosti.¹ Takto definovaný pojem kultury se vztahuje pouze k tomu, co se lidé učí, ale nikoliv k tomu, co dělají a co tvoří. Je spíše organizací a formou věcí tak, jak existují v myslích lidí, modelem pro jejich vnímání, uvědomění a interpretaci. Jsou to znalosti, kódy a pravidla, které jsou společensky získány a jako takové determinují lidské chování a prožívání.² Kulturu tedy můžeme chápat vytvořená pravidla a vzorce chování. Tato pravidla jsou často ideální a říkají, jak by se měl člověk zachovat na nejlepší možné úrovni. Mnoho takových pravidel a vzorců pro různé situace je uloženo právě v ústní lidové slovesnosti, především pak v příslovích. Ty často pomocí symbolů a metafor navozují představy různých modelových situací. Často se v nich hovoří o příčině a následku nebo jde o prosté komentování vypozerovaných skutečností či o pouhé sdělení společenských pravidel. Jsou to jakési společně sdílené zkušenosti a stereotypy, na základě kterých hodnotíme nové informace a vzniklé situace.

Centrální součástí kultury je potom jazyk, který je jádrem všech symbolických systémů. Jazyk je médiem, jehož prostřednictvím předáváme zprávy jak sobě navzájem, tak i budoucím generacím. Odráží kulturu a prostředí těch, kdo jím mluví. Reaguje a přizpůsobuje se potřebám dané kultury a poskytuje návod pro organizaci a třídění světa tak, jak jej zakoušíme. Je to symbolický systém vytvářející síť významů, které nám pomáhají pochopit a využít naše prostředí a porozumět smyslovým vjemům, které nás obklopují. Společně s dalšími částmi kultury tvoří jazyk jakýsi filtr, skrze nějž pozorujeme svět a teprve skrze tento překlad jsme schopni interpretovat skutečnost. Ta potom přežívá díky tomu, že se o ní vzájemně ujišťujeme v každodenních hovorech s ostatními lidmi. Tímto způsobem posilujeme naše společně sdílené hodnoty, předsudky atd.³ Jak různé jazyky prostupují myšlení

¹ Soukup, Václav, *Dějiny antropologie*, Karolinum, Praha, 2004, s. 520-521.

² Tamtéž.

³ Murphy, R.F., *Úvod do kulturní a sociální antropologie*, 2. Vydání, sociologické nakladatelství Slon, Praha, 2004, s. 39.

mluvčích, nutí své mluvčí vytvářet realitu různým způsobem.⁴ Přesto je jazyk pouze nástrojem lidské mysli, který lze přizpůsobit tomu, co chceme říci.

1.5.2. Etnografie Komunikace

Etnografie komunikace se zabývá problematikou užívání jazyka v konkrétním kulturním kontextu.

Předmětem studia je především analýza podmínek, za kterých dochází k užití různých forem a stylů jazyka a logiky výběru určitých jazykových prostředků. Úkolem této disciplíny je tedy studium situací, v nichž dochází ke komunikačnímu procesu a následné stanovení funkcí řeči na základě analýzy jazyka a sociokulturních faktorů. Tyto faktory bezprostředně ovlivňují způsob použití jazyka v danou chvíli. Jinými slovy je třeba vědět, ve které situaci a za jakých podmínek je vhodné daný jazykový prostředek použít. Při výzkumu přísloví je například potřeba zjistit zaprvé to, co je v dané kultuře za přísloví považováno, a za druhé, v jakých situacích je vhodné toto přísloví použít.⁵

1.5.3. Jazykový obraz světa

Jako lidé se ve světě pohybujeme a orientujeme na základě pojmových struktur svého mateřského jazyka a máme v sobě zabudovaný určitý jazykový obraz světa. Jakákoliv řeč vypráví o světě a dává mu rozumět v jeho šíři a komplexnosti a ukazuje ho v množství poloh a podob, perspektiv a posunů.⁶

Běžné znalosti o světě, z nichž jazykový obraz světa vychází, získáváme nevědomě už od dětství.

Lze si jej představit jako rovinu možného dorozumění a porozumění mezi příslušníky jednoho společenství. Je hranicí, která zaručuje pocit smysluplnosti existence a míru efektivnosti komunikace i společných činností. Zkoumáme-li obrysy jazykového obrazu světa, zkoumáme vlastně to, jak světu rozumíme a jak a odkud k němu přistupujeme. Individuální zkušenost se světem, která je dána lidskou kognitivní výbavou, vychází z naší tělesnosti, schopnosti myšlení v dimenzích metafory, schopnosti kategorizovat svět atd.⁷

⁴ Pinker, Steven, *Jazykový instinkt: Jak mysl vytváří jazyk*, 1. Vydání, Dybbuk, Praha, 2009, s. 16.

⁵ Soukup, Václav, *Dějiny antropologie*, Karolinum, Praha, 2004, s. 567-8.

⁶ *Obraz světa v jazyce II.: sborník příspěvků, které zazněly v jazykové sekci 19. ročníku česko-polské meziuniverzitní konference Univerzita Karlova - Uniwersytet Warszawski v roce 2004 v prostorách FF UK Praha. 2*, Univerzita Karlova v Praze, Praha, 2007, s.8.

⁷ Vaňková, I., Nebeská, I., Saicová-Římalová, L., Šlédrová, J., *Co na srdci, to na jazyku*, Karolinum, Praha, 2005, s. 47.

Jazyk je pak prostředkem, jímž určité společenství sdílí svou interpretaci světa. Podle W. Humboldta je v každém přirozeném jazyce uložen specifický pohled na svět, způsob myšlení a prožívání, jazyk je obrazem světa sdíleným v rámci daného jazykového společenství a představující jeho kolektivní zkušenost a jeho ducha.⁸

V současné době existuje několik definic jazykového obrazu světa, z nichž každá zdůrazňuje různé aspekty tohoto pojmu. Ráda bych zde citovala dvě definice, které se podle mého názoru nejvíce váží k obsahu této práce. Jednou z nich je definice Bartmiňského, která říká, že jazykový obraz světa je: „*v jazyce uložená interpretace skutečnosti, kterou je možno chápat jako souhrn soudů o světě. Mohou to být soudy bud' ustálené v samém jazyce, v jeho gramatických formách, ve slovníku, ve fixovaných textech (například v příslovích), nebo jazykovými formami a texty pouze implikované*“.⁹

Podle jiné definice je jazykový obraz světa: „*soubor pravidel uložených v gramatických kategoriích a v sémantických strukturách lexika ukazujících pro daný jazyk typické způsoby vidění jednotlivých součástí světa, hierarchii, která v nich vládne, i hodnoty, které dané jazykové společenství akceptuje*“.¹⁰

1.5.4. Obraz světa u Mongolů

Tradiční pohled mongolských nomádů na svět je animistický. Svět kolem sebe vnímají jako živý a věří, že vše včetně neživé přírody má duši. Svou vůli pak příroda dává najevo pomocí skrytých sil, které mohou člověku pomoci i uškodit. Mezi nejvíce uctívané přírodní entity patří *Tenger Hangai*, kde *Tenger* představuje nebeský mužský princip, nebe, a *Hangai* je princip ženský, příroda, zahrnující vše od neživé přírody až po rostliny, zvířata a jiné bytosti. Tuto přírodní dualitu doplňuje lidstvo coby třetí element zcela závislý na předchozích dvou. Okolní svět s lidmi komunikuje prostřednictvím různých znamení a symbolů. Lidé pak odpovídají obětováním a velebením přírody.¹¹ Mezi velmi uctívané patří například jednotlivé hory, pohoří, jezera či řeky. Na jejich počest bývají skládány oslavné písně a jsou vnímána jako božstva. Některým místům je dokonce přisuzována určitá povaha nebo

⁸ Vaňková, s. 48.

⁹ Bartmiński, 1990, s. 110 v Vaňková, I., Nebeská, I., Saicová- Římalová, L., Šlédrová, J., *Co na srdci, to na jazyku*, Karolinum, Praha, 2005, s. 52.

¹⁰ Tokarski, 1993, s. 358 v Vaňková, s. 52.

¹¹ Oberfalzerová, A., *Metaphors and Nomads*, 1. Vydání, Triton, Praha, 2006, s. 29-30.

se s nimi pojí určité zákazy a příkazy.¹² Mongolové mají strach z neviditelných sil a chovají k přírodě velkou úctu a respekt. Mongolský pastevec tak žije v pokoře a strachu vůči živému i neživému světu a okolní svět je pro něho základem pro učení se pravidlům soužití s přírodou a pro mongolskou etnopedagogiku¹³.

V reakci na strach z přírodních sil se u Mongolů vytvořil systém příkazů a zákazů týkající se chování v nejrůznějších sférách lidského jednání, který musí znát každý člen komunity, a která byla po generace ústně předávána. V závislosti na potřebách komunity a okolí se tato pravidla v různých obdobích různě proměňovala. Souhrn těchto pravidel je obsažen mimo jiné v mongolských *zu'ir cecen u'g*, která jsou hojně využívána také při výchově dětí, aby je naučila poslušnosti a pokoře. Kromě tohoto praktického a dodnes hojně využívaného způsobu použití nám mongolská přísloví poskytují jedinečný pohled na tradiční mongolský obraz světa.¹⁴

1.5.5. Přísloví jako součást folkloru

Základním prostředkem k šíření informací a k předávání zkušeností byl bezprostřední styk s člověkem, který se odehrával na úrovni řečeného slova nebo názorného předvedení konkrétní činnosti.

Z generace na generaci se tak tradovaly normy, které tvořily stabilizační zázemí pro další souvislý vývin dané kultury. Souhrn norem, existujících ve vědomí kolektivu a promítající se do jejich společenského života zároveň určoval hodnotovou orientaci kolektivu.¹⁵

S poznáváním okolního světa se setkáváme například v příslovích, pořekadlech, pranostikách i v hádankách.

Folklórní tvorba je charakteristická svou kolektivností. Její tvůrci se musejí podříditi určitým kolektivním pravidlům a normám, které jsou aktuální potřebou kolektivu vyjádřit konkrétní ideje, použít určitou formu a uplatnit při interpretaci i určité stylotvorné prvky.¹⁶

¹² Na některá místa (*ovoo*, hory) například nesmí vstupovat ženy, aby neurazily vládce určitého místa a tím na sebe nepřivolaly neštěstí. Příkladem takové hory může být *dogs'in uul* (= zlobná hora) nacházející se u jezera *Bor nuur*, která prý způsobuje ženám, které na ní vystoupí, pomatení smyslů – Cacao, ústní sdělení.

¹³ Etnopedagogika je tu vnímána tak, jak ji ve své diplomové práci *Výchovné metody mongolských kočovníků* chápe Branislav Makúch, tedy jako soubor tradičních výchovných metod, používaných daným etnikem, které úzce souvisí s prostředím, v němž etnikum žije a čerpá z jeho myšlenkového obrazu světa (Makúch, Branislav, *Výchovné metody mongolských kočovníků. Zvyklosti ve vybraných lokalitách*, Praha, 2013, Diplomová práce, Univerzita Karlova v Praze, s. 5).

¹⁴ Vladimír Weigert, Some Mongolian proverbs currently used in the proces sof bringing up children, *Mongolica Pragensia* 06, Triton, Praha, 2006, s. 73.

¹⁵ Leščák, M., Sirovátka, O., *Folklór a folkloristika*, Smena, Bratislava, 1982, s. 16.

¹⁶ Leščák, Sirovátka, str. 24-5.

Folklórním jevům lze také přiřknout některé charakteristické vlastnosti. Především jsou přímo vázané na svého nositele, konkrétní společenství nebo sociální skupinu. Uchovávají se v kolektivní paměti a šíří se skrze kontakty mezilidské komunikace. Podléhají kolektivním normám (tradici), vyskytují se v různých variantách a odrážejí sociální a kulturní vztahy svého prostředí.¹⁷

A. Melicherčík přísloví charakterizuje jako „krátký aforistický zhuštěný metaforický výraz, který vyjadřuje poetickou formou zkušenost anebo názor lidu“.¹⁸

Leščák a Sirovátka dělí obecně jádra přísloví podle okruhů, kterých se týkají na 4 základní skupiny:

- a) přísloví o vztahu člověka k práci a k morálním hodnotám
- b) přísloví o vztahu člověka a společnosti
- c) přísloví o rodinném životě
- d) přísloví o fyzických a psychických vlastnostech člověka¹⁹

Tyto okruhy můžeme nalézt také v mongolských *zu'ir cecen u'g*. Ta navíc zahrnují i verše týkající se obecných filozofických úvah a vypořizovaných přírodních dějů.

1.5.6. Mongolská *Zu'ir cecen u'g* – jejich charakteristika a dělení

Mongolská *zu'ir cecen u'g* patří k malým žánrům mongolské ústní lidové slovesnosti. Jsou to krátké veršované texty, většinou formované do dvou nebo čtyřverší a velmi často obsahují aliteraci na začátku nebo na konci verše. S'. Gaadamba definoval *cecen u'g* (moudrá rčení) jako „sousedství několika málo slov, která shrnují širokou obsáhlou myšlenku s hlubokým významem sjednocenou do moudrého závěru“.²⁰ Tento mongolský žánr zahrnuje kromě přísloví také to, co bychom označili jako úsloví, rčení nebo pranostiky.

Zu'ir cecen u'g vycházejí ze životních zkušeností, z lidských hodnot a vlastností, ale také z porovnání ideálu a skutečnosti. Tyto hodnoty potom pomocí různých přirovnání a metafor převyprávějí.

Jsou krátká, zvučná a lehce zapamatovatelná. Často obsahují přirovnání, které člověka nutí se hlouběji zamyslet a rozvíjet vlastní obrazotvornost. Různé pojmy, věci či zvířata mají v příslovích určitou charakteristiku, na které často závisí výklad celého přísloví. Je tedy třeba nejprve pochopit jak je daná věc vnímána a co pro

¹⁷ Leščák, Sirovátka, str. 30.

¹⁸ Leščák, Sirovátka, str. 198.

¹⁹ Leščák, M., Sirovátka, O., *Folklór a folkloristika*, Smena, Bratislava, 1982, s. 199.

²⁰ „...oyun du'gneltiin argaar negtgen du'gnesen gu'n utga, o'rgon sanaa aguulsan, co'on u'giin togtmol bu'tectei u'g hellegiig cecen u'g gene“ Gaadamba, Sampildendev, 1988, 174 v Cerensodnom, D., *Mongol aman zohioliin tailbart deez' bic'ig*, Ulaanbaatar, 2012, s. 47.

příslušníky dané kultury znamená. Pokud nevíme, jaké vlastnosti Mongolové dané věci či zvířeti přisuzují, stěží pochopíme v mnoha případech význam přísloví a často bychom na základě vlastního výkladu dokonce mohli dojít ke zcela protichůdnému závěru.

Podle názoru P. Bataa, člověk potřebuje ke svému životu jen dvě základní věci: znalosti a vychování. Pokud chybí jedno nebo druhé, je to velký nedostatek.²¹

Zu'ir cecen u'g jsou hojně používána při výchově mongolských dětí. Jejich prostřednictvím se učí, co je správné a co nikoliv. Používání přísloví je mezi Mongoly stále velmi živé a mnozí si dokáží během chvilky vybavit až několik desítek přísloví, které jim říkali jejich rodiče a prarodiče. *Zu'ir u'g* jsou přijímána jako nepsané pravidlo a zákon, podle nějž je třeba se chovat.²²

Mongolští pastevcí se od malička učí pozorovat svět kolem sebe, všimnout si jeho proměn a učit se prostřednictvím příkladů ze života. Mnoho *zu'ir u'g* obsahuje příklady ze světa kolem, a pokud je dítěti něco řečeno, může se poměrně snadno přesvědčit o pravdivosti slov vlastním pozorováním. Některé paralely jsou založeny právě na stavu přírody a na tom, jak se příroda chová. Také naznačují, že člověk by se měl chovat obdobně, v souladu s přírodou. Příkladem toho může být následující přísloví:

Nuur amar bol

když je klidné jezero

Nugas amar

jsou klidné i kachny²³

Zu'ir cecen u'g se takto spolu s dalšími žánry lidové slovesnosti stávají základem pro metaforické myšlení mongolských nomádů. Tento způsob myšlení podporuje také gramatická struktura přísloví a časté vypouštění významových sloves ve verších. Mluvčí i posluchač si tak sami musejí podle kontextu doplnit chybějící slovo v odpovídajícím gramatickém tvaru. Taková přísloví mohou být pro příslušníka jiné kultury těžce pochopitelná, mongolský mluvčí vychovaný tradičním způsobem však dokáže bezprostředně dané slovo doplnit. Příkladem tohoto jevu je i přísloví:

Sarhad savnaasaa busdyg

Alkohol vše kromě své vlastní láhve
(zničí)²⁴

Zde je vynecháno sloveso, které dává přísloví správný smysl a je tedy na mluvčím i posluchači, aby jej sami podle situace a vlastního úsudku doplnili. Příklad lze vyslovit s doplněním slovesa nebo jej vynechat a ponechat jeho doplnění na

²¹ Bataa, P., *Zu'ir u'giin surgan hu'muuz'uuleh uvdis*, Ulaanbaatar, 2012, s. 5.

²² Oberfalzerová, A., *Metaphors and Nomads*, 1. Vydání, Triton, Praha, 2006, s. 30.

²³ Vysvětlení viz kapitola 3.4. Obecná a filozofická přísloví.

²⁴ Viz kapitola 3.2. Lidská povaha.

kreativitě posluchače.

V tomto případě by bylo možné nahradit slovo *zničí* např. slovesem *diilne* (zдолá), *yalna* (porazí), *evdene* (zlomí), *ustgana* (zlikviduje) nebo *so'noono* (zahubí).

*„Ene bol no'goo etnokomunikasiin hu'muuz'il eld o'sson uc'raas mongol helten hu'n, mongol amidral o'sson hu'n eniig s'u'ud helz'c'adna. Tiim uc'raas eniig ecsiin o'gu'ulehuun ihenh cecen u'gend hayana, orhino.“*²⁵

„... protože člověk vychovaný v takovém způsobu výchovy a etnokomunikace, mluvčí mongolštiny vychovaný mongolským životem dokáže to slovo říci přímo. A proto je ve většině mongolských přísloví poslední člen vypuštěn.“

Zu'ir u'g bývají také součástí mnohých eposů a odkazy na ně najdeme již v Tajné kronice Mongolů. V odstavci 260, kdy Čingischán plísni své syny, je doslova uvedeno:

*„ plísnil je a
starobylá slova
užíval,
stará slova uváděl...“*²⁶

A podobně také v odstavci 78 matka Ho'elu'n hubuje své syny za to, že zabili nevlastního bratra Bektera, tím, že *„stará slova citovala, slova starých uváděla“*²⁷.

Tato stará slova jsou podle některých badatelů s největší pravděpodobností tím, co dnes považujeme za *zu'ir cecen u'g*.²⁸

V obou těchto případech jsou *stará slova* používána staršími k vyhubování a k výchově dětí, tedy ke stejnému účelu k jakému jsou využívána dnes. Z Tajné kroniky Mongolů pochází také několik přísloví, která se používají dodnes. Příkladem takového přísloví může být:

Borootoi bolovc' bolzoondoo
Hurtai bolovc' hugacaandaa²⁹

i když je liják – na schůzku
i když prší – včas³⁰

Mongolská přísloví mají různý původ. Některá vznikla spontánně a tradovala se

²⁵ Luvsandorz', *ústní sdělení* (březen 2014).

²⁶ Poucha, P., *Tajná kronika Mongolů*, 2. Vydání, Nakladatelství lidové noviny, Praha, 2011, s. 152.

²⁷ Poucha, 2011, str. 21.

²⁸ M. Gaadamba, *Zu'ir cecen u'giig zu'ilc'len angilah asuudald*, S'inz'leh uhaany akademiin hevlel, Ulaanbaatar, 1969.

²⁹ Cerensodnom, D., *Mongol aman zohioliin tailbart deez' bic'ig*, Ulaanbaatar, s. 47.

³⁰ Viz kapitola 3.1.4. Čest, pomluvy, dodržení slova.

pouze ústní formou, jiná byla zapsána. Část přísloví se zformovala na základě pohádek a legend, ze kterých vyplynulo nějaké ponaučení, a některá přísloví jsou autorská. Jejich zabarvení často odráží dobu a účel vzniku. Ve 20. století například vznikalo nebo bylo upravováno velké množství *zu'ir u'g* tak, aby odrážela ideály *marxismu-leninismu*. Najdeme v nich kritiku feudálů, ale také narážky na výsady moderní doby. Tento trend odráží i autorské přísloví D. Nacagdorže:

Eru' u'liig hu'svel	přeješ-li si zdraví
Emnelgiig hu's	přej si nemocnici ³¹

Každý z mongolských národů nazývá přísloví různě. Burjati jim říkají *on'hon, hos'oo* nebo *hos'oo hu'rmu'ud*, Ojrati a Chalimagtové je nazývají *u'lger u'g, u'lgurmu'ud*, v některých oblastech Vnitřního Mongolska je nazývají *tuilyn u'g, havt u'g* a Chalchové ve Vnějších Mongolsku povětšinou *cecen u'g, zu'ir u'g* nebo *zu'ir cecen u'g*. Pro studium mongolské ústní lidové slovesnosti se tak ustálil jednotný název *zu'ir cecen u'g*.³²

Existuje několik způsobů, kterým lze mongolská *zu'ir cecen u'g* dělit. Gaadamba například uvádí dělení na:

- cecen u'g* – pořekadla (mong. *cecen* = moudrý, chytrý)
- zu'ir u'g* – přísloví (mong. *zuir* = srovnání, přirovnání)
- mergen u'g* – aforismy, moudré výroky (mong. *mergen* = prozíravý, trefný, moudrý)³³

Jiní badatelé, např. Rinc'ensambuu, přísloví dělí podle tématických okruhů, kterých se týkají na:

- Gu'n uhaany* – filozofická
- Niigem irgenii* – společenská
- Az' baidlyn* – o běžném životě
- Hos'in s'og* – humorná a žertovná³⁴

V této práci však používám vlastní dělení přísloví. Toto dělení vyplynulo v průběhu práce a podle mého názoru je vzhledem k tématu práce vhodnější. V následující kapitole člením přísloví podle vybraných zvířat, která se v nich

³¹ D. Nacagdorž v Das'dorž, Rinc'ensambuu, *Mongol ardiin zu'ir cecen u'g*, Ulaanbaatar, 2008, s. 6.

³² Das'dorž, Z., Rinc'ensambuu, G., *Mongol ardiin zu'ir cecen u'g*, Ulaanbaatar, 2008, s. 3.

³³ Gaadamba, 1969, str. 183 v Cerensodnom, D., *Mongol aman zohioliin tailbart deez' bic'ig*, Ulaanbaatar, 2012, s. 47.

³⁴ Das'dorž, Rinc'ensambuu, s. 6-7.

objevují. Důvodem pro toto dělení je zdůraznění vlastností a obrazu daného zvířete v myšlení pastevců. V poslední kapitole je pak členění přísloví obecné a zohledňuje pouze některé základní okruhy, které jsem považovala za důležité zdůraznit. Tyto okruhy jsou částečně shodné s dělením uvedeným u Rinc'ensambuua.

2. Zvířata v obrazu mongolských přísloví

Během své práce s příslovími jsem nabyla dojmu, že významy mnoha přísloví jsou podobně jako u nás zprostředkovány skrze charakteristické vlastnosti připisované jednotlivým zvířatům. Určité pojmy vyvolávají obrazy, prostřednictvím kterých přísloví chápeme a skrze tyto metafory si z nich bereme ponaučení. Proto jsem považovala za důležité upozornit na vnímání obrazu a charakteru některých vybraných zvířat. Bohužel nebylo možné s ohledem k rozsahu práce vybrat větší množství charakteristických přísloví, přesto věřím, že ty které uvádím, vystihují, jak Mongolové jednotlivá zvířata vnímají.

Pro popsání, co nejucelenějšího obrazu jsem využila dostupné práce zabývající se mongolským obrazem světa. Především práci A. Oberfalzerové zabývající se metaforickými výrazy v mongolštině a S. Dulama, který se zabývá mongolským symbolickým myšlením.

2.1. *Pes/Nohoi*

Pes je v Mongolsku vnímán jako velmi užitečný pomocník při obraně stád. Tito psi dokáží zahnat i vlky a ohlídat stádo a jurtu. Cizí pocestné neváhají pokousat a lidé se jich proto obávají. Člověk, který jde kolem jurty, udělá dobře, když si pro jistotu ke své obraně sebere kámen nebo hůl. Nakonec, kamenem psy zahánějí i sami pastevcí.

V Evropě máme v současné době tendence psa vnímat jako věrné a poslušné zvíře a asi málokdy by nás napadlo pohlížet na něj jako na zrádného a úplatného tvora. Takový charakter přisuzujeme spíše kočkám. Pro Mongoly je pes pomocník, bez kterého se pastevce při práci se stádem a při jeho obraně neobejde. Vztah člověka a psa tu však má jasně dané hranice. Pes například nesmí do jurty a dostává nažrat jen minimálně (výjimkou bývají speciálně cvičení lovečtí psy a feny, které čerstvě porodily štěňata).³⁵ Pastevci si nemohou dovolit jídlem plýtvat a tak si pes musí svou potravu většinou obstarat sám. Pokud tedy nehlídají stádo a jurtu, hledají ve stepi něco k snědku. Není při tom výjimkou, že ve stepi sežerou i mršinu nějakého zvířete nebo lidské ostatky. Proto se lidé psů ze strachu před nemocemi příliš nedotýkají.³⁶ Psi nemají lehký život a nelze se tedy divit, že pokud jim dá někdo nažrat, jsou ochotni třeba jen na několik dní přeběhnout k novému pánovi. Přesto má pes několik vlastností, kterých si Mongolové velmi cení. Obdivují například jeho inteligenci, zvědavost a vnitřní sílu. Když si lidé vybírají nové štěně, hledají charakteristické znaky pro psa-hlídače. Důležitou roli psa v životě pastevců ilustruje také zvyk pohrůžkovat mrtvé psy a to tím způsobem, že je položí severozápadním směrem, pod hlavu jim položí uříznutý ocas a do tlamy vloží kousek tučného masa.³⁷

³⁵ Oberfalzerová, A., *Metaphors and Nomads*, 1. Vydání, Triton, Praha, 2006, s. 93.

³⁶ Oberfalzerová, s. 93.

³⁷ tamtéž, s. 92.

Přestože pes má své dobré i špatné stránky, v příslovích se odráží převážně jako nečistý a proradný tvor. Když člověk přísloví pročítá, nabývá dojmu, že pes stojí na ailem společenském žebříčku velmi nízko – možná proto, že jediný užitek, který člověk ze psa má, je pomoc při ochraně stád a také, že pes dokáže samostatně přežít i bez lidské pomoci a člověk se o něho nemusí příliš starat. Psovi se však vyplatí člověku pomáhat, protože za to občas něco dostane. V mongolských příslovích, které tu uvádím, se pes často objevuje jako zvíře úplatné, lísající se k tomu, kdo mu dá nažrat a často je v nich psí povaha spojována s charakterem šlechtice. Je však také možné, že se častá paralela urozeného pána a psa používá kvůli aliteraci na začátku veršů, obě slova v mongolštině totiž začínají souhláskou *n*.

Přestože psovi bývá vyčítáno, že beze studu změní svého majitele, stejné právo mívají v Tajné kronice Mongolů i mongolští pastevcí, kteří mohou svého pána libovolně změnit, pokud se jim u předchozího vedlo špatně. S touto situací se v Tajné kronice setkáváme několikrát. Další pro nás zajímavou věcí objevující se v Tajné kronice je označení Čingischánových nejbližších společníků jako *čtyř psů*, kteří byli jeho přáteli a nejvěrnějšími společníky. V Tajné kronice Mongolů se Čingischán obrací na Chubilaje se slovy: „...*Ůy čtyři, Chubilaj, Dželme, Džebe a Sübeetej, na vás jsem hleděl jako na své psy. Když jsem Vás poslal s nějakým příkazem, na rozkaz: Vpřed!, kameny jste tříštili, na rozkaz: Napadni!, skály jste lámali, lesklé kameny roztloukali, hlubokou vodu projížděli!*“³⁸. Zajímavé je, že už tady pozorujeme přirovnání šlechtice k psovi, tak jako je tomu i v příslovích. Čingischánovo označení jeho 4 vojevůdců jako psů má zřejmě být oceněním jejich přesného vyplňování vládcových rozkazů stejně jako to dělá dobře vycvičený pes. Tady může hrát roli také asociace psa – přítele a aliterace obou slov *nohoi* – *no'hor*.

V mongolských příslovích bývají však šlechtici, kteří jsou srovnáváni se psy, vykresleni spíše negativně. Je jim připisován špatný charakter, hádavost, úplatnost a nevypočitatelnost. V tomto případě je třeba podotknout, že takový obraz šlechty má na svědomí také marx-leninsko-stalinská propaganda a cenzura. Ve dvacátém století byla nově vytvářena a záměrně upravována původní přísloví v duchu současné ideologie. Není v možnostech této práce rozlišit, která přísloví jsou původní, pouze satiricky laděná odrážející úplatnost mongolské šlechty a klášterních představitelů a která jsou nově vytvořena podle propagandy. Toto téma si заслужuje hlubší prozkoumání a považuji za důležité na tuto problematiku upozornit. Pro náš účel však postačí, budeme-li si u přísloví laděných satiricky vůči feudálům vědomi jejich možné tendence.

Označení *pes* má mnoho různých významů a hojně se užívá i v mongolských nadávkách a expresivních vyjádřeních³⁹. Pokud se o někom řekne, že je *aihtar nohoi*

³⁸ Poucha, P., *Tajná kronika Mongolů*, 2. Vydání, Nakladatelství lidové noviny, Praha, 2011, s. 116.

³⁹ Na tomto místě by se hodilo podotknout, že i v českých slovních derivátech, úslovích a frázích není obraz psa příliš pozitivní. Vezměme si například výrazy *psí*, *psota*, *peskovat* nebo fráze: *do ošklivého počasí by ani psa nevyhnal*. Když se na něco zapomene, tak po tom *neštěkne ani pes*, je také možné někoho *zbít jako psa* nebo na někoho *křičet jako na psa*, *zepsouti někoho*, nesezdané páry pak žijí na

(chytrý/vychytralý pes), může to znamenat urážku stejně jako vyjádření obdivu. Dalšími výrazy jsou např: *su'urhii nohoi* - úžasný, úctyhodný pes, *uhaantai nohoi* - chytrý chlapík, *mori nohoi met hu'cee o'goh* - dávat svou sílu jako pes a kůň, znamená sloužit někomu ze všech sil, být k dispozici, *nohoi hu'n* (psí člověk) – nečitelný člověk, mající přísný charakter, chladný, nepříjemný, pedant, *nohoitoh* (chovat se jako pes) – cenit zuby, chovat se věrolomně, hledat pro sebe výhody, chytračit, vodit někoho za nos, *muu nohoi* (špatný pes) - ničema, budižkničemu⁴⁰

1) Noyon urvaac'	zrádný pán
Nohoi s'arvaac'	proradný pes

Šlechtic je tu považován za člověka úplatného, úskočného a proradného a měli bychom si na něho dát pozor stejně jako na psa, který je zvíře nestálé a věrolomné. Plyne z toho varování, že člověk nemá plně důvěřovat ani pánovi ani psovi.⁴¹

2) Noyod hereldsen gazar zargatai	tam, kde se pohádali šlechtici je soudní spor
Nohoi hereldsen gazar ulaitai	na místě, kde se poprali psi, jsou roztrhaná těla
3) Noyodyn heru'ul nair deer	panská hádka na hostině
Nohoin heru'ul yasan deer	psí rvačka nad kostí

Šlechtici se nejčastěji znesváří na hostině, kdy se hodně mluví a pije alkohol. Někdo snadno řekne nebo udělá něco nevhodného a dojde ke sporu. Zatímco psi se dokáží poprat o kost, která je pro ně jako hostina.

Toto přísloví se nemusí nutně vztahovat jen ke šlechtě, ale i k prostým lidem. Je to spíše upozornění, aby se člověk měl na pozoru při slavnostech a hostinách, dával pozor na to, jak se chová a nezavdal příčinu ke sporu, který by mohl špatně skončit.⁴² Postavení šlechtice je tu zřejmě vybráno proto, že majetný člověk může bohaté hody pořádat častěji a projednávat na nich i velmi důležité státnické záležitosti. Takovéto spory pak mohou mít i tragické vyústění. Podle historických záznamů také víme, že nebylo nijak neobvyklé, pokud jeden šlechtic či vládce pozval druhého na slavnost, a tam ho otrávil nebo zabil.

psí knížku. Označení „pes“ se také užívalo a užívá v nadávkách jako jsou – prašivý pes, proradný pes, psí syn, mít psí krev, atd. (Vaňková, I., Nebeská, I., Saicová-Římalová, L., Šlédrová, J., Co na srdci, to na jazyku, Karolinum, Praha, 2005, s. 69-70). Vidíme tedy, že naše jazykové vnímání psa není od vnímání mongolského zase tak odlišné.

⁴⁰ Oberfalzerová, A., *Metaphors and Nomads*, 1. Vydání, Triton, Praha, 2006, s. 73.

⁴¹ Oberfalzerová, *ústní sdělení* (2013).

⁴² Luvsandorz', *ústní sdělení* (březen 2013).

- 4) **Nohoitoi o's'otei hu'n hormoigu'i** člověk, co má spor se psem, je bez podolku
Noe'ntoi o's'otei hu'n hongogu'i člověk, co má spor s pánem, je bez zadku

Když zaútočí pes, první, co člověku potrhá, za co člověka chytí je dél – tradiční mongolský oděv a tak mu lehce utrhne kus podolku. Psovi se člověk ve většině případů ubrání, vezme kámen, hůl nebo jinou zbraň a zažene ho. Při sporu s pánem je to horší, pán má nad obyčejným člověkem moc a může ho potrestat podle své vůle⁴³. Výraz *hongo uhah* znamená někoho mučit nebo trestat bitím přes zadní část steh⁴⁴. Není tedy dobré dostat se do křížku s pánem, může nám ublížit mnohem více než pes. Zadek je člověku přece jen bližší než kus oděvu.

„C'i bas co'logdson hu'n gez' u'u? geod Petr Erdeniig harlaa. Erdene Zasagt hantai zargaldaad oron nutgaasaa ho'ogdoh s'ahaz' garsnyg Itgeltees o'or hu'nd yariagu'i bilee. Yariad urs'ig bolohoos olz bolohgu'i gez'bodoz' baisan. Getel ene orost yarimaar bodogdov.

„Barag tiim. Bi zasagt hantai zargaldaad oron nutgaas ho'ogdoz'garsan hu'n gez'ehleed o'oriin amidralyg yariz', ingeed **nohoitoi o's'otei hu'n hormoigu'i, noe'ntoi o's'otei hu'n hongogu'i** gedeg bolson hereg dee geed gomdoltoi ineemseglen yariagaa duusgaz'ee.“⁴⁵

„Snad nejsi taky vyhnanec?“

Erdene až dosud vyprávěl jedině Itgeltovi o tom, že musel opustit své rodné tábořiště pro stížnost na chosûnního knížete. Nechtěl o tom příliš mluvit, aby nedopadl ještě hůř. Až teď dostal chuť vyprávět o tom Petrovi. „Skoro. Soudil jsem se s knížetem našeho chošûnu, a teď jsme tady. U nás se říká: **Zahrávej si se psem, a přijdeš o podolek, zahrávej si s knížetem, a přijdeš o chleba**“ řekl Erdene s hořkým úsměvem.⁴⁶

Poučení z tohoto přísloví je tedy takové, že by si člověk by si neměl pohněvat své

⁴³ „deed alban tushaaliin humuustei taalamjgui hariltsaat baival o'ord ni saihaan zu'il bolohgui gesen utgatai“, „pokud má člověk nepříjemné vztahy s úředníky, nepřinese mu to nic dobrého“ Batc'imeg, ústní sdělení (říjen 2013).

⁴⁴ Luvsandendev, A., *Mongol-Oros delgerengu'i ih toli*, sv. 3., Academia, Moskva, 2002, s. 104, *hongo*.

⁴⁵ Lodoiamba, C', *Tungalag Tamir*, 2. Vydání, Ulsiin hevleliin gazar, Ulaanbaatar, 1971, s. 84, 86.

⁴⁶ Lodojamba, Č., *Průzračný Tamir*, 2. Vydání, Lidové nakladatelství, Praha, 1980, s. 80.

nadřazené a už vůbec by si neměl zahrávat tam, kde nemůže vyhrát.

5) Nohoi hotoon manadag	pes hlídává svou ohradu
Noe'n olnoon mo'lz'do'g	šlechtic trápivá mnohé (poddané) ⁴⁷

Z'. Luvsandorz' považuje toto přísloví za tendenčně upravené. Dle kontextu a harmonie ve verši odhaduje, že původní text přísloví zněl spíše: „*Nohoi hotoon manadag/ Noe'n olnoon manadag*“, tedy „*pes stráží ohradu (s dobyt看kem) a šlechtic stráží mnohé (poddané)*“. Takto formulované přísloví vyznívá spíše v pozitivním světle a odkazuje na historickou roli šlechty, jejímž původním úkolem bylo své poddané chránit před nebezpečím z vnějšku, stejně jako soudit spory mezi lidmi. Tak jako pes stráží dobytek před vlky a zloději. Samozřejmě, že i přes to, že pán měl být spíše ochráncem slabších a poddaných, velmi často docházelo k tomu, že své svěřence vykořisťoval.

6) Nohoi hu'nii no'ho'r	pes je přítelem člověka/druhem
Noe'n hu'nii daisan	a šlechtic je jeho nepřitelem

V tomto přísloví se najednou setkáváme se zcela protichůdným pohledem na psa: pes jako přítel člověka a potřebný pomocník je tu stavěn do opozice proti šlechtici. Najednou tu máme psa, který je člověku přítelem a šlechtice, který je postaven do pozice nepřitele. Ačkoliv se to může zdát na první pohled zarážející, tento protikladný pohled není v jazykovém obrazu světa nic výjimečného. Ukazuje se tak, že svět je členitý a nejednoznačný a musíme proto dané přísloví vnímat v kontextu situace.

Pokud je pes vycvičený a jeho pán se o něho stará, bude mu pes dobře sloužit. Člověk pak ví, co může od takového psa čekat, což o šlechtě neplatí. Chování psa, kterého člověk vychovával od štěněte, se dá odhadnout, ale do pána nevidí.

„*Takovéto přísloví by člověk mohl například použít v situaci, kdy mu pán nějakým způsobem uškodil.*“⁴⁸

7) Hu'nii nohoi ideheer	než by to snědl cizí pes
O'oriin nohoi id	ať to raději sní našinec

Zde se projevuje přirozená vlastnost člověka preferovat svou rodinu a své blízké, známé lidi, před neznámými cizinci. Přestože v mongolském prostředí se klade velký důraz na pohostinnost a pomoc vůči druhým lidem, přátelům i neznámým pocestným – což je v tak drsné krajině, kde je od jednoho lidského obydlí k druhému daleko, bezpochyby nutnost – v tomto přísloví se nám krásně rýsuje biologická podstata

⁴⁷ Das'dorz', Z', Rinc'ensambuu, G., *Mongol ardiin zu'ir cecen u'g*, Ulaanbaatar, 2008, s. 9.

⁴⁸ Luvsandorz', *ústní sdělen* (březen 2014).

člověka jako tvora, který preferuje svou vlastní rodinu, před cizími. Přirozené pro nás je vnímat pozitivněji to, co známe, a to také preferovat, před věcmi a lidmi, kteří jsou nám neznámí. A, i když má pes o tolik nižší postavení než člověk, je pořád součástí našeho jurtoviště, tedy je náš, a proto jej budeme podporovat více než cizího „psa“.

8) **Esgii hiih gazart**
Nohoi hereggu'i

tam, kde se dělá plst'
není třeba psů

Pes v tomto přísloví zastupuje něco nepatřičného. Když se vyrábí plst', není třeba psů, kteří jsou určeni pro střežení stáda a při vydělávání plsti jenom překáží. Lidé, kteří jsou užiteční v jiné činnosti, ale pletou se tam, kde nemají tušení, jak se to dělá. Tedy člověk se nemá plést tam, kde ho není třeba nebo kde nemá co pohledávat. V románu Průzračný Tamir přísloví používá jeden z lamů proti dívce, která přišla na stranickou schůzi.

„Cecgee irsengu'i yu'? Yaasan yum boloo?“ gez' Erdene asuv.

Namd orno gedeg c'ini hoitohoo ballah gesen u'g gene geed irsengu'i. Nad ballah hoitoh baihu'i bolohoor orond ni irlee geed tolgoigoo hayalan tas tas ineeseer lam naryn o'mnu'ur alhaz' deed tald ni garaad z'avdan deer tavlag suulaa.

Esgii hiihed nohoi hereggu'i gegc'eer ene yanhan end yu hiine dee gez' neg lam no'goodoo s'inegnev.

Cag zevu'un bolohod yamaany mah yambany carand orz', ems unii s'ireend suuna gez' c'uluuny bic'igt baidag yum gene bilee gez' no'goo lam hariu s'ivegnev.⁴⁹

„Proč nepřišla Ceceg? Co je s ní?“ zeptal se Erdene.

„Řekla, že ten, kdo vstoupí do této strany, škrtá svou budoucnost. Já žádnou budoucnost nemám, proto jsem přišla místo ní“ odpověděla Čimig se smíchem.

„**Když se válí plst, psi jenom překáží.** Co tady chce ta coura?“ zeptal se jeden lama.

„V bouřlivých dobách se může i kozí maso vydávat za skopové, i ženská ze sebe může dělat hospodáře“ odpověděl mu soused.⁵⁰

9) **Nomhon⁵¹ burhanyg**
Nohoi doloono

mírného Buddhu
pes olíže

⁴⁹ Lodoidamba, C., *Tungalag Tamir*, 2. Vydání, Ulsyn hevleliin gazar, Ulaanbaatar, 1971, s. 426.

⁵⁰ *Lodojdamba, Č., Průzračný Tamir*, 2. Vydání, Lidové nakladatelství, Praha, 1980, s. 381.

⁵¹ *Nomhon* – klidný, tichý, mírný, ale také ochočený a krotký (Šíma, J., Luvsandžav Č., *Mongolsko-český, česko-mongolský kapesní slovník*, Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 1987, s. 157).

V tomto přísloví pes vystupuje jako zdroj nebezpečí. Nacházíme tu varování před přílišnou důvěřivostí, pasivitou a dobrotou, která se člověku nemusí vždy vyplatit.

Buddha je tu použit jako synonymum pro klidného a vyrovnaného člověka, kterého se pes nebojí a troufne si k němu přijít a olíznout mu ruku jako důkaz své náklonnosti. Přestože bychom toto gesto mohli považovat za nevinné, pro Mongoly je představa olíznutí ruky nebo tváře psem téměř děsivá. S vědomím toho, co vše mohl pes ve stepi sežrat a jaké nemoci jeho sliny mohou přenášet, pastevci psy odhánějí, zásadně nehladí a už vůbec je nenechávají projevovat člověku jejich náklonnost olíznutím ruky nebo jiné části těla. Pes také nesmí do jurty, a pokud se stane, že nedopatřením vyliže misku nebo jiné kuchyňské náčiní, musí se okamžitě umýt a očistit pomocí ohně. Psí sliny jsou tak symbolem nebezpečí, nákazy a možné smrti, které by mohl podlehnout i Buddha. Ten je přitom mnohem mírumilovnější a současně mnohem mocnější než obyčejný člověk. Lidé by tedy neměli být ve svém počínání příliš pasivní, a pokud je to třeba a je na to vhodný okamžik, svou mírnost potlačit.⁵²

10)Nohoi su'ulee
Su'ul hongorcgoo

pes svůj ocas
ocas svůj chomáč

Ironické přísloví o přenášení vlastní zodpovědnosti a práce na druhé lidi. Ten, kdo se k práci sám nemá a předá ji jinému člověku, aby tak nemusel sám nic dělat. Také to znamená jednat nepřímo prostřednictvím třetí osoby. Nejednat zcela upřímně a přímočaře, nedávat najevo pravé myšlenky nebo dělat věci jen formálně, mechanicky, ne doopravdy podle své vůle.

Spojitost takového jednání se psem a jeho ocasem doc. Luvsandorz' odvozuje z toho, že srst i ocas mongolských psů bývá zplstnatělý, zacuchaný a plný nečistot včetně exkrementů. Když se pes hýbe, hýbe se následně i ocas a pokud se hýbe ocas, rozpohybuje to i chuchvalce zplstnatělé srsti, které mohou odpadávat. Stejně jako se přenáší postupně pohyb psa na jeho ocas a srst, tak jednají lidé, kteří jsou líní, nechtějí sami pracovat a svou práci předávají jiným. Lze to použít například i o firmě, která zadanou práci předá firmě jiné nebo o člověku, který se vyhýbá povinnosti a pouze odkazuje na někoho dalšího.⁵³

2.2. Dobytek/Mal

Dobytek je pro život pastevců neodmyslitelnou součástí každodenního života. Mongolové rozlišují celkem pět druhů dobytka (kůň, ovce, kráva, koza, velbloud) a každému z nich jsou přisuzovány určité charakteristické vlastnosti spojené s povahou

⁵² Luvsandorz' *ústní sdělení* (březen 2014).

⁵³ Luvsandorz' *ústní sdělení* (březen 2014).

zvířete nebo s jeho fyzickým zjevem. S dobyt看em se pojí také řada metaforických výrazů a tabu. Mongolové se učí práci s dobyt看em už od útlého dětství, musí se naučit citu pro dobytek a poznat, co zvířata v danou chvíli potřebují. Podobně důležitou dovedností je rozpoznat dobytek ve stádě podle zbarvení a podle chování.

1) Mal geheer manas	když se řekne dobytek, uskočí dozadu
Mah geheer uhas	když se řekne maso, vyrazí kupředu

Přísloví kritizuje líného člověka, který nechce pracovat, ale má velkou chuť k jídlu. Slovo *mal* – dobytek je tady ve významu práce s dobyt看em, starání se o dobytek. Je to těžká práce a člověk musí být venku v jakémkoliv počasí. *Mah* – maso zastupuje jídlo. Když má tedy dotyčný pracovat, nechce se mu – ustoupí dozadu, a když je čas jídla, hrne se kupředu⁵⁴. Další variantou tohoto přísloví je:

Honi gehed hois'oo uhardag	když se řekne ovce, všichni couvnou dozadu
Hov gehed urags'aa sugardag	když se řekne pomluva, všichni se derou dopředu
-
2) S'o'lo'or caddag	nacpávat se polévkou
To'lo'or bayaz'dag	obohacovat se nově narozenými mláďaty

Toto přísloví nabádá k šetrnosti. Polévka je jídlo úsporné, nemusí se do ní dávat příliš mnoho masa, a tak pastevec šetří i své stádo. Kdyby jedl stále jen maso, pobil by zanedlouho všechny svůj dobytek. Pokud ale bude dosyta jíst polévky, ušetří dobytek, který se mu následně rozmnoží, a tak bude za svou úspornost odměněn.⁵⁵

3) Biye medvel hu'n	když zná sám sebe, stává se člověkem
Belc'eeree medvel mal	pokud zná svou pastvu, je dobytek dobyt看em

Spojení *bie medeh* znamená znát sám sebe, svůj charakter, ale také dobře znát své schopnosti a dovednosti, umět dobře odhadnout, na co stačí vlastní síly. Člověk by se měl naučit znát své kvality a potřeby podobně jako se dobytek musí naučit, kde roste tráva, kterou právě potřebuje a kam za ní má jít.⁵⁶

Tu'mendemberel ve své knize *Zu'ir u'giin utgyn zu'ic'ilsen tailbar* ještě

⁵⁴ „mal geheer manas, mah geheer uhas gedeg n neg talaaraa zalhuu gesen ug. Uchir n malaa hariul geheer zalhuurad suudag murtluu mah (hool) geheer uhas geed huduldug uchirtai“, Boldbaatar, ústní sdělení (duben 2014).

⁵⁵ Batc'imeg, ústní sdělení (listopad 2013).

⁵⁶ Luvsandorz', ústní sdělení (březen 2014).

vysvětluje, že přísloví je narážkou na to, že člověk často sám sebe dobře nezná a není si vědom vlastních chyb a nedostatků. Namísto toho velmi rád upozorňuje na chyby ostatních. Proto je potřeba nejprve si uvědomit vlastní nedostatky a nekritizovat ostatní.⁵⁷

2.2.1. Ovce/ *Honi*

Ovce je pro pastevce nesmírně důležitým zvířetem. Dává vlnu na výrobu plsti a její maso je považováno za velmi chutné. Je tučné a obsahuje mnoho minerálů a vitamínů. Mongolové říkají, že zesláblým a unaveným dodává energii, pomáhá při některých nemocech, je dobře stravitelné a je možné ho jíst téměř neustále bez zažívacích potíží.

Ovčí povaha je mírná a poslušná. Když se o někom říká, že je *honi s'ig hu'n*, znamená to, že je mírný, „jako beránek“. Na druhé straně, pokud je někdo *honiny su'ul s'ig hu'n* (jako ovčí ocas), jedná se o člověka uzavřeného, málomluvného a neupřímného⁵⁸. Toto přirovnání vychází z podoby velkého tučného ocasu mongolských ovcí, který zakrývá pohlavní orgány a evokuje tak něco skrytého, co není na první pohled vidět.

V příslovích se ovce obvykle objevuje jako symbol kvality, blahobytu a dostatku.

1) **Hoinoos ireed hot manaih**
Hotond ireed honi manaih

přijít ze severu, ohrada je naše
přijít do ohrady, ovce jsou naše

Toto přísloví varuje před chamtivými lidmi. Hovoří o člověku, který přijde z daleka, usadí se vedle skupiny jurt a začne využívat cizí ohradu pro dobytek. Postupně pak začne bez dovolení využívat i cizí ovce jako své vlastní. U kočovníků není neobvyklé, pokud se někdo přestěhuje na nové místo k jinému *ailu* a se svolením pána domu po určitou dobu využívá jeho ohradu. Je ale třeba navzájem svůj majetek respektovat. V tomto přísloví se jedná spíše o chamtivého a chtivého člověka, který si přivlastňuje, co mu nepatří, a na takové lidi je třeba si dávat pozor. Batc'imeg uváděla k tomuto přísloví příklad spolužáka, který si přivlastňuje věci (např. psací potřeby) svých kamarádů.

Směr ze severu – tedy *hoinoos* je tu použit především kvůli aliteraci. Současně se ale tento směr spojuje s vládcem podsvětí *Erleg nomun* chánem a se zlými silami.⁵⁹

„...ter hoinoos gedeg ni yamar neg gazraas... eronhii utgan bol gadnaas, o'oriin hu'n bis', o'or gazraas ireed bidniig ezems'ih, o'oriin yum s'ig ezems'ih, ene bol

⁵⁷ Tu'mendemberel, T., *Zu'ir u'giin utgiin zu'ic'ilsen tailbar*, Ulaanbaatar, 2013, s. 73.

⁵⁸ Oberfalzerová, A., *Metaphors and Nomads*, 1. Vydání, Triton, Praha, 2006, s. 60.

⁵⁹ Dulam, S., *Mongol belgedel zu'i II.: o'ngiin belgedel zu'i, zu'g c'igiin belgedel zu'i*, 3. vydání, Ulaanbaatar, 2011, s. 155.

s'unag zan baina..... gar bariad bugui barih, tiim cecen u'g baidag....zu'ger gar bariad caas'aan bas barimaar baina, ene s'unag muuhai zan baina... s'unag setgeleer ulam muu yum hiih, tegeed eniig s'u'umz'elz'baina ene cecen u'g, iim hu'muus c' baidag, bolgoomz'tei baih heregtei... “⁶⁰

„...to ze severu znamená odněkud...hlavní smysl je z ciziny, neznámý člověk, přijde z jiného místa a přivlastní si nás (naše věci) jako své vlastní...to je chamtivá povaha.... Podat ruku a uchopit zápěstí, takové je to přísloví. Prostě vzít za ruku a pak chtít vzít ještě víc, tak špatná povaha to je...a kvůli tomu pak dělat čím dál tím horší věci...a tohle přísloví to kritizuje....říká, že je potřeba se před takovými lidmi mít na pozoru... “

2) Honiny tolgoi o'lgood Nohoin mah hudaldah	pověsit ovčí hlavu a prodávat psí maso

Přísloví naráží na podvádění, v tomto případě na vydávání toho nejhoršího druhu masa jako nejlepšího. Pokud prodejce vyvěsí ovčí hlavu, budou se kupující domnívat, že i maso prodávané pod hlavou je ovčí. On je zatím podvede a prodá jim maso psí, špatné kvality.⁶¹

3) O'oh o'gson hu'ntei O'gloo bosood zargaldah	s člověkem, který podaroval o'oh ráno vstát a vést spor/znesvářit se

Toto přísloví hovoří o zapomenutí na poskytnuté dobrodiní nebo pomoc. *O'oh* – tučné maso je tou nejvíce uctívou částí jídla. Dává se většinou starším, pánům domu nebo hostům, kterým se tak projevuje úcta. Pokud je tedy dotyčný pohoštěn *o'ohem*, je to pocta a zapomene-li na takovou štědrost, je to velký nevděk.⁶²

4) Honi honitoigoo toglohoos bis' Yamaatai toglodoggu'i	když si ovce nechtějí hrát s ovce s kozami si nehrávají

Člověk by se měl stýkat se sobě rovnými, se svými vrstevníky nebo s lidmi, ke kterým patří. Lidé z různých vrstev, zaměstnání nebo věkových kategorií mají různé způsoby zábavy, a proto není vhodné míchat se tam, kam člověk nepatří. Říká se například dětem, které se dožadují pozornosti a účasti dospělých na jejich hrách.

⁶⁰ Luvsandorz', ústní sdělení (březen 2014).

⁶¹ Batc'imeg, ústní sdělení (říjen 2013).

⁶² Batc'imeg, ústní sdělení (říjen 2013).

Tímto příslovím se jim dá jasně najevo, aby si šly hrát se sobě rovnými.⁶³

5) **Morigu'í muhar**
Honigu'í hooson

člověk bez koně je zranitelný
a bez ovce je chudý

V tomto přísloví je zřetelná důležitost obou zvířat pro mongolské pastevce. Ovce je tu zástupcem dostatku a bohatství. Kůň dává člověku jistotu a bezpečí. Člověk, který má koně může utéct do bezpečí, najít pomoc, zatímco bez něho je uprostřed prázdné stepi bezmocný a pomalý.

2.2.2. Koza/ *Yamaa*

Koza je považována za méně ceněný dobytek. Její maso není tak dobré a tučné a může působit zažívací potíže. I kozí charakter se od ovčího velmi liší. Když se o někom říká, že je *yamaa s'ig hu'n* (člověk jako koza), znamená to, že má prchlivou povahu, je povýšený, zlostný, ale také to může znamenat, že je šikovný a dovádívý. Naopak člověk, který je *yamaany su'ul s'ig hu'n* (jako kozí ocas tzn. vztyčený, nic nezakrývající) je otevřený a upřímný.⁶⁴

Dělení na „ovčí“ a „kozí“ je také běžný způsob, jak vyjádřit kvalitu zvířat, rostlin i věcí. Pokud je například jalovec označován jako *yamaan arc* (kozí jalovec) znamená, že je nekvalitní.

Přesto je koza užitečná a velmi výhodné je spojení koz s ovci. Kozy ovce vybízí k pohybu a tak se navzájem doplňují. Navíc se dokáží pást i v místech, kde je málo travin a jsou ceněny pro svou kašmírovou srst.

V příslovích může koza představovat nepříliš dobré vlastnosti a nižší kvalitu.

1) **Temee hu'rehgu'í o'vsiig**
Yamaa ideh gez' durlah

trávu, na kterou ani velbloud nedosáhne
by chtěly žrát kozy

V tomto přísloví se odráží domýšlivá povaha kozy. Koza je malé zvíře, které může spásat jen trávu nízko nad zemí. Když ale vidí například vysoko na skále trávu, na kterou nedosáhne ani tak velké zvíře jako velbloud, koza na ni přesto pomýšlí a ráda by ji sežrala. Přísloví takovou povahu kritizuje. Koza představuje člověka s přehnaně vysokými ambicemi, který se přeceňuje a touží po něčem nereálném. Člověk musí znát své schopnosti. Má si najít místo úměrné svým dovednostem a soustředit se na to, na co stačí.⁶⁵

2) **Zuun yamaar z'aran uhna**

na sto koz, šedesát kozlů

⁶³ Luvsandorz', *ústní sdělení* (duben 2014).

⁶⁴ Oberfalzerová, A., *Metaphors and Nomads*, 1. Vydání, Triton, Praha, 2006, s. 60.

⁶⁵ Luvsandorz', *ústní sdělení* (duben 2014).

Toto úsměvné ironické úsloví říká, že na snadnou práci není potřeba zbytečně mnoho lidí. Vychází opět z pastevecké zkušenosti, že ve stádu koz je na pokrytí obvykle potřeba jeden až dva kozlové na sto samic. Když je kozlů víc, je to zbytečné.⁶⁶

- 3) **Is'ig evree urgahaar** jak kůzleti rostou rohy
Ehiigee mo'rgono trká svou matku

Další výjev z pasteveckého života vyvolává obraz neposedného kůzlete. Je to paralela s dítětem, které během dospívání připraví své matce mnohdy nepříjemné chvíle. Například tím, že jí odmlouvá a oponuje nebo jen tím, že se o něj matka bojí.⁶⁷

Děti jsou ke kůzlatům a jehňatům přirovnávána i v přísloví:

- 4) **Hurga is'ignii ho'l sulgu'i** nohy jehněte a kůzlete nejsou nikdy v klidu

Toto se říká o malých dětech a mladých lidech. Znamená to, že neustále někde pobíhají, povídají, chvíli neposedí.⁶⁸

- 5) **Homhoi cagaan u'ul zadyn hutguur** nenasytný bílý mrak je měchačkou pro nečas
Huv cagaan uhna honiny hutguur bezrohý bílý kozel je metlou stáda ovcí

Slovo *zad* je výraz pro špatné počasí, nečas, které může vzniknout jako následek zvětšujících se, z počátku bílých mraků. Obdobně je to s kozlem ve stádu ovcí. Kozy a ovce se pasou dohromady, což přináší mnoho výhod. Neposedný kozel ale může ve stádu vyvolávat nežádoucí rozruch – provokuje, trká, obskakuje.⁶⁹ Výraz *huv cagaan* – tedy bílý a bezrohý, opět dodržuje aliteraci, nicméně zdůraznění bílé barvy v obou verších může naznačovat, že i zdánlivě nevinná věc dokáže způsobit něco nepříjemného.

- 6) **Yamaan su'ul myanga ho'dolsnoos** lepší, než když se tisíckrát pohne kozí

⁶⁶ Batc'imeg, *ústní sdělení* (říjen 2013).

⁶⁷ Batc'imeg, *ústní sdělení* (říjen 2013).

⁶⁸ Luvsandorz', *ústní sdělení* (březen 2014).

⁶⁹ Luvsandorz', *ústní sdělení* (březen 2014).

	ocas
Honiny su'ul neg ho'dolson ni deer	je když se jednou pohne ocas ovčí

Jinými slovy se dá říci, že lepší než tisíc koz, je jedna ovce. Celé zvíře tady zastupuje jen jeho ocas *su'ul*, který je u ovce velice tučný a je tím nejlepším a nejcenějším kouskem zvířete. Koza má naopak ocásek malý, vztyčený a téměř bez masa. I v dalších pořekadlech je koza pouze méně kvalitní náhražkou ovce:

7) Hoolny selbeg nogoo	náhradou jídla je zelenina
Honiny selbeg yamaa	náhradou ovce je koza

8) Honiny tolgoi hurimd ordog	ovčí hlava patří na svatbu
Yamaan tolgoi yamband u'gu'i	kozí hlava není v účtě

2.2.3. Kráva/ *U'her*

1) Burhan burhan gesnees	než se modlit k bohu
Buhaan tahisan ni deer	je lepší uctívat svůj dobytek ⁷⁰

Příslloví je ukázkou praktického smýšlení mongolských pastevců. Přestože Mongolové mají chrámy a božstva ve velké účtě, přísloví ukazuje, jak prakticky k víře přistupují. Upozorňuje, že přestože je prospěšné se k bohu modlit, věci potřebné k životu (jako jsou mléko, kůže, maso, strst nebo plst') dává lidem dobytek. V některých případech je tedy lepší mít v účtě svůj dobytek a dobře se o něj starat, než se přes míru modlit k neaktivním božstvům. Jako zástupce dobytka je tu uveden býk. To má svůj důvod zaprvé v aliteraci a zadruhé je to proto, že býk - otec je vnímán jako původce lidského blahobytu.⁷¹ Bez býka by se nerodila telata, dobytek by se nemnožil a bez telat by krávy nedávaly ani mléko.

Sloveso uctívat - *tahih* lze v tomto případě nahradit i jiným slovesem, například *bodoh* (myslet, přemýšlet), *su'teh* (věřit, modlit se), *hu'seh* (přát si, toužit) podle kontextu a situace.⁷²

„...Bidnii mal bol, bidnii amidral baina, mal bol bidnii burhan baina...bas z'aahan metafora baina, manai mal, manai burhan gedgiig utga ni avragch, tuslagch, hoollogch, huvcasyg o'gogch, bu'h yumny o'gogch yum baigaa bol mal.

⁷⁰ Doslovný překlad tohoto přísloví by byl: *Než říkat bože, bože, je lepší uctívat svého býka.*

⁷¹ Luvsandorz', *ústní sdělení* (duben 2014).

⁷² Luvsandorz', *ústní sdělení* (duben 2014).

Tegeed bu'h mal erhemleh situaced eniig helne...mal s'ig heregtei yum bidend baihu'i ... burhand heterhii ih durtai burhanc' barag o'dor bu'r su'mand oc'ood l ergeed l engeed baigaa hu'n baina,tegeed eniig s'u'umz'leh...c'i o'dor bu'r esvel o'gloo bu'r oroi bu'r chi burhan burhan gesnees buhaan Tahisan deer... bu'h gedgiig caan mal, tegeed malaa.....“⁷³

„...Náš dobytek je náš život, náš bůh ...je to také trochu metafora...když se řekne náš dobytek, náš bůh, znamená to, že nás zachraňuje, pomáhá nám, dává nám najíst, dává nám oblečení, dává všechno, a tak se říká v situacích, kdy si dobytka mimořádně vážíme, ctíme ho....nic tak potřebného jako dobytek nemáme.....také se to dá říci v souvislosti s uctívání božstev... když kritizujeme člověka, který přehnaně uctívá božstva a chodí každé ráno a večer neustále do kláštera (řekne se)..kdybys raději každé ráno a večer namísto modlení se k bohu uctíval býka....když se řekne býk, znamená to ostatní dobytek, takže svůj dobytek.....“

2) **Burhandaan itgeseer o'vc'ind barigdah**

tak dlouho věřit v boha až se onemocní

Buhandaan itgeseer u'neegeen husraah

tak dlouho spoléhat na býka až jsou krávy jalové

U tohoto přísloví lze pro úplnost verše na konec doplnit *yavdal baidag*(stává se).⁷⁴

Přísloví kritizuje ty, kteří věří a doufají, aniž pro danou věc něco udělají. Přestože je víra velmi důležitá, člověk by měl být sám ve věci aktivní. Nestačí jen čekat a doufat, že se vše dá do pořádku. V prvním verši vede pasivita věřícího až k onemocnění. Kromě víry je tu potřeba podniknout i další kroky, aby se člověk uzdravil (např. jít k lékaři nebo za někým, kdo nám s problémem poradí). Přísloví by bylo možné použít i jako pokárání pro rodiče, kteří mají nemocné dítě a namísto návštěvy lékaře, jdou obětovat do kláštera.⁷⁵

Druhý verš je obdobný. Varuje, aby člověk nenechával vše náhodě a nespolehal ve věcech rozmnožení stáda pouze na býka. Je třeba kontrolovat, zda krávy včas zabřezly a jsou-li stále jalové, snažit se o nápravu. Pokud pastevec nechá vše pouze na přírodě, může se stát, že se dobytek dostatečně nerozmnoží a nebude mít dostatek masa ani mléka.

„.....ter buhanda itgehseer u'neegeen husraah...buh tugalyn o'gc'gevch ezenii az'il bas heregtei...manai u'neenuud gadaa...geriin gadaa c'olootei baina...

⁷³ Luvsandorz', ústní sdělení (duben 2014).

⁷⁴ *Burhandaan itgeseer o'vc'ind barigdah yavdal baidag, buhandaan itgeseer u'neegeen husraah yavdal baidag.* Luvsandorz', ústní sdělení (duben 2014).

⁷⁵ Luvsandorz', ústní sdělení (duben 2014).

tegeed bu'hnuud ireed ter u'neetei niileed neg tugaltai bolno...gevc' buhtai az'ilah heregtei,u'neetei az'ilah heregtei, u'neeg harah heregtei... yag ter z'is'ee ni doldugaar sar z'is'ee ni u'nee ter buhtai niilsen baih heregtei...neg ezen ter o'oriikhon uneenudee haraad ter buhtai niilesen u niileegui yugetel zarim buh bol zarim u'neetei niilehgu'i baina.....tiim uc'raas ter buhan hu'c'eer o'oriin hu'niig teregt ni avaac'iz' o'goh esvel busad ailyn buhyg guiz' avc'irsaad hamt belc'eert oruulah hoiton z'il daraa z'il odoo end tugal baigaa gez..... zarim malchin zo'vhon nu'dee haniad l ter buh baina manai u'nee baina ...“⁷⁶

„...tím, že věří v býka, má jalové krávy...býk je dárce telat... ale práce pastevce je také potřeba...naše krávy se pohybují venku volně...takže býk přijde a s krávou se spojí a pak má tele...ale je třeba pracovat s býky i s krávami...je potřeba, aby se kráva s býkem spojila do sedmého měsíce...pastevce musí své krávy pozorovat, jestli se už spojily s býkem nebo ne....ale někteří býci se s některými krávami nespáří...pak nám někdo známý buď býka přivede (a půjčí) anebo se vyprosí a přivede býk z jiného ailu a vypustí se společně na pastvu....a další rok jsou telata...ale někteří pastevci se jen dívají a říknou si: támhle je býk, támhle máme naše krávy....“

3) **U'nen zamaar yavsan hu'n**
U'her tergeer tuulai gu'i cne

člověk, co jde cestou pravdy
dostihne zajíce kravským povozem⁷⁷

Toto přísloví nabádá k pravdomluvnosti a správnému chování. Chová-li se člověk čestně a správně, podaří se mu uskutečnit i nemožné.

„.....eniig bid nar u'neneer yavbal u'her tergeer tuulai guicne gez' heldeg.— U'her tereg mas' udaan yavdag harin tuulai bol hurdan degdez' yavdag uc'raas guicne gedeg bol hudlaa zuil tiime? Teheer buruu zuil hiihguigeer unen yavbal hezee negen cagt ene ni il bolz' c'adna gesen ug.“⁷⁸

„.....my říkáme, když jdeš cestou pravdy, doběhneš i zajíce kravským povozem. Kravský povoz jede velmi pomalu, ale zajíc utíká rychle, a proto je to nesmysl, že? A tak když nebudeš dělat nesprávné věci, budeš upřímný a spravedlivý, kdykoliv toto dokážeš.“

2.2.4. Kůň/ Mori

Pro Mongoly je kůň velmi důležité zvíře. Je to spolehlivý a rychlý dopravní

⁷⁶ Luvsandorz', ústní sdělení (duben 2014).

⁷⁷ Das'dorz', Z', Rinc'ensambuu, G., *Mongol ardiin zu'ir cecen u'g*, Ulaanbaatar, 2008, s. 13.

⁷⁸ Boldbaatar, ústní sdělení (květen 2014).

prostředek a také nejbližší přítel a průvodce člověka. Kůň je inteligentní a charakterní zvíře, které vnímá svého pána. V jednom přísloví se dokonce říká: „*Ezgu'i heer mori eznee hayadaggu'i*“ (v neobydlené stepi kůň svého pána neopustí). Člověk se tedy na něho může uprostřed prázdné stepi spolehnout. Kůň je také předmětem obdivu a krásy. Ten, kdo má dobrého koně má v okolí stejný obdiv a respekt, jako kdyby měl drahé auto.

Lásku a cit Mongolů pro vnímání koní dosvědčuje i velké množství výrazů pro jejich různé druhy. Pro barvy a barevné kombinace jich můžeme v tomto jazyce najít až pět set a pro různé charaktery koní existuje přes stovku pojmenování. Okolo padesáti výrazů je možné použít pro vyjádření stáří koně podle chrupu a čtyřmi stovkami termínů je možné popsat koňskou anatomii.⁷⁹

Nejcennějším druhem koně je mimochodník – *z'oroo mori*, který je považován za nejkrásnějšího a je docenován pro estetiku své chůze.⁸⁰

Slovem *Hii mori* - vzdušný nebo větrný kůň je také označován ochránce lidské duše. Je to vzdušný průvodce a osobní strážce člověka, který je zobrazován právě v podobě koně. Člověk se o něho musí starat. Existují činnosti, které ochránce povzbuzují, a tím také zlepšují i prospívání člověka.⁸¹ Na druhé straně jsou činnosti, po kterých ochránce schází a tím schází i člověk.⁸²

Kromě osobního ochránce člověka *hii mori* také označuje symbolického ochránce zobrazovaného na buddhistických praporecích s modlitbami. Ve Vnitřním Mongolsku zavěšují praporky s *hii mori* na provaz napnutý mezi dvě tyče. Počet praporků pak odpovídá počtu členů domácnosti⁸³. Kromě člověka může mít ochránce *hii mori* dokonce i kůň, dobytek, jurta a jiné důležité věci.

Kůň je zvíře, které je Mongolům velmi blízké, a to se odráží i v příslovích. Zatímco o ostatním dobytku se vyjadřují spíše jako o majetku, kůň je dáván do přirovnání s člověkem, s přítelem. Jedná se přitom spíše o vyjádření lidské podstaty, než o vyobrazení charakteru člověka. Kůň se v příslovích projevuje jako zvíře svobodné, divoké, volné, ale věrné. Znamená jistotu. Má-li člověk koně, není sám a opuštěný, ale má oporu a dostane se do bezpečí.

1) **Ganc deelt barildaac'**

zápasník s jediným dělem

⁷⁹ Luvsandorz', 1986, str. 12 v Oberfalzerová, A., *Metaphors and Nomads*, 1. Vydání, Triton, Praha, 2006, s. 63.

⁸⁰ Oberfalzerová, s. 63.

⁸¹ Mezi takovéto činnosti patří trénink koní na dostihy, vyjet s koněm na vysokou horu, projet se na dobrém koni nebo navštívit klášter. Oberfalzerová, s. 64.

⁸² např. když muž projde pod vypranými a pověšenými ženskými svršky či botami nebo když se člověk napije z prasklé misky, Oberfalzerová, s. 64.

⁸³ Oberfalzerová, s. 64.

Zápasník s jediným délem při zápase velmi riskuje zničení nebo roztržení svého jediného oděvu. Stejně tak člověk, který má jediného koně a chystá se s ním jít na dostihy, velice riskuje. Kůň se může při závodech zranit, zlomit si nohu nebo jej majitel může v soutěži prohrát. Člověk by neměl riskovat ztrátu nebo poškození svého jediného majetku, není-li to nutné.⁸⁴ Dostihy i zápasy jsou spíše otázkou prestiže a hrdosti, a proto není třeba při nich zbytečně riskovat. Zdůrazňuje se tu nezodpovědné chování a to, že člověk musí vždy znát míru toho, co si může dovolit. V opačném případě může přijít o víc, než získá.

Příklad užití tohoto přísloví může být právě například v situaci, kdy se muž chystá na dostihy se svým jediným koněm. Pak mu někdo může říci toto přísloví jako varování.

2) **Az'il hiiz' hu'n boldog**
Ar davz' hu'leg boldog

prací se stává člověk člověkem
během do dálky, stává se kůň koněm

Koně charakterizuje jeho rychlý běh a vytrvalost. To z něho činí rychlý a spolehlivý dopravní prostředek. Člověka pro změnu charakterizuje práce, kterou dělá. Člověk se neustále něčím zabývá, zaměstnává a přemýšlí. Domnívám se, že přísloví říká, že práce člověka šlechtí, utváří a formuje a je smyslem jeho existence. To, jakým člověk je, lze poznat i podle toho, jak dělá svou práci. Zda jí dělá dobře a svědomitě nebo ji odbývá. Podobně se i dobrý kůň pozná podle toho, jak rychle a vytrvale dokáže běžet.

3) **Daaga ehdee yaldam,**
Darhan do's'indoo yaldam.

hříbátko je něžné ke své matce
kovář je jemný ke své kovadlině

Přísloví podle J. Luvsandorz'e obecně kriticky upozorňuje na to, že každý člověk má slabost pro jemu blízké věci (a lidi) a na věcech ostatních mu příliš nezáleží, přestože to pro druhého může být důležité.

Slovo *yaldam* - vlídný, laskavý, něžný je tu možné nahradit výrazem *hairtai* - mít něco nebo někoho rád, milovat něco. Přísloví zdůrazňuje, že každý člověk lpí na vlastních věcech a upřednostňuje je před ostatními. Jsou mu blízké, přestože se jiným lidem mohou zdát ošklivé, špatné nebo nepotřebné⁸⁵. Například zde je pro kováře kovadlina velmi důležitá, aby mohl vykonávat svou práci, a proto se o ní stará a

⁸⁴ „ter zuir u'g o'oriin ho'rongiig gamnahyn tuhai baina“, „toto přísloví je o šetření vlastního majetku“, Luvsandorz', ústní sdělení (duben 2014).

⁸⁵ „tegeed hu'n zarim hu'nii yumyg muu helz'baina, ene muu yum, muuhai yum, heregu'i yum gehed eniig helz'bolno. Tegeed hu'n o'oriinhon yumand hairtai durtai baidag Bitgii tegz'hell“ Luvsandorz', ústní sdělení (duben 2014).

opečovává ji, zatímco jiným lidem se může zdát jen jako nepotřebný kus železa.⁸⁶

Lehce ironický nádech přísloví dává použití slova *daaga* – výrazu pro označení loňského hříběte. Takto stará hříbata by už měla být na klisně nezávislá.

*„...daaga bol odoo hoer nastai mori baina getel odoo eez’ed ehleed l derged ochood engeed baih nas bis’baina, unag bis’unag bol tiim nastai baina...getel daaga ter nasnaas o’ngorson baina, tom baina odoo daaga getel eniig s’u’umz’elz’baina. Odoo ter daaga bolson s’uu ...daaga mo’rtloo (= přesto) ehdee yaldam ... ter tom baina tegeed o’oroo bie dagaad odoo tom mori boloh zamaaraa yavah heregtei getel eez’iin derged salahgu’i..tegeed end neg hos’in – ironie baina.... odoo nasand tegeed s’u’umz’elz’baigaa uc’raas no’goo pedagogikiin, etnopedagogikiin sanaa bol bas ter nyaluun zan bitgii hiigeeree!...“.*⁸⁷

„...Daaga je kůň, kterému jsou teď dva roky, ale to už není věk, kdy by mělo (jako předtím) stále chodit vedle své matky...to patří k věku unaga (letošního hříběte). U daaga už tento věk uplynul, už je velký, a proto se to kritizuje. Už je z něho daaga a přesto je k matce něžný. Už je velký, a tak je potřeba, aby se stal samostatným a stal se dospělým koněm...ale neodtrhne se od matky – v tom je ta ironie....a protože teď už má na to věk a kritizuje se (chování) vyjadřuje to také etnopedagogickou myšlenku, že se člověk nemá chovat přespříliš sladce, nemá se lisat...“

4) **Hu’nii sainyg hanilan baiz’ medne**

dobrotu člověka poznáš, až se

s ním budeš nějakou dobu přátelit

Hu’lgiin sainyg unan baiz’ medne

dobrého koně poznáš, až když na něm

budeš nějakou dobu jezdit

Kvalitu člověka poznáme vždy až po čase, kdy se s ním přátelíme a pozorujeme jeho chování a povahu. Nemůžeme vědět, co si druhý člověk myslí a proč se chová určitým způsobem. Postupně však poznáme, zda má dobrou povahu či nikoliv a co od něho můžeme čekat. Podobně je to i s koňmi. Přestože Mongolové mají pro koně cit, jen málokdo pozná dobrého koně na první pohled. Většina lidí se na něm musí nejprve projet, a potom teprve pozná jeho kvalitu.

„.... hu’nii zan c’anar yamar olon udaa o’orc’logddog. O’noodor bi ineez’ baina, margaas’bi uurlaz’baina, gehdee c’amd bi dandaa naiz no’hordog.... c’inii dandaa

⁸⁶ „...Darhany do’gs’in ... c’uhal gevc’ darhan mas’ih hairtai ter do’gsin busad hu’nd o’gohgu’i s’ilz’bolohgu’i yum s’ig...busad hu’nii bodloor bol tiim c’c’uhal yum bis’...ter neg to’mo’r baina, hereggui’i to’mor haragdaz’baina...“ „...a kovářova kovářlína je důležitá, kovář ji má rád a nikomu jinému ji nedá...zatímco ostatní lidé si myslí, že zas tak moc důležitá není, že vypadá jako nepotřebné železo...“, Luvsandorz’, ústní sdělení (duben 2014).

⁸⁷ Luvsandorz’, ústní sdělení (duben 2014).

*u'nen setgelees sain u'neneesee no'hordog, yamar negen hu'muustei sain hamtdag, dandaa sain saihan yum hiiz'baisan gedeg ter zan c'anar hugacaand olno... Gevc'zarim hu'n dandaa hu'nd horlood, muu yum hiideg... muu c'anaryn hu'n tiim baina, sain c'anaryn hu'n tiim tiim baina gedeg ter hugacaand medeh e'stoi gesen u'g...*⁸⁸

„...lidské chování se často mění. Dnes se směju, zítra se třeba budu zlobit, ale pro tebe jsem stále přítelem...jsi mým upřímným přítelem...s někým se družít, neustále dělat něco dobrého a postupně po čase poznáš (jeho) povahu. ...Ale někteří lidé ostatním neustále škodí a dělají něco špatného...znamená to, že když máme říct: špatný člověk je takový a dobrý člověk je takový a takový, je potřeba to prověřit časem...”

Obdobou je následující přísloví:

Hanilz'javaad hania přátelením svého přítele

Unaz'javaad unaagaa jízdou svého koně

5) **Uur bieiiig zovoono** hněv trápí tělo

Uul moriig zovoono hora trápí koně

Hněv má neblahý vliv na lidské tělo. Může mu být i nebezpečný. Je vnímán jako jedna z nejhorších vlastností člověka. Je nejhorším nebezpečím a nepřitelem. Člověk je napjatý, trápí sebe i ostatní. Ale člověk může, na rozdíl od zvířat, svou zlobu ovládat svou pevnou vůlí. Stejně jako člověk zlobou trápí své vlastní tělo, je cesta přes vysokou horu utrpením pro koně. V horách může kůň lehce uklouznout, poranit si kopyta, zpotí se, zpění, vyčerpá se nebo mu může námahou prasknout podpěnka od sedla, a to je problém. Mongolové v horách nikdy nenutí chodit koně přímo do kopce a z kopce, ale snaží se volit mírnější cestičky, které zvíře tolik nezmáhají⁸⁹.

6) **Aduuc'ny mori usgu'i** kůň koňáka je bez vody

Zde je myšlen kůň, na kterém jezdí pastevec za stádem. Musí pracovat, je uvázaný nebo nahání dobytek a nemá čas se napít, zatímco se jeho jezdec stará o ostatní dobytek.⁹⁰ Jeho význam lze srovnat s českým příslovím *Kovářova kobylna chodí bosa*.

Jiná varianta tohoto přísloví je:

⁸⁸ Bolormaa, *ústní sdělení* (květen 2014).

⁸⁹ Tu'mendemberel, T., *Zu'ir u'giin utgiin zu'ic'ilsen tailbar*, Ulaanbaatar, 2013, s. 121.

⁹⁰ Batc'imeg, *ústní sdělení* (říjen 2013).

Bags'iin hu'uhed erdemgu'i	dítě učitele je bez vzdělání ⁹¹
7) Azraga ni alag bol Unaga ni c' alag	pokud je strakatý hřebec je strakaté i hříbě ⁹²
Ehiin s'iir alag bol Unagyn s'iir alag	pokud má strakaté nohy matka má strakaté nohy i hříbě

Podle toho jací lidé jsou rodiče, takový charakter bude mít i jejich dítě.⁹³ Podobné s českým *Jablko nepadá daleko od stromu*.

8) Hu'n boloh багаасаа Hu'leg boloh unagaасаа	člověkem se stává od malička závodním koněm od hříběte

Příslloví říká, že podle toho jak je člověk vychováván od dětství, takovým se stane, když vyroste. Podobně závodní kůň se musí trénovat už od hříběte.⁹⁴

2.2.5. Velbloud/ Temee

Velbloud bývá v níže uvedených příslovích přirovnáním pro něco velikého, vysokého nebo silného. Z pěti druhů mongolského dobytka je největší a nejsilnější.

1) Temeenii ac'aand Tuulai hu'nddehgu'i	velbloudímu nákladu zajíc nepřitíží

Velbloud unese těžký náklad, a proto mu malá zaječí váha příliš nepřitíží. Téměř ji ani nepozná. Příklad situace, v níž by se dalo přísloví použít, by mohl být černý pasažér v autobuse. Veze-li autobus o jednoho člověka více nebo méně není podstatné a dotyčnému to může velmi pomoci. Podobně například, když se posílají balíky na venkov. Autobus nebo dodávka je bez problémů uveze a příbuzným poslané zboží pomůže.⁹⁵ Obdobné je to i u jídla nebo na různých slavnostech. Tam, kde se nají více lidí, se jeden člověk navíc ztratí a může se dosytnosti najíst.⁹⁶

⁹¹ Batc'imeg, *ústní sdělení* (říjen 2013).

⁹² Sodnom, B., *Mongol cecen u'giin dalai II., S'inz'leh Uhaany Akademiin Hevlel*, Ulaanbaatar, 1966, 6086.

⁹³ Batc'imeg, *ústní sdělení* (říjen 2013).

⁹⁴ Batc'imeg, *ústní sdělení* (říjen 2013).

⁹⁵ Batc'imeg, *ústní sdělení* (listopad 2013).

⁹⁶ Altan Oc'ir, *ústní sdělení* (listopad 2013).

- 2) **Temee tuilaad tengert hu'rehgu'i** velbloud se vzpírá, ale nebe nedosáhne
Yamaa tuilaad yangia evdehgu'i koza se vzpírá, ale sedlo nezničí

Když velbloud zdivočí, může se vzpírat, házet sebou, skákat, shodit svého jezdce, ale jeho majitel ho nakonec vždy zkrátí. Přestože je tak vysoký, do nebe nedosáhne, nedovolá se zastání a jeho chování mu nepomůže. Neposlušná koza se může vzpírat, trkat nebo skákat, ale pevné sedlo nezničí.

Yangia je výraz pro nákladní sedlo, spíše postroj na náklad, který se používá pro větší zvířata, krávy nebo koně. Na tento postroj se nesesá, ale na každé ze dvou stran na bocích zvířete je nákladní vak. Když se zvíře odstrojí, vak i postroj se položí na zem vedle jurty a může se stát, že si na něm zvířata vylejí zlost. Sedlo je pevné a není snadné ho rozbít. Přísloví tedy říká, že každé jednání má své hranice a, i když se člověk může zlobit a vzpírat sebevíc, nijak mu to nepomůže.

Příkladem situace by mohla být domácí hádka, kdy se žena zlobí a muž se jí trochu bojí. Pak by ji mohl její tchán nebo otec okřiknout slovy: „*Velbloud se vzpírá, nebe nedosáhne, koza se vzpírá, sedlo nezničí. Uklidni se!*“⁹⁷

V románu *Průzračný Tamir* je přísloví užito při rozhovoru o plánované revoluci a svržení ruského cara:

„*Baatar cagaan haan gedeg c'ini heden bum ceregtei asar ih ho'rongotei hu'n s'u'u dee. Getel ta nart yuu baigaa yum be?*“ „*Bidend yum bu'hen bii. Ter olon buman cereg c'ini bidnii o'ro'oson dugui. Bas ter ih ho'rongiig c'ini baagaar cagaan haan hiigeegu'i, bid hiiz'ter deeremdsen yum. Ingeseer hereg deeree bidnii hu'c' ilu'u geod ni Erdene toomz'irgu'i ineemseglez'* „*Ter c'inii o'rooson dugui c'ini c'amaig bariz' avaad Angaryn hot ruu co'lon biz dee gesend Petr bosoz' Erdeniin o'mno ni oc'iz'yavgan suugaad, tolgoigoo urags' sungan:* „*Tiim ee. Barisan. Gevc' margaas' nadtai niileed cagaan haanyg bariz' avna gehed Erdeniin nu'dend ni cagaan setgeliin hos'ignol todorc' Petriig s'irtez' baisnaa:* „***Temee tuilaad tengert hu'rehgu'i, yamaa tuilaad yangia evdehgu'i gedeg u'giig c'i sonsson uu? gev*** „*c'i hyatadad manz'iin to'r unasnyg sonsson biz dee!*“⁹⁸

„*Car má přece spoustu vojáků a je velmi bohatý. Ale co máte vy?*“ „*Všechno. I celá carská armáda je naším spojencem. A bohatství si car taky sám nevydělal – my jsme mu je vytvořili, on nás jen okrádal a dřel. Proto máme víc sil než car*“ přesvědčeně odpověděl Petr:

„*Tebe přece zatkl a poslal do Irkutska do vyhnanství ten tvůj spojenec, ne?*“ Petr vstal, přistoupil k Erdenovi a dřep si vedle něho. „*Ano, dnes mě zatkl, ale zítra*

⁹⁷ Luvsandorz', ústní sdělení (květen 2014).

⁹⁸ Lodoidamba, C', *Tungalag Tamir*, 2. Vydání, Ulsyn hevleliin gazar, Ulaanbaatar, 1971, s. 86-87.

společně se mnou zatkne cara“ řekl.

*„Slyšel jsi někdy přísloví: **Kdyby velbloud skákal sebevíc, do nebe nevyskočí**“ namítl Erdene s úsměvem. „Ale vyskočí! Copak nevíš, že mandžuského císaře už svrhli?“⁹⁹*

V úryvku Erdene Petrovi příslovím říká, že nemá smysl se vzpouzet a riskovat, když nakonec stejně nedosáhne spravedlnosti nebo změny. Je to marná snaha.

2.3. Ptáci / S'uvuu

Ptáci jsou Mongoly považováni za vyslance nebes. Jsou to tvorové z horního světa a přinášejí odtud lidem dobré i špatné zprávy. Různým druhům ptáků jsou přisuzovány různé vlastnosti podle jejich přirozenosti a podle toho bývají považováni za posly dobrých či špatných zpráv.

V šamanistické tradici byl orel považován za posvátného vládce ptactva a ochránce Burjatů. Už v Tajné kronice Mongolů jsou zmínky o tom, že Mongolové chovali a krmili dravé ptáky, orly a sokoly. V pozdějších dobách, kdy převládl lamaismus, nahradil mongolského vládce ptactva – orla, indický Garuda.¹⁰⁰

Úděl ptáků jako zvěstovatelů nejrůznějších zpráv se projevuje i ve výkladech snů, ve kterých se ptáci zjevují. Sen o vlaštovce, havranovi nebo datlovi může znamenat zajímavé novinky.

Důležitá je u ptáků také symbolika barev, např. sen o bílé huse přináší sníh, bílá labuť má dobrý charakter. Naproti tomu černý pták mívá špatné vlastnosti a je předzvěstí nemoci.¹⁰¹ Kukačky bývají dokonce považovány za převtělené duše lidí a šamanů.¹⁰²

S ptáky je také spojeno mnoho tabu, například je zapovězeno dotýkat se ptačích vajec rukou nebo nechat na ptačí vejce padnout svůj stín. Mongolští pastevci ptačí vejce nejedí, a pokud toto někdo poruší, stihne ho trest. Je také zcela zakázáno plašit

⁹⁹ Lodojdamba, Č., *Průzračný Tamir*, 2. Vydání, Lidové nakladatelství, Praha, 1980, s. 81.

¹⁰⁰ Cerensodnom, 1989, s. 115 v Oberfalzerová, Unpleasantness and contentment as experienced by Mongolian nomads II., *Mongolo-Tibetica Pragensia* '13, roč. 6., č. 1., s. 96.

¹⁰¹ Zu'udeer to'lgodoh sudart: (1037)“....*har s'uvuu zu'udelbees ih o'vc'in boloh*“ v Dulam, S., *Mongol belgedel zu'i IV., zu'ud zo'n sovingiin belgedel zu'i, cagiin belgedel zu'i*, 3. vydání, Ulaanbaatar, 2011, s. 60.

¹⁰² Podle jedné darchadské legendy usekl jediný syn šamanky Baglai hlavu šamanovi Arildii Bu'rgedovi. A když to udělal, vyletěla z jeho krku modrá kukačka a kukajíce odletěla na sever (Dulam, *Mongol belgedel zuil IV.*, s. 60). Sloveso *dongodoh* v mongolštině znamená jak kukat nebo cvrlikat, tak také kárat někoho za něco, vytýkat někomu něco (Šíma, J., Luvsandžav Č., *Mongolsko-český, česko-mongolský kapesní slovník*, Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 1987, s. 89).

ptáky sedící na vejcích nebo ničit ptačí hnízda.¹⁰³ Proto jsou i malé děti důsledně vychovávány, aby kolem ptačích hnízd chodili opatrně a aby se nepřibližovali k jejich vajíčkům. Zvyk nedotýkat se mláďat se nevztahuje jen na ptactvo, ale i na jiná divoká zvířata. Stejně tak Mongolové neloví březí samice a nejedí mláďata.¹⁰⁴

S'uvuund nisez' yavaad u'heh saihan ptákům je příjemné umírat za letu

V románu *Průzračný Tamir* toto přísloví používá starý Öldzí, když přemlouvá mladého Tömöra, aby upustil od zbojnického života. Tömör mu na to odpovídá:

„...**S'uvuund, nisez' yavaad u'heh saihan gedeg, nadad ingez' yavaad u'heh saihan. Heden aimgiin caana garaad, su'rgeer duu ho'oz' yavahyn amtyg ta medehgu'i bolohoor yuu gez' heleh ve dee**“ *geed To'mor u'gee taslav....*“¹⁰⁵

„...**Ptáci prý rádi umírají v letu,**“ řekl. „*A já taky: ať si mě čeká smrt, ale dokud jsem živ, chci být volný jako pták. Neumíte si představit, co to je hnát stepí stádo koní....*“¹⁰⁶

Tömör patřil mezi tzv. *sain er*, „dobré muže“, zbojníky. V Mongolsku měl tento způsob života poměrně dlouhou tradici. Nebyli považováni za obyčejné zloděje, byli to hrdinové a ochránci slabších. Přestože koně kradli, jezdili pro ně i několik set kilometrů daleko do jiného kraje a tak neškodili domácím. Těm naopak pomáhali, opláceli jim pohostinnost a pomoc podarováním těchto kradených koní.¹⁰⁷ Být *sain erem* byla otázka mužské hrdosti a šikovnosti, neboť bylo zapotřebí velkých zkušeností s prací s koňmi a to Mongolové u zlodějů oceňovali. Tömör tady používá přísloví, ve kterém se srovnává s ptákem letícím nad stepí.

Príslovím dává Öldzímu najevo, že nedokáže svůj způsob života opustit. Ptákům je příjemné umírat za letu, protože létají celý život, jsou na to zvyklí a jsou šťastní. Stejně tak Tömör je zvyklý být zbojníkem a krást koně. Podobně lze přísloví podle Z'. Luvsandorz'e použít i v jiné situaci, kdy mluvčí dává najevo, že své návyky nehodlá měnit.

„...*Ene hotod bi dassan, ene hotod bi nisez'baina, o'or hotod oc'ood*

¹⁰³ Aman huuli, 2000, s. 148-149 v Dulam, S., *Mongol belgedel zu'i IV., zu'ud zo'n sovingiin belgedel zu'i, cagiin belgedel zu'i*, 3. vydání, Ulaanbaatar, 2011, s. 61.

¹⁰⁴ Oberfalzerová, Unpleasantness and contentment as experienced by the Mongolian Nomads II. Fear of animals, *Mongolo-tibetica Pragensia* '13, roč. 6, č. 1, s. 98.

¹⁰⁵ Lodoidamba, C., *Tungalag Tamir*, 2. Vydání, Ulsyn hevleliin gazar, Ulaanbaatar, 1971, s. 107.

¹⁰⁶ Lodojdamba, Č., *Průzračný Tamir*, 2. Vydání, Lidové nakladatelství, Praha, 1980, s.101-102.

¹⁰⁷ Luvsandorz', *ústní sdělení* (duben 2014).

nisez'c'adahgu'i. Iim argaar boduulaad tegeed...za, c'inii eez'bol ene Pragad nisez'baina. Olon muu sanaa, olon hecuu yum baihgu'i asuudalgu'i, tegeed o'or gazart amidrahgu'i. Tegeed eez'ni ene huuc'in baisan hotod nisez'baigaad u'heie..... Ene neg tegeed niseh gedeg ni setgel ni mas'taivan saihnaar amidarz' baina, naiz no'hod baina, yardag hu'n baina, ter nisez'baina. Iim argaar as'iglaz'bolno ene cecen u'giig. Tegehleer To'mor bol bas tiim yum....“¹⁰⁸

„....V tomto městě jsem zvyklý, v tomto městě létám. Přijít do jiného města a létat tam, to nedokážu. Takhle se to myslí...tak třeba tvoje maminka tady v Praze létá. Špatné myšlenky, těžkosti nebo problémy tady nemá, a tak nebude žít jinde. Maminka řekne: Umřu, létající v tomto městě.... To „létat“ znamená, že se jí žije moc příjemně, hezky a poklidně. Má přátele, má si s kým povídat, létá. Takhle se to dá použít. A Tömör byl to samé.....“

2.3.1. Páv / Togos

Při své práci jsem narazila na nemálo přísloví, ve kterých se objevují pávi. Ač se tento druh v Mongolsku přirozeně nevyskytuje, objevuje se v některých pohádkách a legendách.

Jedna z mongolských legend vypráví, že páv obalamutil kohouta, aby mu půjčil svůj nádherný ocas a přislíbil, že ho za svítání vrátí. V domluvený čas, ale kouhout čekal marně, páv nepřišel a ocas si nechal. Od té doby kohout každé ráno kokrhá, žaluje na páva a domáhá se svého ocasu zpět. A tak je páv mezi ptáky hašteřivou okrasou a dráždí svým nádherným zjevem. V Mongolském eposu *Zul aldar haan...* se pávovi přisuzuje dvojí význam: má zabraňovat pronikání zlých sil a je symbolem krásy a vyjimečnosti.¹⁰⁹ I v níže uvedených příslovích paví peří symbolizuje přirozené charisma, krásu a zdobnost.

1) Togos s'uvuu o'dooroo gaihuulna	páv ohromuje svým peřím
Hu'nii hu'u nereeree gaihuulna	člověk ohromuje svým jménem (svou pověstí) ¹¹⁰
Hu'nii ner	jméno člověka
Togosyn o'd	peří páva

V těchto dvou příslovích je kladen důraz na dobrou pověst člověka. Slovo *ner* má v mongolštině více významů. Znamená *rodné jméno*, ale také *pověst*, *prestiž*, *čest*

¹⁰⁸ Luvsandorz', *ústní sdělení* (duben 2014).

¹⁰⁹ Dulam, S., *Mongol belgedel zu'i III.: du'rsiin belgedel zu'i, dohio zangaanii belgedel zu'i*, 3. vydání, Ulaanbaatar, 2011, s. 147-148.

¹¹⁰ Batsaihan, B., *Surgan hu'muuz'uuleh uhaanii doktor borz'igon ovogt genden-yarinpiliin Erdene-Oc'ir*, Ulaanbaatar, 2006, s. 143.

nebo *autoritu*. Pastervecká kultura je založená především na orálním předávání informací. Ve stepi se zprávy šíří rychle, a pokud někdo svým chováním zavdává příčinu k pomluvám, může to vrhnout na dlouhou dobu špatné světlo nejen na něho samotného, ale i na celou jeho rodinu.

2) Togos s'uvuu su'uleeree goe'dog Tomootoi hu'n erdmeeree goe'dog	páv se kráslí svým ocasem rozvážný/uvážlivý člověk vědomostmi ¹¹¹
3) Togosyn su'ul Togoruund zohihgu'i	paví ocas jeřábovi nesluší ¹¹²

Příslloví pravděpodobně zdůrazňuje, že člověk by se neměl přetvařovat a chlubit něčím, co mu není přirozené.

2.3.2. Straka / *S'aazgai*

Straka je pták, který se v Mongolsku vyskytuje v hojném množství. Nebojí se pobývat v blízkosti lidských obydlí a je tak považována za velmi přátelského a zvědavého tvora. Je to pták, který roznáší zprávy a je také ptákem předpovědním (*zo'nc' mergen, belgec'u'gtei s'uvuu*).

Existuje i *Sútra stračeho jazyka* (*S'aazgain helnii sudar*), ve které je podrobně rozepsáno, co znamená, pokud straka volá z určité strany jurty v určitou denní dobu.¹¹³

Mongolové mají zvláště pro straky úsloví, ve kterém ji zařikávají, aby přinášela jen dobré zprávy. Říká se: *Sain helee naas' ni, muu helee caas'ni!* (Dobré zprávy sem, špatné zprávy pryč!)

Sain hel, sain hel, sarhinagaar du'uren s'ar tos o'gno! (Řekni něco dobrého, dám ti žaludek plný másla!).¹¹⁴

V jiné verzi se říká: „*S'aazgai, s'aazgai sain hel sain hel, S'anaga budaa o'gno*“ (*Strako, strako, řekni něco dobrého! Dám ti naběračku zrní*).¹¹⁵

Straka je podle jedné legendy dokonce ztotožňována s lidským charakterem. Podle tohoto příběhu udělal Buddha při tvoření člověka lidskou mysl právě tak

¹¹¹ Batsaihan, s. 143.

¹¹² Dulam, S., *Mongol belgedel zu'i III.: du'rsiin belgedel zu'i, dohio zangaanii belgedel zu'i*, 3. vydání, Ulaanbaatar, 2011, s. 147.

¹¹³ Tu'mendemberel, T., *Zu'ir u'giin utgiin zu'ic'ilsen tailbar*, Ulaanbaatar, 2013, s. 58.

¹¹⁴ Oberfalzerová, Unpleasantness and contentment as experienced by Mongolian nomads II., *Mongolo-Tibetica Pragensia* '13, 6. ročník, č. 1., s. 97.

¹¹⁵ Tu'mendemberel, T., *Zu'ir u'giin utgiin zu'ic'ilsen tailbar*, Ulaanbaatar, 2013, s. 58.

strakatou, jako straku. A protože spojuje světlé i tmavé barvy, bývají lidé dobří i zlí.¹¹⁶

1) Ovoo bosgoogu'i bol

S'aazgai haanaas suuh ve?

Když není postaveno ovoo

kam si sedne straka?¹¹⁷

Na ovoo¹¹⁸ se často vyskytuje množství drobných zvířat, která tu mezi obětínami hledají potravu. Hojně se sem slétávají i straky. Tvar *haanaas* (odkud) je tu ve smyslu „kam, na co si straka sedne“ a jedná se tu pouze o řečnickou otázku. V některých mutacích tohoto přísloví je v druhém verši přímo uvedeno: *s'aazgai yund suuh ve?*¹¹⁹

Přísloví hovoří o příčině a následku. Říká, že nezavdá-li člověk příčinu, nestane se následek. Kdyby ovoo nebylo, straky by tam nelétaly. Přísloví lze použít v případě dobrého i špatného výsledku, a pokud jej někomu řekneme, dáváme najevo, že on sám nastalou situaci zapříčinil (např. po hádce).

Otázka: *V jakých situacích by se dalo toto přísloví použít?*

„.... *haricangu'i baina...neg ovoo bosgoson boloh ni...sain yavdal baina getel odoo ter ovoo muu yavdlaar as'iglagdaz'baina. Iim situaced baival tegeed bas iim as'iglaz'bolnoza esvel neg sain uiliig hiisen tu'unii to'loo ter buruu as'iglagdsan engeed odoo z'is'ee ni C'eh ulsad Praga hotod open kard gedeg ovoog bosgoson uc'raas Odoo tu'unii resulta bol bo'on mo'ngo o'giig karmaanruu orc'baina geh met engeed ene bol muu yum bis'baina ter openkartyg...humuus bol sain yum hiisen as'igtai yum hiisen getel uri dun s'aazgainuud, muu s'aazgainuud ireed suusan ...tegeed iim o'rgon situaced engeed hereglez'bolno...sain baisan...neg bankad no'goo harilcagc'taigaa mo'ngonii yumyg nemegdu'ulsen getel ter ni dahed humuusiin no'goo karmaruu orson baival tegeed ter o'mnoh bankany darga ovoo bosgoogu'i bol ene mo'ngo ter humuusiin karmaruu orohgu'i baisan geh met ...*“¹²⁰

¹¹⁶ Dulam, S., *Mongol belgedel zu'i IV., zu'ud zo'n sovingiin belgedel zu'i, cagiin belgedel zu'i*, 3. vydání, Ulaanbaatar, 2011, s. 124.

¹¹⁷ Das'dorz', Rinchensambuu, *Mongol ardyn zu'ir cecen u'g*, 2006, s. 8.

¹¹⁸ Ovoo je násyp z kamení, větví, kostí apod. stavěný na vyvýšeninách a v průsmycích na počest duchů hor (Šíma, s. 168).

¹¹⁹ „*ovoo bosgoogu'i bol s'aazgai haanaas suuh ve...haanaas gedeg bol yund...yaagaad ene retorika asuultyn argaar end helz'baina...*“ - Luvsandorz', ústní sdělení (duben 2014).

¹²⁰ Luvsandorz', ústní sdělení (duben 2014).

„.... je to relativní.....to že je postaveno ovó, to je dobrá věc, ale teď to ovó (například) využívám k něčemu špatnému. Tak v takové situaci je také možné to použít.....nebo například, když se udělalo něco dobrého a namísto toho se to nesprávně využilo...například teď v České republice, v Praze...protože se postavilo ovoo – Opencard a výsledek toho je, že velká kupa peněz, které se na to daly, jdou (někomu) do kapsy, atd. A když je to tak, tak ta Opencard není špatná věc...ti lidé udělali něco dobrého, užitečného, ale výsledek je, že přiletěly straky a sedly si (na ovoo)..tak v takhle širokém kontextu situací je možné to použít....nebo v bance klient si naspořil peníze, ale pokud šly ty peníze zase někomu do kapsy, tak kdyby ředitel banky nepostavil ovoo, tak by ty peníze lidem do kapsy nešly, atd...”

**2) Evt s'aazgai
Buga barina**

přátelská straka
uloví jelena¹²¹

Toto přísloví podtrhuje potřebu soudržnosti a přátelství. Jelen je tu vybrán, protože je velmi plachým, rychlým a ostražitým zvířetem a málokdo jej dokáže dostihnout nebo ulovit. Žije hluboko v lesích nebo v horách a jediní, kdo ho mohou nerušeně pozorovat, jsou ptáci. Pro jeho ostražitost není možné si jelena získat jinak než přátelstvím a to je přirozené právě družné strace. Hlavní myšlenka je taková, že samotný člověk je opuštěný a mnoho toho sám nedokáže. Je-li přátelský, dokáže zvládnout i velmi obtížné úkoly.

I v dalších příslovích straka vystupuje jako symbol přátelství a soudržnosti:

3) Evgu'i barsaas evtei s'aazgai deer

lepší než nepřátelský tygr, je přátelská straka

Cuvz' yavsan baraas

než jednotlivě chodící tygři

Cuglaz'suusan s'aazgai deer

jsou lepší pohromadě sedící straky¹²²

Tygr je v mongolské symbolice znamením velké síly, divokosti a agresivity.¹²³ Zřejmě proto nedokáže žít pospolu s jiným tygrem, a tak se potulují každý zvlášť, zatímco straka – společenský tvor se vyskytuje v hejnech.

¹²¹ Tu'mendemberel, T., *Zu'ir u'giin utgiin zu'ic'ilsen tailbar*, Ulaanbaatar, 2013, s. 57.

¹²² Šímův překlad: *Hejno strak je silnější než jednotliví tygři* (Šíma, J., Luvsandžav Č., *Mongolsko-český, česko-mongolský kapesní slovník*, SPN, Praha, 1987, s. 316, pod slovesem *cuvah*).

¹²³ Viz kapitola Tygr.

2.3.3. Vrána, Havran / *Har heree, Hon heree*

Mongolové si vrány i havrany velmi oškliví. Existuje také jedno škádlivé mongolské úsloví proti etniku Chotogojtů: *Hon heree nu'dend durtai, Hotgoid hoolond durtai* (*Havrani mají rádi oči, Chotogojti mají zálibu v jídle*).¹²⁴

Havrani (*hon heree*) a vrány (*har heree*) jsou považováni za špatné znamení a zvěstovatele nedobrych zpráv. Vyskytují se v okolí mršin a jsou spojováni se smrtí podobně jako supi.¹²⁵ Sami neloví, ale živí se pozůstatky uhynulých zvířat a lidskými ostatky. Z lamaistického pohledu jsou velmi užiteční, protože požitím lidských ostatků, umožňují člověku příznivé převtělení.¹²⁶

Říká se, že *heree* mají vynikající zrak, z výšky dohlédnou „přes sedmdesát roklín“ a mají velkou zálibu v očích.¹²⁷ Žijí na skalách, v hejnech v horách, a když uvidí uhynulé tělo, svolají ostatní. Pro jejich povahu nemají pastevci havrany ani vrány v oblibě a to se projevuje i v některých příslovích.

1) **Har heree bie bieiin haryg gaihav** černí havrani se navzájem podivují své černotě

Toto přísloví je lehce ironické. Dvě černé vrány jsou přirovnáním pro dva stejně provinilé hříšníky, kteří se navzájem podivují svým prohřeškům.¹²⁸ Takové jednání je zcela bezpředmětné.

Černá barva má u Mongolů symboliku něčeho špatného, nedobrého. V původní pastevecké víře byla tato barva spojována s východním směrem a se 44 východními tengery, a proto je podle S. Dulama spojována se špatnými skutky.¹²⁹

¹²⁴ „*Hon heree nu'dend durtai, hoerdugaar mo'r bas baina Hotgoid hoolond durtai, za ene bol zu'geer barag togloomyn zuir u'g yum*“, Luvsandorz', ústní sdělení (duben 2014).

¹²⁵ „*Tegeed ter symbolikad har muu o'ngo, heree bol muu e'rtoi s'uvuu. Engeed nu'udalc'nii etno soe'l bol har heree neg muu yumny temdeg uc'raas muu yum hahnii tuhai zuir u'g cecen u'gend orno*“ Luvsandorz', ústní sdělení (duben 2014).

¹²⁶ Oberfalzerová, Unpleasantness and contentment as experienced by Mongolian nomads II., *Mongolo-Tibetica Pragensia* '13, 6. ročník, č. 1., str. 96.

¹²⁷ „*yanz bu'riin amitan ih baina, o'ngoroos, tarvaga, zuram end tendgu'i amarhan u'hne. U'hvel hamgiin tu'ruund ehleed heree irne. Heree ireed ter nu'diig uhaz'avna. Hoer nu'diig, ih durtai nu'dend.*“ Luvsandorz', ústní sdělení (duben 2014).

¹²⁸ „*hoer muu yavdaltan, bie bieniihee muu yavdalyg gaihahgu'i, anhaarahgu'i gez'ene hu'n helz'baina. O'v gon ene cecen u'gend bol ene hoer har heree ter hoer heree gedeg ni hoer lam naryg el helz'baina daa....Tegeed adilhan yavdaltai hu'muus, bie bieniigee anhaaraad.*“ Luvsandorz', ústní sdělení (duben 2014).

¹²⁹ Dulam, S., *Mongol belgedel zu'i II.: o'ngiin belgedel zu'i, zu'g c'igiin belgedel zu'i*, 3. vydání, Ulaanbaatar, 2011, s.7.

V Průzračném Tamiru je přísloví použito v situaci, kdy se dva mladí lámové potají chystají zajít na noc za dívkami, které bydlí v blízkosti kláštera.

Za yav'ya geed Z'ambalyn bosohod Camba zovomtgoi ineemseglesnee „O'vgon c'ini ic'eed baina. Bu'renhii bolgoz' baigaad yav'ya. Lam nar medvel balarlaa s'u'u“ gehed ni Z'ambal ho'gz'u'un ineemseglev.

„Har heree bie biein haryg gaihav gegc'eer hen ni heniigee s'ooloh bilee dee. Yav'ya gelee.“¹³⁰

„Tak dost, půjdeme?“ řekl a vstal.

„A není ještě brzy? Počkej, až se setmí, jinak nás někdo zahlédne a bude z toho ostuda. Vysmějí se nám“

„Havran se havranovi pro černý kabátek nevysmívá. Ještě uvidíme, kdo se komu bude smát. Pojdme.“¹³¹

V tomto kontextu je přísloví použito ve smyslu: *to nevadí, dělají to všichni, tak co nebo neboj se!*¹³² Lama tím dává najevo, že se obává druhého lamy trochu vysmívá a snaží se ho takto povzbudit. I ostatní lámové – černé vrány za dívkami chodí (přestože je to proti klášterním pravidlům), a proto by se nikdo neměl jejich záletům podívat.

„.... Tegeed hoer har heree gedeg ni z'is'ee ni odoo hoer byznysmen hu'n ih mo'ngiig end hiisen, korupcegeertegeed c'i ih muu yum hiisen, ard tu'mnii esreg, olon hu'nees korupce avaad c'i muu yum hiisen tegeed no'goo hu'n helz'baina. „Za c'i nadtai adil, hoer har heree bid hoer baina. C'i bas olon mo'ngiig as'iglah argaar hu'nees mo'ngo avc' karmaanc'baina. Bi bol bas adilhan baina tegeed c'i bitgii iim yum yar. C'i bid hoer adil hoer har heree baina engeed biebieiig gaihav yaah ve! engez'iimerhu'u argaar helz'bolno.....za hoer har heree bie biein haryg s'u'umz'elsen baina. Neg hulgaiz' no'ogoo hulgaic'iig s'u'umz'ilz'ee. Tegeed ter hereggu'i, demii yum. Iim sanaagaar.Bie bied neg durgu'i, harilcsan bie bieig s'u'umz'elz'baina.... Z'is'ee ni odoogyn hoer uls to'r, hoer tom ulsyn e'ronhiilogc' bie bieig s'u'mz'elz'baina. Terniig bas hoer har heree helz'bolno.“¹³³

¹³⁰ Lodoidamba, C., *Tungalag Tamir*, 2. Vydání, Ulsyn hevleliin gazar, Ulaanbaatar, 1971, s. 43.

¹³¹ Lodojdamba, Č., *Průzračný Tamir*, 2. Vydání, Lidové nakladatelství, Praha, 1980, s. 47.

¹³² „Za, ene kontexted, za ter hamaagu'i, lam nar c'i c' neg har heree baina, ter lam nar c'ini adilhan har heree, tegeed bu'gd adilhan bie bieig gaihav geed ter gegc'eer gaihahgu'i, ter e'roosoo gaihahgu'i, adilhan ta nar, bid..... C'i bitgii sanaa zov! Yavaya! Tegeed iim argaar zorigz'uulz'baina.“ – Luvsandorz', *ústní sdělení* (duben 2014).

¹³³ Luvsandorz', *ústní sdělení* (duben 2014).

„..... Tak řekněme ty dvě černé vrány, to jsou například dva byznysmeni, kteří vydělali hodně peněz, korupcí...a jeden druhému řekne: „tys udělal něco hodně špatného, proti lidem, jsi zkorumpovaný“, tak ten druhý byznysmen mu odpoví: „Však ty jsi stejný jako já. My dva jsme dvě stejně černé vrány. Taky jsi od lidí prospěchářsky vzal peníze a strčil sis je do kapsy. Já jsem taky takový, tak tohle neříkej. Ty a já jsme stejní, tak jakpak se může vrána vráně divit, že je černá!“.....nebo například když se dva zloději navzájem kritizují. Je to zbytečné, to se tím myslí....dvě černé vrány mohou stále dělat špatné věci... Nebo například dvě dnešní vlády, prezidenti dvou velkých států, navzájem se kritizují...o těch se dá také říci, že jsou to dvě černé vrány....“

**2) Heree galuug duuraiz’
Ho’loo ho’ldooh**

když vrána napodobuje husu
umrznou jí nohy

Příslloví jsem poprvé slyšela při rozhovoru s Batc’imeg ovšem v převrácené verzi: *Galuu hereeg duuraiz’/Ho’loo ho’ldooh* (Když husa napodobuje vránu, umrznou jí nohy). Její vysvětlení vycházelo z toho, že vrána je špatný pták, a když se husa snaží vránu napodobit, nedopadne to s ní dobře. Uváděla příklad, ve kterém se dobrý a poctivý člověk – husa nechá strhnout k něčemu špatnému, například pod vlivem přátel vstoupí do špatné party, začne chodit na diskotéky, pít alkohol, utratí všechny peníze, opije se a udělá nějakou hloupost.

Podle jejího výkladu je tedy husa totožná s člověkem dobrým, charakterním, zatímco vrána byla ten, který strhává k něčemu špatnému.

Při své práci jsem však zjistila, že se toto přísloví v knihách objevuje ve verzi: *Heree galuug duuraiz’/Ho’loo ho’ldooh*, což je forma, která dodržuje pro přísloví typickou aliteraci a přímo vychází z příběhu *O Vráně a huse*¹³⁴.

Příběh vypráví o tom, jak brzy z jara vrána sedící na břehu jezera uviděla hejno hus, které přiletělo a dosedlo na hladinu jezera ještě částečně pokrytou ledem. Jak pozorovala husy dovádějící na hladině jezera a usmyslela si, že se také potopí do vody. Sletěla na hladinu, začala napodobovat husy a plout po hladině. I když se jí celé tělo třáslou zimou, držela se svého záměru. Když už to nemohla dál vydržet, vznesla se a stěží doletěla zpět na starou vrbu. Jakmile pak natáhla své tenké nohy, zmrzly jí. Domýšlivá vrána tak doplatila na svou pýchu.

¹³⁴ *Havar ert baiz’ee. Har heree buryn ho’voonii ho’gs’in ud modny deer suugaad amarc’baital neg heden galuu nisen nisen ireed mo’snii haimal deer suucgaagaad havtai naadaz’baiv. Har heree galuug haraad baharhah setgel to’rz’haimal usand umbah yumsan gez’bolz’ee. Tegeed heree bayarlahdaa barhirc’ee. Bayarlasan heree bahirna gedeg ter. Hereen duunaar heden galuu u’rgeed nisc’ odov. Hervee galuuny umbaz’ naadsan gazar hu’reed galuug duurain umbaz’ehlev. Hamag bie ni z’ihu’usc’ daarc’baivc’ zoriglood umbaz’ baissa tesehu’iie berhdehed heree guaglan nisc’araihiiz’ho’gs’in ud modon deeree ireed u’zvel, ee ho’orhii hereenii sarisan ho’l ni sarvaital ho’ldson baiv gene. U’unees bolz’heree galuu duuraiz’ ho’loo ho’ldooh gedeg u’g garson gedeg. – Cerensodnom, Mongol ardyn u’lger, 2009, s. 99.*

P. Bataa ve své knize o používání přísloví ve výchově používá toto přísloví v souvislosti s mongolskými alkoholiky, kteří ve snaze zmírnit svou závislost nahrazují vodu pivem s odůvodněním, že Německu to dělají obdobně. Dále píše:

„*Heree galuug duuraiz', ho'loo ho'ldooh gedgiin u'lger bolz' medne. Yaagaad gevel Mongol German bis'. Germand boldog yum Mongold boldoggu'i baiz' medne....Manaihan airgaa uugaad arhic'in boldoggu'i adil germanc'uud s'ar airgaa uugaad arhic'in boldoggu'i baih.*“¹³⁵

„ *Je známý příběh vyprávějící o tom, jak vráně napodobující husu, umrzly nohy. To proto, že Mongol není Němec. Je přece známo, že věci, které jsou možné v Německu, v Mongolsku možné nejsou... Naši pijí kumys a nestávají se alkoholiky a podobně Němci se nestávají alkoholiky po pití piva*“

Ve všech případech tedy z přísloví plyne, že člověk se nemá protivit své přirozenosti a napodobovat cizí zvyky.

2.4. Had/ Mogoi

Had je stvoření, kterého se Mongolové obávají a současně ho mají ve velké úctě. Dokládají to i metaforické výrazy, kterými ho nazývají. Had je spolu se žábou a rybou považován za vyslance pána *Lusa* nebo jeho přímé převtělení. Objevuje se ve snech nebo vstupuje do jurt pastevců jako varování a vyžaduje respekt a úctu. Je zakázáno hady zabíjet.

Podle nejrozumnějších lokálních pověstí a legend byl mýtický had obrovský plaz, který se vynořil z hlubin země, aby vyhubil lidstvo.¹³⁶

V různých Mongolských výkladech snů¹³⁷ se dočteme, že sen o hadech předpovídá povodně nebo déšť. Jeden had ve snu je předzvěstí štěstí a dlouhého života. Více hadů ve snu má zastupovat síly přírody, zatímco sen, ve kterém je jediný had, odkazuje na vlastní přirozenost člověka a jeho život.

Pokud člověk potká na cestě hada, má pozorovat, kam se plazí. Pokud směrem k člověku, přinese mu to štěstí, pokud směrem pryč, přinese mu to neúspěch¹³⁸. Zobrazení dvou navzájem propletených hadů má pro změnu symbolizovat lásku a množení.¹³⁹

¹³⁵ P. Bataa, *Zu'ir u'giin surgan hu'muuz'luuleh uvdis*, 2012, s. 15.

¹³⁶ Oberfalzerová, A., *Metaphors and Nomads*, 1. Vydání, Triton, Praha, 2006, s. 72

¹³⁷ Zu'udnii tailbar (3.955), Zu'udnii s'iniz' (263) v Dulam, S., *Mongol belgedel zu'i IV., zu'ud zo'n sovingiin belgedel zu'i, cagiin belgedel zu'i*, 3. vydání, Ulaanbaatar, 2011, s. 58.

¹³⁸ Aman huuli 2000, s. 93 v Dulam, MBZ IV., s. 59.

¹³⁹ Dulam, S., *Mongol belgedel zu'i III.: du'rsiin belgedel zu'i, dohio zangaanii belgedel zu'i*, 3. vydání, Ulaanbaatar, 2011, s. 152.

Podle jiného výkladu může sen o hadovi znamenat, že má člověk skrytého nepřítele. Je to znamení špatného charakteru, a když je ve snu had zabit, symbolizuje to vítězství nad člověkem, který nám chce uškodit.¹⁴⁰ Symbolika hada tedy není zdaleka jednoznačná. Z jedné strany přináší štěstí, z té druhé je přirovnávám ke špatnému charakteru a k jedu skrývajícimu se v lidské mysli. V takové podobě vstupuje obraz hada i do některých přísloví.

1) Sainyg dagaval	když následuješ dobré
Sarny gerel	(nalezneš) měsíční světlo
Muug dagaval	když následuješ špatné
Mogoin horlol	(najdeš) hadí jed
Saintai no'horlovol	Budeš-li se přátelit s dobrými lidmi
Sarny gerel	měsíční svit
Muutai no'horlovol	budeš-li se přátelit se špatnými
Mogoin horlol	hadí jed

Přísloví nabádají k vybírání správných vzorů a přátel. Pokud bude člověk následovat dobré vzory, dobře se mu povede. Pokud však půjde špatnou cestou, nedopadne dobře.¹⁴¹

Měsíc byl a stále je pro Mongoly velmi důležitým nebeským tělesem. Řídil se podle něho kalendář a také všelijaké úkony každodenního života, dokonce i státní záležitosti se řídily podle fází měsíce. Například vojenské výpravy, rozesílání zpráv nebo vysílání zvědů se započínalo do prvních čtyř dnů po úplňku (*ulaan tergel*). Naopak po novu se konávaly svatby, oslavy a huraly.¹⁴² Zmínky o uctívání měsíce Mongoly se objevují již v zápiscích Plana Carpiniho. Dulam ve své knize *Mongol Belgedel zu' i IV*.¹⁴³ píše, že měsíc předpovídá klid a mír, bohatství, narození potomka v rodině nebo návrat někoho z dlouhých cest. Dokonce i v Tajné kronice Mongolů je zmínka o snu, který se zdál Dej-sečenovi a ve kterém *přilétl bílý sokol se sluncem a měsícem v pařátech*. Tento sen měl předpovídat příchod Jesügeje s Temüďžinem. Dej-sečen mluví o snu jako o *dobré předzvěsti* a na jeho základě považuje oba příchozí za *šťastné posly*.¹⁴⁴ Měsíc je tedy spojován s něčím příjemným a pozitivním. Jeho protikladem je tu had nebo spíše hadí jed, který zastupuje nebezpečí a

¹⁴⁰ Zu'udnii sudar, 1997 v Dulam MBZ IV., s. 59.

¹⁴¹ Tu'mendemberel, T., *Zu'ir u'giin utgiin zu'ic'ilsen tailbar*, Ulaanbaatar, 2013, s. 111.

¹⁴² Oberfalzerová, Unpleasantness and contentment as experienced by Mongolian nomads I., *Mongolo-Tibetica Pragensia* '12, Roč. 5., č. 1., s. 39-40.

¹⁴³ Dulam, MBZ IV., s. 35.

¹⁴⁴ Poucha, P., *Tajná kronika Mongolů*, Praha, 2011, s. 16, odst. 63.

negativitu.

„.....sainyg dagaval sarny gerel gedeg c'ini sarny gerel...sar gevel goe tuyaatai engeed gereltuudeg tiim ee?... engeed sain yavna, gerelgdez'bolno,sain saiha bu'ten sain baina. Muu hu'n dagahyg bol odoo mogoi s'uu. ...mogoi hor... yaagaad gevel mogoi biz dee hu'niig hacdag s'u'u dee, hor bu'regdegza odoo z'is'eelbel teenaged hu'nees odoo yamar neg kompanid sain hu'n neg l daa, ter hu'nees sain yum surz' avaa. c'i muu hu'muustei no'horlood, muu hu'nees muu yum suraad ...o'oroo c'i muu yavna.....sain hu'ntei no'holrood ter sain bu'h sain yum surah s'u'u dee ...“¹⁴⁵

„když se řekne, pokud následuješ dobré – měsíční světlo, tak to měsíční světlo znamená měsíc... má krásnou záři, a tak svítí, že? ...takhle se ti dobře půjde, může na tebe svítit, všechno bude dobré. A pokud následuješ špatné, tak had... ...protože had lidi kouše, že? Skrývají jed....například v nějaké partě je jen jediný dobrý člověk, tak od toho člověka se uč dobré věci. ...Když se člověk přáteli se špatnými lidmi, pak se od nich naučí špatné věci a sám se stane špatným ...když se přáteliš s dobrými lidmi..... naučíš se samé dobré věci ...“

2) **Hu'nii ereen dotroo**

lidská pestrobarevnost (je) uvnitř

Mogoin ereen gadnaa

hadí pestrobarevnost (je) vně

Důležitou roli v tomto přísloví má slovo *ereen*, které znamená *pestrý, strakatý nebo pestrobarevný*.¹⁴⁶ Tato barevnost není vnímána příliš pozitivně, je nepříjemná a řadí se mezi chladné barvy.¹⁴⁷ Mnohobarevnost, pestrost je v prvním řádku metaforou pro lidský charakter, myšlenky, které mohou být různé, ne vždy dobré a jsou ostatním lidem skryté. Proto nikdy nemůžeme vědět, co si druhý myslí a zda nám potají nechce uškodit. Přísloví zdůrazňuje, že bychom neměli hledět na to, jakými se lidé zdají být, ale je třeba hledět na jejich podstatu. Druhý řádek je paralelou a doplněním hlavní myšlenky. To, co bylo u člověka skryté *uvnitř*, je u hada *vně* a na první pohled patrné. Je tedy protikladem prvního verše.¹⁴⁸ Podle zbarvení hada poznáme, zda je jedovatý a máme si na něho dát pozor. Stačí se podívat a člověk ihned ví, je-li mu had nebezpečný.

„.....mogoin aris c'ini aimar olon to'roltoi s'u'u dee...olon o'ngonuud...olon

¹⁴⁵ Bolormaa, ústní sdělení (květen 2014).

¹⁴⁶ Šíma, J., Luvsandžav Č., *Mongolsko-český, česko-mongolský kapesní slovník*, SPN, Praha, 1987, s.350, slovo *ereen*.

¹⁴⁷ Tu'mendemberel, T., *Zu'ir u'giin utgiin zu'ic'ilsen tailbar*, Ulaanbaatar, 2013, s. 87.

¹⁴⁸ Tu'mendemberel, 2013, s. 87-88.

to'rol o'nguud baidag s'u'u dee... odoo c'i namaig engeed harc'laa. Odoo Boogii odoo harz'baina Boogii odoo ho'orhon saihaan aas'tai getel minii dotor bi yu bodos'baigaa medehgu'i ba mogoiny ter o'ngo bol ene coohor mogoi, har coohor mogoi, ereen coohor mogoi haraad medegdc'ihdeg getel ter hu'nii setgel ero'osoo medehgu'i. Dotor setgeliin o'ngo c' harah e'stoi. Hu'nii setgeliig s'u'ud haraad medez' bolohgu'i. Ter hu'n goe'saihan ineegeed, c'amtai goe'saihan yarisan mo'rtloo c'amaig odoo sain yarval c'amd neg muu yum hiigeed tegeed tiimel hu'muus l engeed helz'baigaa. Tegehleer odoo yamar neg hu'ntei tanilchad, hu'nii zan c'anaryg sain medehgu'i tanilcsan udaa... “¹⁴⁹

„.....hadí kůže je opravdu hodně rozličná...má hodně barev...a teď když se na mě tak díváš. Teď se díváš na Boogii a říkáš si: Boogii je milá, hodná, ale nevíš, co si myslím uvnitř. A když si vezmeš barvu hada, tak je pestrá, černě strakatá, pestrobarevná, takového hada uvidíš a hned víš, ale lidskou mysl většinou neznáš. Musíš se dívat i na barvu mysli Nelze se na člověka přímo podívat a poznat, co si myslí. Přesto, že se ten člověk hezky směje a že si s tebou pěkně povídá, tak teď, i když si s tebou tak hezky povídá tak ti provede něco ošklivého. Tak o takových lidech se to takhle říká. Ten člověk je jako jak se říká: Lidská pestrobarevnost uvnitř, hadí pestrobarevnost vně, přesně tak se to říká. A tak když se s někým seznámíme, tak jeho charakter nejprve dobře neznáme... “

Obdobou je přísloví:

Hu'nii horlol dald
Mogoin horlol il

jed člověka je skrytý
hadí jed je nezastřený

3) Hu'n arvan hortoi
Mogoi eso'n hortoi

člověk má 10 jedů
had má 9 jedů¹⁵⁰

V uvedených příslovích vystupuje had negativně jako symbol zla. Tato charakteristika ale vyplývá spíše z obav z hadího jedu a ne z hadů obecně. Slovo *hor* má v mongolštině více významů a znamená jed, škodu, újmu, závist nebo také hněv. *Horloh* má význam někomu škodit, páchat zločin a *hortoi* lze přeložit jako jedovatý, otravný, zákeřný nebo zlomyslný¹⁵¹.

I přes svou jedovatost však had v příslovích vystupuje méně nebezpečně než

¹⁴⁹ Bolormaa, ústní sdělení (květen 2014).

¹⁵⁰ Dulam, S., *Mongol belgedel zu'i IV., zu'ud zo'n sovingiin belgedel zu'i, cagiin belgedel zu'i*, 3. vydání, Ulaanbaatar, 2011, s. 59.

¹⁵¹ Šíma, J., Luvsandžav Č., *Mongolsko-český, česko-mongolský kapesní slovník*, Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 1987, s. 285-286.

člověk.

2.5. *Žába/ Melhii*

Přestože mezi Mongoly nevzbuzuje žába takový strach jako had, je podobně jako had a ryba považována za vyslance pána *Lusa*. V příslovích, která uvádím níže je žába přirovnávána k nepříteli chytřejšímu až hloupějšímu tvorovi.

1) Hudgiin melhii dalain ihiig medehgu'í	žába ze studny nezná velikost moře
Dalain melhii hudgiin bagyg medehgu'í	žába z moře nezná malost studny

Toto přísloví vychází z příběhu o žábě – *melhii* (v některých verzích se jedná o želvu – *yastan melhii*) z moře a o žábě ze studny. Jednou vynesla žabu mořská vlna na souš a tam spadla do studny, kde na dně ležela jiná žába. Jak žába druhou žabu uviděla, zeptala se: Odkud jsi přišla? Druhá žába odpověděla, že přišla z moře. Studniční žabu zajímalo, jak moc je moře velké. Jestli je moře také tak velké jako její studna. Když jí mořská žába odpověděla, že se velikost moře nedá se studní srovnat a že je mnohem větší, žába ze studny se na ni rozzlobila v domnění, že lže a vyhnala ji ze studny.¹⁵²

Přísloví může mít několik možných vysvětlení. Domnívám se, že by mohlo poukazovat na to, že pokud se člověk o něčem nepřesvědčí na vlastní oči, neuvěří tomu. Nevědoucí člověk je jako žába ze studny, omezený a neznalý. Současně může kritizovat omezenost a neschopnost vzájemného porozumění a pochopení.

Obdobnou myšlenku vystihuje i další přísloví, ve kterém se žába opět objevuje jako neznalý a nevědomý tvor:

2) Medehgu'í hu'n melhii s'ig	neznalý člověk je jako žába
Meddeg hu'n erdene s'ig	znalý člověk je jako klenot

Přísloví vyjadřuje úctu k vědomostem, schopnostem a zkušenostem člověka. Sloveso *medeh* má v mongolštině více významů. Znamená *znát, poznávat, vědět, umět, ovládat něco, být znalý něčeho*. Člověk, který něco ví a umí něco je cenný jako drahokam, zatímco člověk, který nic neumí, příliš velkou cenu nemá, a proto je potřeba učit se a poznávat.¹⁵³

¹⁵² *Negen medii hudgiin e'roold hevtez'bu'hui cagt dalain davalgaand s'idegdsen o'or neg medii hudagt unaz'irdeg. Tu'uniig u'zsen hudgiin medii asuuruun: - C'i haanaas irsen be? – Dalaigaas. – Dalain us her ve? – Minii hudgiin ustai en tenceh u'u? – Dalain us c'inii hudgiin ustai en tences'gu'i ih...gez' hariulahad tu'und uursaz'hudgiin medii tu'uniig ho'on yavuulz'ee. Erdeniin erhi v Tu'mendemberel, 2013, s. 45.*

¹⁵³ Tu'mendemberel, T., *Zu'ir u'giin utgiin zu'ic'ilsen tailbar*, Ulaanbaatar, 2013, s. 45.

2.6. Lev/ Arslan

Lev je velmi silná a divoká šelma. Podobně jako u nás, i v Mongolsku je lvu přisuzována schopnost vládnout nad ostatními, ovládnout situaci a zvítězit nad nepřátely. V mongolských lidových příbězích se často objevuje jako vládce šelem (*araatny haan*). Je skvělý, odvážný, hrdý, pyšný a přímý. Tento charakter se odráží také v příslovích, v nichž lev vystupuje.¹⁵⁴

V buddhistickém učení se lev jeví jako statečný a šlechetný tvor se stálým charakterem. Je ochráncem učení, strážcem Buddhova sídla a přináší zdar a štěstí.¹⁵⁵

Arslan s'ig arhiraad

Zuram s'ig zugtah

nejprve vrčí jako lev

a pak uteče jako zuram¹⁵⁶

V tomto přísloví se objevují jako dva protiklady lev – silné a obávané zvíře, a zuram – malý, slabý a ustrašený tvor, který se ve strachu o vlastní život vždy rychle utíká schovat do nory. Koncovka – *aad* v prvním řádku verše odkazuje na následnost obou dějů. Nejprve tedy vrčí, řve jako lev a potom utíká jako slabý zuram. Je to jinotaj pro kritiku lidí, kteří se ze začátku chvástají svou statečností a schopnostmi, ale nakonec se ukáže, že jsou slabí a neschopní. Jako lvi jsou ti, kteří se vychloubají, jsou pyšní, domýšliví, příliš hrdí nebo ostatní okouzlují svými řečmi, ale nakonec nedokončí slíbenou práci, utečou od ní a nedostojí svému slovu.¹⁵⁷

Bylo by možné toto říci například o člověku či nadřízeném, který rozdává příkazy, neustále se zlobí a plísni ostatní, že nedělají dobře to, co mají. Všechno ví nejlépe, a když je potřeba, aby on sám něco udělal nebo je nějaký problém, tak „skutek utek“ a uteče se rychle strachy schovat jako malinký bázlivý zuram.¹⁵⁸

Podobná přísloví:

Ehleh ni su'rz'in

To'gsgo'l ni darz'in

začátek domýšlivý

konec nuzný

¹⁵⁴ *Arslan hedii o'iso'vc' bo'olz'so'o iddegguu'i/ Hu'n hedii muu bolovc' hayasnaa avahgu'i* -

jakkoliv je lev hladový, své zvratky nepozře/nejí jakkoliv je člověk špatný, to, co zahodil, nesebere, Dulam, MBZ III., s. 136, převzáno z Mongol cecen u'giin Dalai, II., 1966, 10-6314.

Arslangiin baatar omog u'negend zohihgu'i, U'negnii uran arga arslan zohihgu'i - Lvi hrdinská pýcha lišce nesedí, liščí vynalézavost lvovi nesedí, MCUD, I., 9-351 v Dulam, MBZ, III. s. 136.

¹⁵⁵ Dulam, S., *Mongol belgedel zu'i III.: du'rsiin belgedel zu'i, dohio zangaanii belgedel zu'i*, 3. vydání, Ulaanbaatar, 2011, s. 136, 138.

¹⁵⁶ Sodnom, B., *Mongol cecen u'giin dalai II., S'inz'leh Uhaany Akademiin Hevlel*, Ulaanbaatar, 1966, s. 9, č. 354.

¹⁵⁷ Tu'mendemberel, 2013, s. 121 - 122.

¹⁵⁸ Luvsandorz', *ústní sdělení* (duben 2014).

Ehen deeree gaihuulaad
Ecesteē gutagdana

na začátku udivovat/okouzlovat
na konci být ponížený¹⁵⁹

2.7. *Tygr/ Bars*

Tygr bývá označován jako král šelem (*araatny van*). Představuje nebezpečnou sílu, prudkost, panovačnost, divokost, agresivitu a nezkrotnost. V příslovích, kde se objevuje společně se strakou, je tygr straším protikladem. Je vykreslen samotářsky až nepřátelsky.¹⁶⁰

Velmi často se v literatuře objevuje ve spojení se lvem. Tygr však zdaleka nedosahuje kvalit, které se cení u lva. To se odráží i v následujících příslovích:

1) Araatan olon bolovc' Barsyn hu'c'tei ni co'on Bars hu'c'tei bolovc' Arslang haana c' gu'icehgu'i ¹⁶¹	přestože je šelem je mnoho málokterá má sílu tygra přestože je tygr silný lva nikdy nedostihne
2) O'oriigoo barst toolbol O'or busdyg arsland tool ¹⁶²	považuješ-li sám sebe za tygra, považuj ostatní za lvy
3) Bars hedii dogs'in bolovc' Bambaraa bariz' iddeggu'i ¹⁶³	ať je tygr sebevíc rozzuřený své mládě nesežere
4) Bars hedii o'tlovc' Ereeneeree baidag	i když tygr jakkoliv zestárne stále je strakatý ¹⁶⁴

Tygr se tu objevuje jako nebezpečné zvíře. Tato vlastnost je ještě posílena jeho strakatým zbarvením (*ereen*), které nevnímáno jako nepříjemné. Přestože tygr stárne, své pestré zbarvení neztrácí a tato neměnnost v lidech vyvolává strach. Jeho zbarvení

¹⁵⁹ Tu'mendemberel, T., *Zu'ir u'giin utgiin zu'ic'ilsen tailbar*, Ulaanbaatar, 2013, s. 122.

¹⁶⁰ Viz kapitola Straka.

¹⁶¹ *Mongol cecen u'giin dalai I*, 1964, s. 8, č. 303 v Dulam, S., *Mongol belgedel zu'i III.: du'rsiin belgedel zu'i, dohio zangaanii belgedel zu'i*, 3. vydání, Ulaanbaatar, 2011, s. 141.

¹⁶² *MCUD I*, s. 57, č. 8393 v Dulam, *MBZ III.*, s. 141.

¹⁶³ *MCUD II*, 1966, 13-6425 v Dulam, *MBZ III.*, s. 142.

¹⁶⁴ Dulam, *MBZ III.*, s. 141.

je varovné, podobně jako například u hada, kde prozrazuje jedovatost a nebezpečí zvířete vůči člověku.

Příslaví varuje, že lidé, kteří měli určité vlastnosti (např. byli panovační, krutí nebo nepoddajní) se časem příliš nezmění a je třeba si na ně dávat stále pozor.

„...ter bars bol ho'gs'irson c' gesen hu'niig ailgah...z'is'ee ni darga, kompaniin darga, zahiral ter bars yum....hedii o'tolson c' gesen bars agresivnii c'anar baina, hu'nd yamar neg muu yum hiih, iim c'anartai gesen iim ingez' hu'nruu as'igilz'bolno, terniig hiiz'baina, ter ereeneeree baidag...neprijatnyj....iim c'anartai zarim amitan o'ngon bain, mogoi..mogoi bas ereeneeree baina...neprijatnost baina...z'is'ee ni manai darga neprijatnii hu'n baiz'ee tegeed odoo duusan....darga bis'bolson...za ter bars ho'gs'rovc'ereeneeree baigaa s'uu, ter darga tegec'baidag...tu'unii zan c'anar neg ereen uc'raas ter heveeree baigaa“¹⁶⁵

„...i když ten tygr zestárnul, člověka děsí....například nadřízený nebo ředitel nějaké firmy, to je takový tygr...jakkoliv zestárne, má agresivní povahu, udělá člověku něco špatného. Lze to použít o lidech, kteří mají takové vlastnosti, to, co dělají, je stále pestré/strakaté...nepříjemné...takovou vlastnost má barva některých zvířat....had...had je také stále strakatý...je to nepříjemné...například náš ředitel je nepříjemný člověk a teď už není ředitelem, skončil s prací...tak ten tygr, i když zestárnul, je pořád strakatý. Takový je ten ředitel. Protože jeho charakter už je jednou strakatý, tak bude stále stejný...“

5) **Baryn amnaas garaad**
C'onyn amand oroh

utéct z tygří tlamy
vběhnout do tlamy vlčí

Tyto dva verše jsou spíše úslovím než příslovím, nicméně krásně dokreslují vlastnosti tygra. Jeho význam je dostat se z jedné nepříjemné situace a vzápětí spadnout do jiné, podobně nepříjemné.¹⁶⁶ Je podobné s naším z bláta do louže nebo z deště pod okap.

Nebezpečí je tu opět zastoupeno představou divokého a silného tygra a pokud se člověku podaří tygrovi uprchnout, narazí na vlka, který je pro Mongoly dalším velmi obávaným tvorem.

Jiná varianta tohoto úsloví je:

Galaas zugataz'
Usand unah

utéct z ohně
spadnout do vody

¹⁶⁵ Luvsandorz', ústní sdělení (duben 2014).

¹⁶⁶ Batc'imeg, ústní sdělení (říjen 2013).

3. Tématické okruhy mongolských přísloví

Při studiu mongolských přísloví jsem došla k závěru, že významy a poučení většiny z nich se seskupují kolem několika základních tematických okruhů a filosofických myšlenek reflektujících svět kolem. Tyto základní okruhy se týkají společenských vztahů a morálky, lidských vlastností a charakteru, aktivity, vzdělávání a v neposlední řadě jsou to přísloví odrážející děje v přírodě a v životním cyklu.

Každý z těchto okruhů zahrnuje velké množství pravidel a vypozerovaných skutečností, kterými se přísloví snaží člověku vysvětlit, jak svět funguje, jak je třeba ho vnímat a jak se v něm chovat. Myšlenky, vyjádřené v jednotlivých příslovích, si často na první pohled protirečí, což reflektuje vnímání mnohostrannosti a relativity okolního světa typické pro uvažování kočovníků. Záleží také na kontextu, ve kterém je přísloví použito. Často lze jedno přísloví použít ve velmi rozdílných až protichůdných situacích. Vhodnost použití přísloví je záležitostí etnografie komunikace a etnopedagogiky jednotlivých národů. Některá mongolská přísloví by tak mohla být pro Evropana na první pohled zcela nepochopitelná a jeho výklad by se mohl diametrálně odlišovat od vysvětlení člověka vychovaného v mongolském prostředí. Současně je třeba podotknout, že interpretace mongolských přísloví lidmi, kteří vyrůstali v Ulánbátaru, se může od tradičního výkladu také lišit. Velkou roli tu hraje znalost pasteveckých reálií a život v přírodě. Pokud je dnešní mongolská mládež vychovávána v odtržení od tohoto tradičního světa, ztrácí s ním kontakt a i jejich výklad přísloví hledá oporu spíše v moderním světě než ve světě tradičním.

V této kapitole bych ráda upozornila na některé zajímavé oblasti a okruhy, kterých se *zu'ir cecen u'g* týkají a na odraz poučení v nich obsažených v běžném životě Mongolů. Některá *zu'ir u'g* jsou jasně a stručně formulovanými pravidly a myšlenkami, jiná mají svůj význam skrytý v symbolech a metaforách, které obsahují.

Tématické okruhy, které v této kapitole předkládám, jsou pouze vybranou částí nejvíce nápadných témat, kterých jsem si během své práce s příslovími povšimla, a jsou jen velmi obecně rozčleněna do několika základních okruhů nezávisle na jejich dělení v odborné literatuře.

Velmi často formulovanou myšlenkou je v příslovích důraz na soudržnost a harmonii. Ať už se jedná o harmonii ve společenských vztazích, klidu v mysli člověka a v jeho počínání nebo řádu v přírodě. Člověk by měl být mírný, přátelský a vyrovnaný. Pokud takový není, ubližuje tím nejen sobě, ale vnáší neklid i do svého okolí.

Tento důraz na harmonii vztahů se u kočovníků jeví silnější, než je tomu u národů usedlých. Zemědělec je vázán na půdu a majetek, který hromadí na jednom místě, zatímco kočovník bývá limitován tím, co je schopen převézt z jednoho místa na druhé. Jejich život není tolik vázán na materiální bohatství, ale závisí především na

rovnováže a dobrých vztazích mezi lidmi, přírodou a dobyt看em. Nejdůležitějšími jsou vztahy v rodině a vztah k přírodě a jejím božstvům. Pokud se přihodí nějaká událost, dobrá či špatná, je třeba ihned nalézt její příčinu. Tou může být například urážka či chvála některého z božstev nebo člověka ve svém okolí. Je to soustava příčin a následků, které je třeba neustále sledovat a narušení jakéhokoli harmonického vztahu má své následky. Zřejmě to vychází ze snahy nalézt ve světě řád, kterým by si člověk zajistil vlastní existenci. Příroda budí v člověku strach. Před jejími silami je bezmocný a sám v přírodě přežít nedokáže. Potřebuje k tomu svůj dobytek, společnost a přízeň božstev. Tento vztah k přírodě a pozorování příčin a následků lidského počínání reflektují i přísloví, ve kterých můžeme nalézt základní okruhy pravidel, rad a myšlenek, které formují přístup člověka ke světu.

3.1. ***Prísloví upravující společenské vztahy a morálku***

Tento okruh přísloví je souborem pravidel pro nejrůznější druhy vztahů a chování vůči okolí. Upravují vztahy v rodině, s cizími lidmi, mezi hostiteli a hosty, mezi nadřízenými a podřízenými. Také člověka nabádají ke správnému chování. V opačném případě hrozí odpovídající následek, většinou v podobě pomluvy nebo neúspěchu.

a) prísloví vyjadřující potřebu pospolitosti a společenské harmonie

1) Dalavc'gui s'uvuu nisehgu'i	pták bez křídel nevzlétne
Evgu'i hu'n o'o'dlo'hgu'i	hašteřivý člověk nestoupá vzhůru ¹⁶⁷

Slovo *ev* znamená svornost a harmonii, ale také je výrazem pro pohlednost a vhodnost. *Evgu'i hu'n* je tedy člověk hašteřivý a hádavý.¹⁶⁸ Sloveso *o'odloh* vyjadřuje pohyb vzhůru proti proudu řeky, přeneseně znamená, že se člověku v životě daří, že směřuje v životě vzhůru, k prosperitě. Znamená to tedy, že harmonie a shoda je důležitá pro to, aby se člověku v životě dobře dařilo.

Na harmonii a soulad navazuje téma zdůraznění společenského života a toho, že člověk by neměl být sám a opuštěný, ale vyhledávat společnost ostatních a spojovat s nimi své síly.

2) Gancaaraan yavsan hu'n	člověk, který jde (životem) sám
Gac'igdaz'zovoh	trpí nedostatkem ¹⁶⁹

¹⁶⁷ Das'dorz', Z', Rinc'ensambuu, G., *Mongol ardiin zu'ir cecen u'g*, Ulaanbaatar, 2008, s. 12.

¹⁶⁸ Šíma, J., Luvsandžav Č., *Mongolsko-český, česko-mongolský kapesní slovník*, Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 1987, s. 339, 340.

¹⁶⁹ Das'dorz', Z', Rinc'ensambuu, G., *Mongol ardiin zu'ir cecen u'g*, Ulaanbaatar, s. 12.

3) Ganc mod gal boldoggu'i Ganc hu'n ail boldoggu'i	jedno dřevo nedělá oheň a osamocený člověk nedělá ail ¹⁷⁰
4) Olon mod oi Ganc mod gadas	hodně stromů dělá les samotný strom je kolík
5) Olontoi bol bayantai	je-li mnoho lidí, je to bohatství
6) Olny huc' Olomgu'i dalai	síla mnoha lidí bezmezný oceán ¹⁷¹
7) Olon hu'n huc'tei Olon mod no'mortei	mnoho lidí dohromady je silných mnoho stromů odolá větru
8) Duulbal duu negtei Dugtarval huc'negtei baiya	když se zpívá, (tak) jedním hlasem když se táhne, tak jednou silou

Když se lidé při nějaké činnosti spojí, mají větší sílu a práce pak půjde lépe a rychleji.¹⁷² „Například, stěžují-li si na úřadě, když je jich mnoho, má to větší váhu, než stěžuje-li si jeden člověk. Nebo pokud je potřeba se někam dostat, je dobré, když se spojí více lidí s různými prostředky. Jeden má auto, druzí mají peníze na benzín, tak se spojí a jedou společně stejnou cestou.“¹⁷³

9) Su'rgeseen tasarsan yanzaga C'onyn hool boloh Olnoosoon tasarsan hu'n C'o'tgo'ryn hool boloh	kolouch, který se oddělil od stáda se stane vlčí potravou člověk oddělený od (svých) mnohých se stane potravou pro démona ¹⁷⁴

Na rozdíl od předchozích přísloví, která vyjadřují sílu spojení lidských sil, toto přísloví je varovné. Osamělý člověk je zranitelný a může padnout za oběť zlým silám

¹⁷⁰ Ail – rodina, jurta, skupina jurt, ale i sousedství, Šíma, *Mongolsko-český, česko-mongolský kapesní slovník*, SPN, Praha, 1987, s. 41.

¹⁷¹ Das'dorz', Z', s. 10.

¹⁷² „neg az'il hiivel, bu'gdeeree hu'c'ee negdeed ter az'lyg engeed setgel sanaa bu'h yum bu'h hamag hu'c'adal negtgeed Ter az'il aig'u' hurdan c'anartai duusna aa.....bodol sanaagaa negtgene gesen u'g....neg hu'nii dotroo helsen u'g hu'c'gu'i ba olon hu'nii helsen u'g hu'ctei“, Bolormaa (květen 2014).

¹⁷³ Bolormaa, ústní sdělení (květen 2014).

¹⁷⁴ Das'dorz', Z', Rinc'ensambuu, G., *Mongol ardiin zu'ir cecen u'g*, Ulaanbaatar, s. 12.

a zlým lidem.

Kromě nabádání ke společenskosti a soudržnosti existují přísloví, která upravují pravidla chování v určitém kolektivu.

3.1.1. Rodina a domov

Rčení týkající se rodinných vztahů vyzdvihují velmi často mateřskou lásku a vztah rodičů k dítěti. Také upravuje vztahy mezi sourozenci a kladou důraz na bezpečí a pohodlí domova.

a) význam rodného kraje a domova pro člověka

Některá *zu'ir cecen u'g* se vztahují přímo k domovu a rodnému místu a podtrhují jeho důležitost pro člověka. Tento vztah mezi člověkem a jeho rodným krajem (*nutag*) je velmi silný. *Nutag* je část země a přírody a je přímo spjat s člověkem, který se zde narodil. Tento vztah je vzájemný a velmi silný. Stejně jako člověk teskní po svém rodišti, dokáže i *nutag* přivolat toho, kdo se v něm narodil (*nutag duudah*). Když člověk například onemocní, Mongolové věří, že pokud navštíví svůj rodný kraj, uzdraví se.¹⁷⁵

1) O'rgostei bolovc' O'oriin nutag	přestože je trnitý je to domovský kraj
2) Bor gertee bogd Har gertee haan ¹⁷⁶	v šedém geru svatý v černém geru chán ¹⁷⁷

V tomto přísloví slouží přídavná jména šedý a černý k vyjádření prostoty a obyčejnosti. Význam přísloví je podobný jako v našem přísloví *můj dům, můj hrad*. Tedy že pro každého je jeho domov útočištěm, kde je svým vlastním pánem.

b) úcta ke starším a role jednotlivých členů v rodině

V Mongolsku je velmi tradiční úcta je starším lidem. Odráží se ve všech sociálních sférách, ať už se jedná o rodinu, pastevce ze stejného okolí nebo navzájem neznámé lidi. Jedna z prvních věcí, kterou člověk při seznamování s Mongolem uslyší je dotaz na věk. To kvůli ujasnění postavení a vzájemného tykání/vykání. Tato

¹⁷⁵ Oberfalzerová, *Fear and contentment as experienced by the Mongolian nomads*. *Nutag*, Mongolo-Tibetica Pragensia'08, roč. 1, č. 1, 2008, s. 11, 17.

¹⁷⁶ Slovo *har* - černý má více významů. Mezi jinými ho lze překládat také jako tmavý nebo zlý, ale znamená také světský, civilní, prostý nebo hrubý. Podobně také přídavné jméno *bor* znamená šedivý, snědý, opálený, ale také prostý nebo obyčejný.

¹⁷⁷ „*Yaduu baisan c'gesen gertee baigaa u'ed haan s'ig*“ Batc'imeg, *ústní sdělení* (říjen 2013).

úcta je starším má v pastevecké kultuře své opodstatnění. Mladší se učí vědomostem a dovednostem od starších lidí, a pokud by k nim necítily úctu, stěží by se dokázali naučit všemu potřebnému. Podobné je to například i mezi sourozenci. Zde platí pravidlo, že mladší musí bezpodmínečně poslouchat staršího a v době nepřítomnosti rodičů je také starší děti zastupují. Obecně ale platí, že pokud nejsou nablízku rodiče, děti musí poslouchat kteréhokoliv staršího člena komunity.

1) Aavyn u'gu'id ah aav Eez'iin u'gu'id egc' eez'	v nepřítomnosti otce je otcem starší bratr v nepřítomnosti matky je matkou starší sestra
2) Ah¹⁷⁸ ni surgaz' Du'u ni sonsdog	starší učí mladší poslouchá
3) Hu'n Ahtai Deel zahtai	člověk má starší bratry a dél má límec

Tato paralela jasně ukazuje hierarchii mezi staršími a mladšími. Stejně jako je límec vrchní částí délu, je i starší bratr nebo starší člověk nadřazený mladším.

Podobně jako je třeba chovat úctu ke starším, je třeba ctít svého otce i matku. Rodiče milují své děti a starají se o ně a stejně tak děti se musí postarat o své rodiče, až to bude třeba. Přestože Mongolové tradičně dělí svět na mužské a ženské sféry, láska a úcta dětí je k oběma rodičům stejná, ale každý z nich má v rodině odlišné role:

4) Ecgiin biid hu'ntei tanile Moriny biid gazar u'z	dokud je otec naživu, seznam se s lidmi když máš koně, poznej kraj

Mužské role jsou spjaté především s vnějším světem. Otec je tradičně považován za toho, kdo představuje dítě okolí a dalším členům komunity.¹⁷⁹ Pokud je otec naživu, může dítě usměrnit a poradit mu s kým se má stýkat.¹⁸⁰

5) Ehiin sanaa u'rd U'riin sanaa uuland	matčina mysl dítěti mysl dítěte k horám

¹⁷⁸ Slovo *ah* má význam starší bratr, ale také je to uctivé oslovení pro člověka mužského pohlaví, který je starší než my.

¹⁷⁹ Weigert, Vladimír, *Some mongolian proverbs currently used...*, *Mongolica Pragensia* 06, 2006, s. 75.

¹⁸⁰ Batc'imeg, *ústní sdělení* (říjen 2013).

Matka myslí především na své děti. Dělá vše pro to, aby byly spokojené, zdravé a měly dostatek. Děti naopak myslí na zábavu, na svět kolem a na své cíle v životě.

6) Hair hairyn dotroos	ze všech (druhů) lásek
Ehiin hairyg bu' u mart!	(nikdy) nezapomeň na lásku matky ¹⁸¹

Všemi láskami se tu myslí láska přátelská, milenecká, láska k vlasti atd. Ze všech těchto lásek je láska matky k dítěti nejsilnější a je třeba na to pamatovat. Často se to říká dětem, které se zlobí na svou maminku například ve chvíli, kdy je za něco potrestá. Nebo tím lze pokárat člověka, který je na svou matku hubatý nebo hrubý¹⁸². Mongolové mají svou matku ve veliké úctě. To jak silná je tato vazba ukazuje i tradice užívat matčinu moč v případě onemocnění. Podle tradiční medicíny má totiž moc dítě uzdravit. Pro označení tohoto medikamentu se používají metaforické výrazy jako *ehiin us* (matčina voda) nebo *eez' iin ars' aan* (maminčin léčivý pramen). Tato praxe se udržela až do dnešní doby a není neobvyklé vybavovat dítě, které se chystá na dlouhou cestu tímto léčivem.¹⁸³

3.1.2. Vztahy s okolím

a) upřednostnění známého před neznámým

Určitá část přísloví odráží strach člověka z něčeho neznámého a cizího a varuje před tím. Naopak upřednostňuje známé, blízké a ověřené.

1) Hu' nii nohoi ideheer	než by to snědl cizí pes
O' oriin nohoi id!	ať to raději sní náš pes!
2) Tanidaggu' i burhanaas	než neznámý buddha
Tanidag c' o' tgor deer	to je lepší známý čert

Toto je jasné porovnání. Je lepší vsadit na jistotu a na známého člověka, přestože nemusí mít příliš dobré vlastnosti. Ale pokud ho dobře známe, dokážeme odhadnout jeho chování a víme, jak s ním jednat. Takový člověk nás pak může mile překvapit. Zatímco pokud někoho neznáme, nevíme, co od něho čekat.

Takové přísloví lze použít v situaci, kdy člověk potřebuje s něčím pomoci, Pak je

¹⁸¹ Bolormaa, *ústní sdělení* (květen 2014).

¹⁸² „C' i yaagaad eez' dee iim yum heldeg, eez' c' ini c' amaig o' sson hu' n. Eez' c' ini c' amd z' o' ndoo hairuulz' baisan. C' i eez' iinhee hairyg o' noodor c' ini hu' n bolz' oogoorooi. Tiim uc' raas eniig bitgii gomdoo ez' iinhee hairyg bu' u mart!“ Bolormaa, *ústní sdělení* (květen 2014).

¹⁸³ Oberfalzerová, A., *Metaphors and Nomads*, 1. Vydání, Triton, Praha, 2006, s. 57, 58.

lepší využít pomoc od „známého čerta“ než čekat až se objeví „neznámý buddha“, který ani nemusí přijít.

Podobně člověk, který hledá spolubydlící, bude raději bydlet s člověkem, kterého dobře zná a jehož negativních vlastností si je dobře vědom, než hledat zcela cizího člověka s dobrým charakterem.¹⁸⁴

b) pravidla pohostinnosti

1) Hayaa hatgaval buuna Hamar hatgaval idne

jestli se k vám vměstnáme, usadíme se
jestli se vejdou naše čenichy, najíme se

Toto přísloví vyjadřuje jeden ze základních principů pasteveckého soužití. Výraz *hayaa hatgah* znamená postavit si jurtu těsně vedle jiné jurty nebo se „vměstnat“ mezi sousední jurty, žít bok po boku.¹⁸⁵ Toto přísloví vyznívá jako prosba, kterou mongolský pastevec nemůže odmítnout. Je nepsaným pravidlem, které říká, že kdokoliv se může v případě potřeby usadit vedle již stojící jurty, byť je to zcela cizí člověk. Může si postavit jurtu a využívat po určitou dobu cizí pastviny, pokud dostačují. Toto pravidlo je přijímáno téměř jako zákon a všichni ho musí respektovat. Každý pastevec mívá své osvědčené pastviny, po kterých kočuje. Ale v případě sucha, *zudu* nebo jiné přírodní katastrofy, kdy musí opustit svůj kraj a hledat pastviny jinde, se může volně usadit kdekoliv, kde to podmínky umožňují a nikdo z domácích, přestože jim to nemusí být příjemné, mu to nesmí zakázat. Je třeba si navzájem pomáhat a v případě potřeby se uskromnit.

„...amidraha bu'ten heden sar, o'vol ireh hu'n bol ene zorc'im eniig helne hayaa hatgavaa buuna hamar hatgaval idne ee, engez' helbel tegez' ter noyon u'g helz'c'adahgu'i... Ter hayaa hatgavaa buuna, hamar hatgaval idne tegeed u'uniig eserguucez'bolohgu'i, c'adahgu'i, ene bol neged olon zuun z'il togtson, huuli s'ig yum baina...“¹⁸⁶

„...pokud člověk, který přijde na několik měsíců nebo na zimu a řekne pánovi domu toto pravidlo tak ten nemůže říci ani slovo. Usadit se v sousedství, jíst s čenichy vedle sebe, toto nelze to odmítnout...je to několik set let ustanovené (pravidlo), je to jako zákon....“

2) Malgai tavbal miniih

Margaas' yavbal c'iniih

když postavím (sundám si) čepici, je to
tu moje
až zítra odejdu, je to tu zase tvoje

¹⁸⁴ Batc'imeg, ústní sdělení (listopad 2013).

¹⁸⁵ Luvsandendev, A., *Mongol-Oros delgerengu'i ih toli*, Academia, Moskva, 2002, s. 69.

¹⁸⁶ Luvsandorz', ústní sdělení (duben 2014).

Mongolská pohostinnost je opět nepsaným pravidlem kočovníků. Pokud přijde host v kteroukoliv denní i noční hodinu, je třeba ho uhostit, uvařit jídlo, nechat ho odpočinout a případně i přespát. Host může zůstat, jak dlouho potřebuje, třeba i několik dní. Je zvykem, že při vstupu do jurty si muži sundávají čepici z hlavy a položí ji při usednutí poblíž sebe. Od tohoto zvyku je odvozen právě první verš. Příslloví říká, že je třeba se o hosta postarat, aby se cítil „jako doma“.¹⁸⁷

*„...neg malyg yavah hu'n baina, o'or aimgaas irz' yavaa tiim hu'n, tegeed enenu'ud enii gol zarc'im bol iim hu'musiig esergu'ucez' bolohgu'i. Zaaval tuslah heregtei, hool und o'good...“*¹⁸⁸

„...Člověk, co pase dobytek nebo někdo z jiného kraje, kdo přijde a zase odejde, takové lidi nelze odmítnout, to je hlavní princip. Je třeba jim pomoci, dát jim najíst a napít...“

**3) Ailc' honuulsan
Ami hadgalsan hu'n**

člověk, co nechá přenocovat hosty,
uchová (ochrání) život¹⁸⁹

V otevřené stepi hrozí v noci člověku mnoho nebezpečí. Potulují se tu divoké šelmy a zlí duchové, také hrozí zima. Pastevci mají z tohoto nebezpečí velký strach, a tak není vyloučeno, že návštěvníkovi můžeme i zachránit život.

c) vděk a reciprocita

Je třeba si navzájem pomáhat, na poskytnutou pomoc se ale nemá zapomínat. Je třeba ji opětovat a projevit za ni vděk. Neprojevení vděku je považováno za velký prohřešek a nevychovanost.

**1) O'oh ogson hu'ntei
O'gloo bosoor zargaldah**

s člověkem, jemuž jsme dali o'oh
ráno vstát a rozkmotřit se¹⁹⁰

2) Tusyg usaar hariulah

na pomoc vodou odpovědět¹⁹¹

3) Garaar avaad

nejprve rukou vzít

¹⁸⁷ „Malgai tavibal manaih s'uu tegeed gez' bodooroi, o'oriin ger s'ig amraarai.“ - „když si sundáte čepici, je to vaše, ciťte se tu jako doma a odpočiňte si“, Luvsandorz', ústní sdělení (duben 2014).

¹⁸⁸ Luvsandorz', ústní sdělení (duben 2014).

¹⁸⁹ Sodnom, B., *Mongol cecen u'giin dalai II.*, S'inz'leh Uhaany Akademiin Hevlel, Ulaanbaatar, 1966, č. 6107.

¹⁹⁰ Vysvětlení viz kapitola 2.2.1. Ovce.

¹⁹¹ „Znamená zapomenout na poskytnutou pomoc.“ Batc'imeg, ústní sdělení (listopad 2013).

Ho'loor o'goh

a pak nohou dát

Lidé velmi rádi dárky dostávají, ale samotným je ji líto obdarovat hodnotným dárkem. Proto dávají nazpět dárky menší hodnoty, nepotřebné věci nebo ty, které sami nechtějí. *Garaar avaad* - vzít rukou je tu ve smyslu uctivě přijmout rukama, chtivě přijmout, *ho'loor o'goh* – dát nohou znamená ne příliš uctivě obdarovat nazpátek, nakopnout¹⁹². Také by to mohlo znamenat utéct před zodpovědností, nedostát své povinnosti. Například v situaci, kdy někomu půjčíme peníze, druhý nám je nevrátí a při setkání před námi raději uteče.¹⁹³

4) Ayagany hariu o'dortoo

odplata za misku (přijde) ten samý den

Agtny hariu z'ildee

odplata za koně (přijde) do roka

Příslloví říká, že udělá-li člověk něco dobrého, vrátí se mu to. Za drobnou pomoc nebo drobný dobrý skutek – zde nabídnutí misky s čajem, může být odměněn velmi brzy. Odměny za větší dobrodinní se člověk také dočká, až přijde správný čas. Může to ale trvat o něco déle.¹⁹⁴

d) potřeba loajality

Usg ni uuval

piješ-i jeho vodu

E'syg ni daga

následuj jeho pravidla

K tomuto přísloví lze přiřadit český ekvivalent: *koho chleba jíš, toho píseň zpívej*. Jinými slovy by člověk neměl dělat nic, co je proti pravidlům toho, kdo nám dává obživu.

3.1.3. Přátelství a družnost

Mnoho přísloví zdůrazňuje potřebu přátel a známostí a také říkají, že člověk by neměl při seznámení dát na první dojem. Je třeba člověka poznávat dlouhodobě a důkladně, abychom jeho povahu opravdu poznali. Opravdové přátelství má být trvalou hodnotou, na kterou se člověk může kdykoliv spolehnout.

Mnoho přísloví také varuje před falešnou přetvářkou a podvodným jednáním, na které je třeba si dát pozor. Je dobré se s lidmi přátelit, zároveň je ale potřeba jejich důvěryhodnost prověřit a vyvarovat se lidem se zlými úmysly. Je třeba své přátele dobře poznat. Často ten, kdo se na nás zlobí, to s námi myslí lépe než ten, který se na nás usmívá a přitom se chystá nám uškodit. Proto se nesmíme nechat zmást prvním

¹⁹² Luvsandorz', *ústní sdělení* (duben 2014).

¹⁹³ Bolormaa, *ústní sdělení* (květen 2014).

¹⁹⁴ Batc'imeg, *ústní sdělení* (říjen 2013).

dojmem a obalamutit příjemným zevnějškem.

a) hodnota a význam přátelství

1) Taltai bol talyn c'inee	když má člověk známosti, je velký jako step
Talgu'i bol algyn c'inee	když je nemá, je velký jako dlaň

Člověk, který zná mnoho lidí, hodně ví a všechno se dozví, zatímco ten, který nikoho nezná, se nic nedozví a je na tom bitý.¹⁹⁵

Důležité známosti by si člověk měl udělat, pokud má k tomu vhodnou příležitost, nejlépe ještě za života rodičů, především otce, který dítě uvádí do společnosti a může mu doporučit správné kontakty.¹⁹⁶

2) 100-n to'grotei yavsanaas	místo, abys měl sto tugriků
100-n naiztai yav!	měj raději sto přátel

b) kvalita přátelství

1) Hu'nii sainyg hanilan baiz' medne	dobrotu člověka poznáš teprve,
Moriny sainyg unan baiz' medne	až se s ním budeš (nějaký čas) přátelit
	dobrého koně poznáš teprve, až na něm budeš nějakou dobu jezdit ¹⁹⁷
2) Zovoh cagt no'hriin c'anar tanigdana	v čase trápení se pozná kvalita přítele
Yadrah cagt yanagiin tar medegdene	v čase strádání se ukáže povaha milé(ho) ¹⁹⁸
3) Gan bolohod bulgiin sain medegdeh	když je sucho, pozná se dobrý pramen
Gai bolohod no'hriin sain tanigdah	když je nouze, pozná se dobrý přítel

c) přetvářka a upřímnost

1) Ineesen bu'hen no'ho'r bis'	všichni, kdo se smějí, nejsou přátelé

¹⁹⁵ Bolormaa, *ústní sdělení* (květen 2014).

¹⁹⁶ Viz přísloví *Ecgiin biid hu'ntei tanilc/ Moriny biid gazar u'z* v kapitole 3.1.1. Rodina a domov.

¹⁹⁷ Viz kapitola 2.2.4. Kůň.

¹⁹⁸ Podobné s českým „v nouzi poznáš přítele“.

Uurlasan bu'hen daisan bis'	všichni, kdo se zlobí, nejsou nepřátelé
2) Bulgiin us orgivc'hu'iten Buruu sanaat ineevc' hudal	i když voda pramene kлокotá je studená přestože se zlomyslný člověk usmívá, je to klam

3.1.4. Čest, pomluvy, dodržení slova

Slovo má mezi kočovníky nesmírně důležitou úlohu. V dobách kdy se zprávy a sdělení šířily výhradně ústní cestou, bylo slovo bráno jako závazné. Mongolové si velmi dobře uvědomují sílu slova, a proto mnoho přísloví a poučení nabádá k mluvení pravdy a varuje před šířením pomluv a slovními urážkami.

a) pověst/jméno člověka

Dobrá pověst a zachování tváře je pro Mongoly nesmírně důležité. Pověst člověka často daleko předchází, a proto bylo a dodnes je důležité nedat nikomu záminku pro šíření pomluv. Špatné jméno může na dlouho zkomplikovat život pomlouvaného jedince i jeho rodiny. Pokud člověk ztratí pověst, degraduje ho to před ostatními členy společnosti. Toto vnímání důležitosti zachování dobrého jména a pověsti je společné také pro celý kulturní areál centrální Asie. Jedno tuvinské přísloví říká: *nemysli na tvář, mysli na jméno*. Tvář tu představuje spíše negativní snahu vypadat dobře za každou cenu, zatímco tím, co je opravdu důležité není, jak člověk vypadá, ale to, jakou pověst má ve svém okolí. Obdobná ponaučení najdeme také v příslovích mongolských.

1) Ner hugarhaar yas hugar	at' se raději zlomí kost než pověst ¹⁹⁹
2) Sain neriig hu'sevc'olohgu'i Muu neriig husavc'arilahgu'i	dobré jméno nenajdeš, ani když ho hledáš špatná pověst nezmizí, ani když ji oškrabuješ ²⁰⁰

b) pomluvy, jejich vznik a dopad

1) Salhigu'i bol davalgaa garahgu'i	když není vítr, nedělají se vlny
S'altaggu'i bol hel am ho'dlohgu'i	když není záminka, jazyk ani ústa se

¹⁹⁹ „raději si znič kosti než pověst“, Šíma, J., Luvsandžav Č., *Mongolsko-český, česko-mongolský kapesní slovník*, Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 1987, s. 165, slovo *ner*.

²⁰⁰ Batsaihan, B., *Surgan hu'muuz'uuleh uhaanii doktor borz'igon ovogt genden-yarinpiliin Erdene-Oc'ir*, Ulaanbaatar, 2006, s. 143.

nepohnou

2) Zaluu hu'niig ic'eesnees Zandan modyg hugalsan ni deer	než zahanbit mladého člověka to raději zlomit santálový strom
3) Zaluu hu'niig hugarhaar Zandan modyg hugar	než by se zlomil mladý člověk ať se raději zlomí santálový strom

Pokud se mladý člověk dostane do pomluv, může mu to velmi ztížit vstup do života. Jiný výklad přísloví je takový, že mladého člověka je třeba povzbuzovat, nikoliv odrazovat od jeho záměrů. Mongolové obecně velmi neradi mluví o negativních věcech a to se odráží i zde.

*„Pokud mladému člověku neuváženě řekneme, že nemá na něco schopnosti nebo že se mu nějaký záměr nemůže podařit, ztratí sebedůvěru a nikdy se o svůj záměr nepokusí. Proto je potřeba mladé lidi povzbuzovat“.*²⁰¹

Santálový strom je posvátný strom s mnoha výjimečnými vlastnostmi – stojí pevně, voní, jeho dřevo je tvrdé a léčivé. Proto je symbolem mládí a krásy mladého těla²⁰². Santálový strom v Mongolsku neroste, jedná se o kulturní výpůjčku z Indie a povědomí o něm přišlo zřejmě společně se šířením buddhismu²⁰³.

4) Uhaan ni бага Hel ni urt	jeho rozum malý jeho jazyk dlouhý
5) Urt hel hu'zuo oroono Urt hormoi ho'l oroono!	dlouhý jazyk omotá hrdlo dlouhý podolek omotá nohy

Přísloví varuje klevetníky²⁰⁴, aby si dali pozor na to, co říkají a neprozrazovali svěřené tajemství. Dlouhý jazyk je přirovnáním pro pomluvy, které se nekontrolovaně rozšíří. Podobně jako dlouhý podolek nebo suknice ztěžuje chůzi, mohou se nám vlastní klevety vymstít. Když nám například někdo svěří tajemství a my ho prozradíme, časem se přijde na to, kdo tajemství rozšířil a my můžeme přijít o přítele a ztratit důvěru. V té chvíli by nám někdo mohl říci:

„... bi c'amd bitgii hend c' heleegeerei, c'i yaagaad helsen yum be? Urt hel

²⁰¹ „C'i hiiz'c'adahgu'i gez'helehgu'i....C'i c'adna! Zaaval c'adna...iim yum heldeg..“ Bolormaa, *ústní sdělení* (duben 2014).

²⁰² Často se také spojuje do slovního spojení *zandan zaluu nas* (mladý santálový věk).

²⁰³ Oberfalzerová, *Metaphors and Nomads*, 2006, s. 115.

²⁰⁴ „Urt hel hu'zuo oroono gedeg c'ini hovc' hu'muusiin tuhai yarz'baina, nuuc bariz'c'adahgu'i hu'nii tuhai“, Bolormaa, *ústní sdělení* (květen 2014).

hu'zuu oroono, urt hormoi ho'l oroono gez'medeh u'u?...²⁰⁵

„řekla jsem ti, abys to nikomu neřikal, pročpak jsi to prozradil? Znáš (přísloví) dlouhý jazyk omotá hrdlo, dlouhý podolek omotá nohy?...“

6) Mahan hel baitugai	ještě aby neuklouzl masitý jazyk
Yasan tuurai haltirdag	když uklouzne i kostěné kopyto

Toto přísloví je shrnutím toho, že člověku někdy neúmyslně vyklouzne něco, co neměl říkat. Tak jako může uklouznout kůň se svými tvrdými kopyty, tak se stává, že člověk neúmyslně řekne něco, co druhému ublíží.²⁰⁶

Před slovním ubližováním varuje i další přísloví:

c) síla slov

Modoor cohihod mah o'vddog	když se udeří klackem, bolí maso
U'geer cohihod yas o'vdog	když slovem, bolí kost

Yas (kost) je tu ve významu něčeho hlubokého, co není vidět. Tedy klacek může viditelně zranit na povrchu, ale slova dokážou zranit více do hloubky.

d) neudržitelnost tajemství

Následující přísloví konstatují skutečnost, že má-li člověk v úmyslu něco utajit a svěří se jinému člověku, nakonec se vše vyzradí. Někdo něco zaslechne, poví to dál a zanedlouho se vše roznese po celém okolí.²⁰⁷

1) Nuuz'helsen u'g	slova, co měla zůstat tajemstvím
Nutga dayaar tardag	se rozšíří po celém kraji
2) Delhii nu'dtei	svět má oči
Tenger c'ihtei	nebe má uši

e) potřeba prověřovat si, co se povídá

1) Myanga sonsohoor neg u'z	místo abys 1000x slyšel, jednou se podívej

²⁰⁵ Bolormaa, *ústní sdělení* (květen 2014).

²⁰⁶ Luvsandorz', *ústní sdělení* (duben 2014).

²⁰⁷ Luvsandorz', *ústní sdělení* (duben 2014).

2) **Nu'd u'nen**
C'ih hudal

oko - pravda
ucho - lež

Velmi stručně formulované přísloví, které je třeba vnímat šířeji. Říká, že okem se člověk dozví pravdu a neměl by věřit všemu, co zaslechne.

Obě přísloví zdůrazňují, že co se říká, nemusí být vždy pravdivé a je dobré se o tom přesvědčit na vlastní oči.

f) dodržení slova

1) **Helsen u'gendee ezen bolz'**
Idsen hoolondoo sav boloh

být pánem svého slova
stát se nádobou pro snědené jídlo

Domnívám se, že paralela v tomto přísloví je založená na tom, že pokud člověk jednou sní nějaké jídlo (většinou maso ze zabitého zvířete), už to nelze vrátit. Podobně pokud člověk něco přislíbí, je třeba to dodržet, měl by si za svým názorem stát a neříkat věci „nazdařbůh“.

2) **Borootoi bolovc'bolzoondoo**
Hurtai bolovc' hugacaandaa

i když je liják - na schůzku
i když prší - včas

Toto přísloví je odvozeno od jedné události v Tajné Kronice Mongolů, kdy se měl Temüdzin a Tooril sejít na daném místě v daný čas s Džamuchou. Ten ale dorazil až o tři dny později. Tato historka zlidověla a její poučení se dostalo do přísloví. Dodržet dané slovo je důležitou známkou dobrého vychování, ať už se jedná o schůzku nebo o odvedení nějaké práce. Jeden by měl splnit, co slíbí. Když například máme domluveno, že půjdeme s někým do divadla a strhne se prudký déšť, není to omluva pro naše opoždění ani důvod schůzku zrušit, protože náš protějšek už nás nejspíš očekává na místě.²⁰⁸ Déšť je tu jen zástupcem události, která nás může nečekaně zastihnout. Proto ať se stane cokoliv, je třeba dodržet slovo a přijít včas.

3.2. *Lidské vlastnosti a charakter*

Lidskou povahu odráží mnoho přísloví, která se týkají i jiných oblastí. Mnoho přísloví odráží také zákonitosti týkající se lidského charakteru a chování. Proto někdy není snadné je jednoznačně vydělit. Do této kapitoly jsem zařadila přísloví, o kterých jsem se domnívala, že se primárně zabývají lidskou povahou a vlivu okolí na lidskou psychiku. Z tohoto důvodu jsou v kapitole zařazena i přísloví zmiňující neblahý vliv alkoholu na člověka.

Mezi nejhorší lidské vlastnosti odrážející se v příslovích patří: hloupost, zloba, hádavost, domýšlivost, chamtivost nebo podlost. V příslovích ale najdeme i mnoho

²⁰⁸ Luvsandorz', *ústní sdělení* (duben 2014).

jiných vypořizovaných vlastností, které se kritizují a které jsou někdy spíše úsměvné.

a) rozdílnost lidského charakteru

Oi mod o'ndo'r boginotoi
Olon hu'n saintai muutai

stromy jsou vysoké i nízké
lidé jsou dobří i špatní

b) popudlivost, hněv

Vznětlivost a hněv jsou považovány za jedny z nejhorších vlastností a emocí člověka.

1) **Muu hu'n yaxir**
Muu mod tahir

špatný člověk je hádavý
špatný strom je křivý

2) **Uur bieiiig zovoono**
Uul moriig zovoono

hněv působí trápení tělu
hora způsobuje trápení pro koně

Hněv trápí lidské tělo stejně jako je pro koně namáhavá cesta do strmého kopce.²⁰⁹

c) pýcha, domýšlivost, vychloubání

1) **Arslan s'ig arhiraad**
Zuram s'ig zugtah

nejprve vrčí jako lev
a pak uteče jako zuram²¹⁰

2) **Ehen deeree gaihuulaad**
Eceste'e gutagdana

na začátku udivovat
na konci být ponížený

3) **Ehlel ni su'rjin**
To'gsgo'l ni darjin

začátek domýšlivý
konec nuzný²¹¹

4) **Gav'yaandaan erdez'**
Gal ruu unaz'u'heh

chvástat se velkými činy
spadnout do ohně a zemřít

5) **Bardam amtyn guya s'aldan**

kdo má pyšné řeči, bude mít holý zadek

²⁰⁹ Viz kapitola 2.2.4. Kůň.

²¹⁰ Sodnom, B., *Mongol cecen u'giin dalai II., S'inz'leh Uhaany Akademiin Hevlel*, Ulaanbaatar, 1966, 9-354.

²¹¹ Připomíná české přísloví *Pýcha předchází pád*.

Těchto několik přísloví varuje před pýchou, vychloubáním a arogancí. Takovému člověku se jeho chování většinou vymstí, přivede ho do trapné situace, kde se odhalí skutečná podstata věci a dotyčný bude zesměšněn.²¹² Ukáže se, že je neschopný, lidé ho budou mít za mluvku a žvastouna a ztratí důvěryhodnost. Ztrapnit se, ztratit tvář a přijít do řeči je pro pastevce velká potupa.

Bardam amtyn guya s'aldan je použito v románu Tungalag Tamir jako varování a lehký výsměch chvástavým řečem úředníka Badarče, který sebevědomě vyzývá na souboj pastevce Erdena.

d) alkohol

1) Zam evddeg us	voda ničí cestu
Zan evddeg arhi	vodka ničí mysl
2) Sarhad savnaasaa busdyg	alkohol vše kromě své vlastní láhve (zničí)

Toto přísloví je jedním z mnoha dalších, kde je vynecháno významové sloveso, které dává přísloví správný smysl. V tomto případě bychom mohli doplnit např. *diilne* (zdolá), *yalna* (porazí), *evdene* (zlomí), *ustgana* (zlikviduje) nebo *so'noono* (zahubí).

Slovo *busad* má význam *vše ostatní* a zahrnuje věci i lidi. Alkoholismus je v Mongolsku velkým problémem a tak není divu, že se jeho dopad na člověka dostal i do mongolských přísloví. Alkohol dokáže zničit toho, kdo mu propadne a jediné, co ho přemůže, je jeho vlastní láhev.²¹³

V mongolštině existují také idiomy, které mají s tímto příslovím spojitost: *sarhadad/ arhind yalagdsan hu'n*, *sarhadad diilegdsen hu'n*.²¹⁴

Na druhé straně mají Mongolové v příslovích k alkoholu i pozitivní vztah, neboť existuje i přísloví: *Arhind durtai hu'n hoe'r naiztai uulzana*.²¹⁵ Stejně tak i například o zlodějích a lhářích existují pozitivně vyznívající přísloví. Něžádležitější je situace a kontext, ve kterém se používají. Dají se tak použít v pozitivním i negativním zabarvení.

²¹² „*Bardam amtyn guya s'aldan, tegeed ter bardam amt zu'geer amaaraa yarz'baigaa hu'nii hu'n yag hereg deeree o'md unana ...tegeed guya s'aldan gedeg ni tegez'orc'uulz' bas bolno*” - „...kdo má pyšné řeči, bude mít holý zadek. Kdo pyšně mluví, když má něco udělat, spadnou mu kalhoty...tak lze také přeložit (výraz) holý zadek...” Luvsandorz', ústní sdělení (duben 2014).

²¹³ Batc'imeg, ústní sdělení (říjen 2013).

²¹⁴ „člověk poražený alkoholem“, „člověk udolaný alkoholem“, Luvsandorz', ústní sdělení (duben 2014).

²¹⁵ „člověk, co má rád alkohol, potká dva přátele“, Luvsandorz', ústní sdělení (duben 2014).

e) další nešvary lidské povahy

1) **O'oriin tolgoi deerh bo'osiig haraagu'i baiz'**
Hu'nii tolgoi deerh huursyg harah

na vlastní hlavě nevidí vši
na cizí hlavě vidí hnidy

2) **O'oriin tolgoi deer baigaa temeeg harahgu'i baiz'**
Busdyn tolgoi deerh o'vsiig harah

na vlastní hlavě nevidí velblouda
na hlavách ostatních vidí trávu

Toto jsou různé varianty téhož přísloví kritizující člověka, který si není vědom vlastních chyb, přehlíží je, ale vidí chyby na druhých lidech a také na ně upozorňuje. Člověk by měl nejprve poznat sám sebe a z nedostatků ostatních se poučit. Není potřeba na jejich chyby zbytečně upozorňovat a kritizovat je.²¹⁶

3) **Ailaas ereheer** místo, abys hledal po ailu
Avdraa uudal prohledej svoji truhlu

Dříve než se budeme při hledání nějaké věci ptát ostatních, zda ji neviděli nebo ji nemají, je potřeba nejprve důkladně prohledat své vlastní věci, svou truhlu, zda tam hledaná věc opravdu není.²¹⁷

4) **Amttai hoolond am olon** u chutného jídla, spousta jedlíků
Aldaatai yumand mergen olon při omylu spousta chytráků²¹⁸

5) **Biyyin su'ns biyed u'gu'i** (člověk, jehož) duše nesídlí v těle
Bilgiin uhaan ceez'ind u'gu'i a moudrost nesídlí v hrudi

²¹⁶ Batc'imeg, *ústní sdělení (říjen 2013)* a Tu'mendemberel, T., *Zu'ir u'giin utgiin zu'ic'ilsen tailbar*, Ulaanbaatar, 2013, s. 73.

²¹⁷ Batc'imeg, *ústní sdělení (říjen 2013)*.

²¹⁸ Podobné českému *Po bitvě je každý generálem*.

Toto spíše úsloví je o člověku, který pouze kopíruje někoho jiného. Takový člověk žije z cizí dovednosti, ale sám žádnou činnost nevyvíjí. Předává poučky, ale sám moudrý není. Výraz *ceez'* má kromě hrudi také význam paměť nebo mysl. A protože vše kopíruje od ostatních, ani svou duši a mysl nemá ve vlastním těle.

Bylo by možné to říci například o učiteli, který pouze diktuje látku z přejatých poznámek, ale neumí jí sám vysvětlit, nepřemýšlí nad tím, co říká a pouze přejímá to, co už někdo udělal před ním.²¹⁹

6) **Lam oldohgu'i bol**

pokud nenaleznu lámu

Bucahdaa tanyg zalna

na zpáteční cestě se stavím pro vás

Jinými slovy by se dalo říci: *Pokud nenaleznu lámu, spokojím se s vámi*. Toto lze použít v situaci, kdy si člověk neváží toho, co má, a hledá něco lepšího. Pokud to nenajde, spokojí se se zavrženou věcí.²²⁰

„Například máme-li starou ošumělou tašku, která se nám nelíbí, chceme si koupit novou, ale žádnou pěknou nenajdeme. Když je potom potřeba něco odnést, s vděkem sáhneme i po staré tašce, která nám předtím nebyla dobrá.“²²¹

f) strach, statečnost

1) **Aisan hu'nd**

pro člověka, co se bojí

Argal ho'dolno

se hýbe i argal²²²

Člověk, který se bojí, má velkou představivost a vyděsí ho i obyčejné drobnosti.

2) **Zorigtoi eriig neg u'hez' baihad**

statečný muž umírá jedenkrát

Zoriggu'i er myanga u'hdeg

zbabělec umírá tisíckrát

Příslloví říká, že je zbytečné být přehnaně vystrašený. Člověk zemře jen jednou, a proto není třeba se zbytečně stresovat a obávat. Člověk, který se neustále něčeho bojí, si může přivodit zdravotní problémy a prožije celý život ve strachu. Příslloví lze také použít jako povzbuzení pro někoho, kdo se chystá udělat důležitý krok v životě nebo jde například na důležitou zkoušku nebo pracovní pohovor. Pak bychom ho

²¹⁹ Luvsadorz', *ústní sdělení* (duben 2014).

²²⁰ „...yamar neg zu'iliig golood ternem ilu'u saihny haigaagaad olohgu'i bol ehleed golson zu'iliig avah.“, Batc'imeg, *ústní sdělení* (listopad 2013).

²²¹ Batc'imeg, *ústní sdělení* (listopad 2013).

²²² Argal – sušené dobytčí lejno používané k topení (Šíma, J., Luvsandžav Č., *Mongolsko-český, česko-mongolský kapesní slovník*, Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 1987, s. 47.).

povzbudili právě těmito slovy.²²³

Na druhou stranu, opodstatněný strach není brán jako slabost. Pokud člověku hrozí reálné nebezpečí (např. vojákovi jdoucímu do boje), není strach ostudou, ale naopak moudrým rádcem pro záchranu života. To se také odráží v přísloví:

3) Aiz'yavbal	pokud člověk žije ve strachu
Amind o'iziitei	bude živ a šťastný ²²⁴

Bude-li mít člověk strach, kde je to opodstatněné, může mu to zachránit život. V jiném kontextu je třeba brát přísloví také ve smyslu strachu a úcty před silami přírody, být vůči nim pokorný a opatrný.

g) skrytá povaha člověka

1) Hu'nii ereen dotroo	barevnost člověka je uvnitř
Mogoin ereen gadnaa	barevnost hada je vně ²²⁵

Toto přísloví především varuje před zlými myšlenkami člověka, které se mohou skrývat v jeho nitru. Proto je potřeba dávat si velký pozor na lidi, které dobře neznáme. Podle jejich lidského zevnějšku totiž není možné poznat, zda je člověk dobrý či nám nechce nějak uškodit.²²⁶

2) Carainy sainaar cai su'lehgu'i	hezkou tváří se mléko do čaje nepřidá
Setgeliin sainaar cai su'ine	jen dobrá mysl přidá mléko do čaje

Toto ponaučení je pravděpodobně radou pro muže, která říká, že by se nemělo hledět na ženskou krásu, ale především na povahu a charakter ženy.²²⁷

h) inspirace dobrými vzory

Altny dergedeh guuli s'arlana	vedle zlata mosaz žloutne

Zlato i mosaz jsou oba žluté kovy, takže přirovnání je založeno spíše na vnitřní kvalitě. Pokud je mosaz vedle zlata, sama se jeho vlivem stává ušlechtlejší, inspiruje

²²³ Luvsandorz', *ústní sdělení* (březen 2014).

²²⁴ Oberfalzerová, Unpleasantness and contentment as experienced by Mongolian nomads I., *Mongolo-Tibetica Pragensia* '12, Roč. 5., č. 1., s. 24, 25.

²²⁵ Vysvětlení v kapitole 2.4. Had.

²²⁶ Viz kapitola 2.4. Had.

²²⁷ Batc'imeg, *ústní sdělení* (říjen 2013).

se zlatem a přidává jí to na kvalitě. Přebírá od svého vzoru to dobré, a tím se sama zušlechťí. Příkladem může být student se špatným prospěchem, který se spřátelí s premiantem a učí se spolu. To má na něho dobrý vliv a postupně se horší student zlepší.²²⁸

i) neměnnost lidské povahy

**Bars hedii o'tlovc'
Ereeneeree baidag**

i když tygr jakkoliv zestárne
stále je strakatý

Lidská povaha se věkem příliš nemění. Přestože člověk zestárne, je třeba dávat si pozor na jeho nedobré vlastnosti, být ostražitý.²²⁹

j) povzbuzení mysli

Hu'n duugu'igeer

člověk bez písňe

Zagas usgu'igeer amidraz' c'adahgu'i ryba bez vody nedokáže žít

Píseň může být pro psychiku člověka velmi důležitá. Pokud člověk klesne na mysli nebo se cítí opuštěný, hudba a zpěv ho mohou povzbudit a rozveselit.²³⁰

„....hu'n hervee duu ho'gz'im gez' baihu'i baival o'od gargu'i, yamar c' bayar bayasgalan gez' medehgu'i s'uu dee. ...ho'doo hu'muus duu duudag yavz'baidagdandaa duu ho'gz'im hu'nii amidrald bol zails'gu'i yum baidag...“²³¹

„....kdyby nebyla hudba, člověk by se nepovznosl, neznal by žádné potěšení...lidé na venkově žijí zpěvem....píseň a muzika je v lidském životě nepostradatelná....“

k) vlastnosti moudrých lidí

l) **Cecen hu'n hu'nii berhiig meddeg**

moudrý člověk si je vědom šikovnosti ostatních

Teneg hu'n o'oriin berhiig meddeg

hlupák zná jen svůj vlastní um

²²⁸ Batc'imeg, ústní sdělení (říjen 2013).

²²⁹ Pro vysvětlení viz kapitolu 2.7. Tygr.

²³⁰ „....když je člověk daleko od domova a stýská se mu, stačí, aby si zazpíval například o rodném kraji, a to jeho smutek zmírní.“, Bolormaa, ústní sdělení (květen 2014).

²³¹ Bolormaa, ústní sdělení (květen 2014).

Chytrý člověk si všímá dovedností ostatních, zatímco hlupák vychvaluje jen sám sebe.²³²

2) Erdemtei hu'n daruu	moudrý člověk je skromný
Ih mo'ron do'lgoon	velká řeka je poklidná

Člověk by měl být skromný a klidný jako velká řeka, která teče tiše a mírně.²³³ Ten, kdo je skromný a tichý, je také většinou tím, kdo nejvíce ví a umí. Takový člověk nepotřebuje přitahovat pozornost. Největší hlupák se naopak většinou dere hlasitě kupředu k práci, které příliš nerozumí.²³⁴ Stojí za pozornost, že znalost a vědění se v obou příslovích pojí s klidem a harmonií.

3) Dalai usaar hanadaggu'i	moře se vodou nepřeplní
Merged nomoor hanadaggu'i	moudrý člověk se nikdy nenasytí knih

3.3. Aktivita, práce a vzdělávání

Přísloví týkající se lidské aktivity, se soustřeďují na práci a vzdělávání a kladou důraz na správný způsob lidského počínání. Obecně se v nich zdůrazňuje potřeba zůstat na živu, být aktivní, pracovitý, bdělý a učit se novým věcem. Současně zavrhuje lenost a zahálku. Kromě toho je třeba, aby se člověk rozhlížel, pozoroval dění kolem sebe a dokázal se mu rychle přizpůsobit. Proto musí být neustále ve střehu. Další důležitou věcí, na kterou se v příslovích o práci a aktivitách upozorňuje, je jejich správné načasování. Nemá význam dělat věci, pokud nejsou potřeba nebo zbytečně pospíchat. Je lepší práci udělat v pravý čas, v klidu, s rozvahou a dobře.

a) potřeba aktivního jednání:

1) Bodson arvaas	než o něčem desetkrát přemýšlet
Bu'teesen neg deer	jednou to udělat

²³² Tu'mendemberel, T., *Zu'ir u'giin utgiin zu'ic'ilsen tailbar*, Ulaanbaatar, 2013, s. 46-47.

²³³ Batc' imeg, *ústní sdělení* (říjen 2013).

²³⁴ „...Cecen hu'n ganc neg hoer u'geer helz'eer suuz'baidag ... bi c'adna, bi c'adna geed tiim hu'muus bis', erdemtei hu'n aimar daaruuhan ...tegeed baiz'baigaad neg onovc'toi yum hiideg. Tegeed bolovsroltoi hu'n bol er ni daruuhan ...tegeed us mo'ron s'ig tiim do'lgoohon, tiim utgatai.“ – „moudrý člověk dokáže něco říci jen jedním, dvěma slovy...není to člověk, co by vykřikoval: Já! Já to umím! Ten, co umí je skromný. A tak nejdříve čeká, a pak udělá něco trefného. Moudrý člověk je většinou skromný tak, jako je velká řeka klidná. „ Bolormaa, *ústní sdělení* (květen 2014).

- 2) **Suusan cecenees** než sedící mudrc
Yavsan teneg deer je lepší chodící hlupák

Sedící mudrc může být ten, který se něco naučil, jeho vědomosti však nemusí být vždy použitelné. Zatímco chodící hlupák je člověk, který nemá vědomosti z knih, ale má zkušenost a viděl to, o čem se mudrc učí.²³⁵

- 3) **Demii suuhaar temee hariul** než sedět bez práce, raději pást velbloudy

Toto přísloví zdůrazňuje potřebu pozorovat a učit se. Když člověk sedí bez práce, k ničemu to není. Pokud sedí a pozoruje velbloudy při pastvě, vypožuruje jejich chování a potřeby, což může následně využít. V románu *Průzračný Tamir* je přísloví použito v souvislosti s dívkami, které nemají nic na práci, a proto se v duchu tohoto přísloví raději vypraví na obchůzku po městě, aby zjistily novinky.²³⁶

Lidé, především na mongolském venkově, skutečně málokdy uvidíme zahálčivě sedět bez práce. Vždy se zabývají alespoň nějakou drobnou činností.²³⁷

- 4) **O'o'dlo'h hu'nd sanah sereh hiih gurav**
Uruudah hu'nd untah ideh martah gurav

k člověku, který stoupá, patří paměť, bdělost a činy
k člověku, který klesá, patří spánek, jídlo a zapomínání

O'odloh hu'n je člověk, který se rozvíjí. Sloveso *o'odlo'h* v mongolštině znamená stoupat, lézt nahoru, jít vzhůru proti proudu řeky, přeneseně potom zlepšovat se, prosperovat, rozvíjet se. Naopak *uruudah* znamená jít dolů, sestupovat, jít po proudu řeky, zhoršovat se, klesat.

Aby člověk prosperoval, musí být důvtipný, vnímavý a vynalézavý při své práci. Pak postupuje kupředu a vyvíjí se. Zatímco člověk, který marní svůj čas, je ledabylý a nevšímá si svého okolí, úspěchu nedosáhne. Přísloví tak vyzdvihuje pracovitost, píli a úsilí. Podobně také:

b) práce a odměna za ni:

- 1) **Ezen hic'eevel** když se snaží pán

²³⁵ V. Zikmundová, *ústní sdělení* (červen 2014).

²³⁶ Lodoidamba, C., *Tungalag Tamir*, 2. Vydání, Ulsyn hevleliin gazar, Ulaanbaatar, 1971, s. 120 a

Lodojdamba, Č., *Průzračný Tamir*, 2. Vydání, Lidové nakladatelství, Praha, 1980, s. 112.

²³⁷ V. Zikmundová, *ústní sdělení* (červen 2014).

Zayaa hic'eene	snaží se osud/šťěstěna ²³⁸
2) Az'il hiivel Am tosdono	pracuješ-li omastíš si pusu
3) Gar ho'dolbol Am ho'dolno	pohne-li se ruka pohnou se ústa

c) lenost a její důsledky

Zalhuugiin gadaa argalgu'i	vedle lenochovy jurty není žádný argal ²³⁹
Zalgidagiin gert hoolgu'i	v jedlíkově jurtě není žádné jídlo

Těchto několik přísloví varuje před leností a nabádá člověka k práci. Mastná a pohybující se ústa ve dvou předcházejících příslovích představují blahobyt, ale člověk pro to musí něco udělat, pracovat. Je to podobné jako v českém přísloví *bez práce nejsou koláče*.

K tomu, aby se člověk měl dobře, mu brání jen jeho vlastní lenost. Pokud si nenasbírá topivo, nebude mít na čem uvařit jídlo nebo zatopit. Současně by člověk měl být v jídle střídavý a šetřit. O střídmosti hovoří také přísloví:

d) střídmost

S'o'lo'or caddag To'lo'or bayaz'dag	sytit se polévkou obohacovat se narozenými mlád'aty ²⁴⁰

e) správné načasování činnosti

1) To'roogu'i hu'uhded To'mor o'lgii zehéh	nenarozenému dítěti chystat železnou kolébku

Člověk by neměl s jistotou počítat s něčím, co ještě nenastalo a není jisté, zda se to vůbec stane. I narození dítěte je velmi nevyzpytatelná věc, zvláště v Mongolsku, kde je stále vysoká míra úmrtnosti matek a dětí. Železná kolébka vyvolává dojem skutečně velkých příprav, které mohou ale snadno přijít vniveč. „*Například když člověk počítá s tím, že za rok dostane skvělou práci a bude mít hodně peněz, těší se*

²³⁸ Batc'imeg, ústní sdělení (říjen 2013).

²³⁹ Dobytčí trus používaný k topení.

²⁴⁰ Vysvětlení viz kapitola 2.1. Dobytek.

na ni a potom z toho sejde.“²⁴¹

2) Uul u'zeegu'i hormoi s'uuz'	dokud nevidíš horu, nezvedej podolek
Us u'zeegu'i gutal tailz' bolohgu'i	dokud nevidíš řeku, nezouvej se

Podobné předchozímu přísloví. Říká, že vše má svůj čas a člověk se nemá zbytečně ukvapovat.²⁴²

f) dělat věci správným způsobem, klidně a důsledně

1) Buruu zamaar budaa teevel	pokud vezeš zrní špatnou cestou
Bucahdaa s'oroo teene	nazpátek povezeš prach

Toto přísloví klade důraz na děláni věcí správným způsobem. *Budaa* (zrní, krupice) tady zastupuje představu velkého nákladu. Pokud se veze náklad špatnou cestou, může se vytrást, a když člověk dorazí do cíle, zjistí, že o svůj náklad přišel a místo něho do vozu nalétal prach z cesty. Výsledek toho je, že na konci cesty nic nemá a na zpáteční cestě veze jen prach – prázdný vůz. Přeneseně to tedy znamená dělat něco špatným způsobem nebo dokonce proti pravidlům a ve výsledku na to doplatit.²⁴³

„.....z'is'ee ni neg kamion mas'in dotor mas'olon huuramc' arhi, metanol spirit ac'aad tend hu'rgyz'o'good ter c'ini hulgai muu teevreer mo'ngo ih avc'c'adna, getel ene udaa barigdsan, ulsyn hil deer cagdaanaar tu'uniig bariz'avaad ter bu'h hortoi spirtiig avsan tegeed ustasan. Tegeed kamiony z'olooc'bas s'orond baina. Ter kampaniig s'u'uhd duudaz'baina. Iim muu ac'aa hiisen, za tegeed ene tuhai helz'bolno, za bi buruu zamaar budaa teegeed bucahdaa s'oroo teeh gedeg ene bolloo. Engeed hed heden udaa bi ene metanol spirt teegeed bolood ih calyn mo'ngo avc'baisan tegeed ecest ni ene, buruu zamaar s'oroo teegeed bucahdaa s'oroo teelee. S'orond orloo. Kriminalist bolloo.....Yamar neg politická strana udirdaad tegeed buruu zamaar budaa teegeed olon hu'muus s'orond orood tegeed odoo bucahdaa s'oroo teeh, iimel bolloo doo. Z'is'ee ni yamar neg vladagii yumuu parlamentyn deer baigaa neg nam. Muu yumnuudyg ih hiisen baina. Z'is'ee ni o'ngorson z'il baisan ODS gedeg namyn hu'muus tend olon hu'n korupciin uc'raar s'oronruu yavsan. Za, engeed ted nar yarz'baina odoo za ted naryg no'goo hu'n helz' baina. Ted nar bol buruu zamaar budaa teegeed bucahdaa s'orood hiisen

²⁴¹ Batc'imeg, ústní sdělení (říjen 2013).

²⁴² podobné českému přísloví *Nač stahovat kalhoty, když brod je ještě daleko*.

²⁴³ „muu yum hiih, muu yumand hu'reh, u'r du'ngu'i baidald oroh“ (dělat špatné věci a přijít do něčeho špatného, dostat se do bezvýsledné situace) - Luvsandorz', ústní sdělení (duben 2014).

*hu'muus ter ODSiin o'ndor hu'muus bailaa. Tegeed iimerhu'u tohioldolt iim yumyg as'iglaz'bolno....*²⁴⁴

„...například, když člověk jedná podle nesprávných instrukcí, pod nesprávným vedením nebo podle špatných rad. Když takhle veze obilí, potřebuje ho při zpáteční cestě odevzdat a vzít nazpět na vůz nebo na dobytče nějaký jiný důležitý náklad, teď nic nemá, a tak nazpět poveze jen prach...na tom velkém voze bude jen prach a ten je mu k ničemu.....

...například když se v kamionu někam veze velké množství padělané vodky, tak když dorazí na místo a předá se, tak lze tímhle podloudným způsobem získat hodně peněz...ale tentokrát je zadržen, na hranicích ho zadrží policisté, všechen otrávený alkohol zabaví a zlikvidují. Řidič kamionu jde do vězení a firma je předvolána k soudu. Udělali špatnou věc a tak je možné o tom říci: „když se veze obilí špatnou cestou, na zpáteční cestě se poveze prach a to se mi také stalo. Mnohokrát jsem vezl metanol a bral za to hodně peněz a nakonec jsem vezl obilí špatnou cestou a nazpátek jsem odvezl prach. Šel jsem do vězení a stal se kriminálníkem....nebo vést nějakou politickou stranu a vézt obilí špatnou cestou, to pak jde hodně lidí do vězení a nazpátek se veze prach, tak to je. Například nějaká vládní nebo parlamentní strana. Udělala hodně špatných věcí. Například minulý rok ODS. Z té strany šlo hodně lidí do vězení kvůli korupci. Tak když o nich teď někdo mluví, řekne, že to byli vysoce postavení lidé z ODS, kteří vezli obilí nesprávnou cestou a na zpáteční cestu si vydělali prach. Tak v takových situacích je možné to použít.....“

2) Yaarval daarna

když budeš pospíchat, zmrzneš

3) Tu'rgen gorhi

rychlá říčka

Adagtaa hu'rehgu'i

do ústí nedoteče

Význam obou přísloví se podobá českému: *spěchej pomalu*.²⁴⁵ Vše se má dělat pořádně a v klidu, pospíchat bez rozmyslu se nevyplácí. Člověk pak práci neudělá dobře a to se mu nemusí vyplatit. Když se například před zimou ve spěchu jurta postaví špatně, bude v ní zima. Nebo pokud se člověk ve spěchu dobře nepřipraví na cestu, může to pro něho mít fatální následky.

g) dokončení započaté práce

1) Davs hiivel uustal

solí se dokud se sůl rozpouští

Az'il hiivel duustal

a práce se dělá až do konce

²⁴⁴ Luvsandorz', ústní sdělení (duben 2014).

²⁴⁵ Šíma, J., Luvsandžav Č., *Mongolsko-český, česko-mongolský kapesní slovník*, Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 1987, s. 236 u slova tu'rgen.

Dělat něco polovičatě není dobré, práci je potřeba vždy dokončit. Opět mohu uvést příklad, kdy jsem se s Batc'imeg účastnila stavění jurty. Protože se stavba jurty protáhla do večera, ohleduplná paní domu nás před setměním posílala domů. Jelikož jsme ještě nedokončily práci uvnitř jurty, vtipkovaly jsme, že nemůžeme odejít, protože je třeba držet se přísloví *Davs hiivel uustal, az'il hiivel duustal* a práci k radosti domácích dodělaly.

h) povzbuzení k aktivitě

1) Neg u'hehees	umírá se jednou
Hoe'r u'hehgu'i	ne dvakrát
2) S'oroon deer oic'ihooos	padá se na zem
S'oron deer oic'ih bis'	ne na rožeň

Podobně jako přísloví z předchozí kapitoly *zorigtoi eriig neg u'hez' baihad, zoriggu'i er myanga u'hdeg* se týkají strachu. Tato přísloví ale mají především za cíl člověka povzbudit k nějaké činnosti, dodat mu odvalu. V románu Tungalag Tamir si příslovím *s'oroon deer oic'ihooos, s'oron deer oic'ih bis'* Erdene dodává odvalu, když je vyzván na souboj Badarčem. Podobně jako v českém úsloví *nikdo ti přece hlavu neutrhne* má význam, že i když se určitá věc nepovede (pěstní souboj, pracovní pohovor, zkouška) nic tak hrozného se nestane.²⁴⁶

3) Amid mend yavbal	budeš-li živ
Altan ayaganaas us uuna	ze zlatého poháru se napiješ

Zůstane-li člověk naživu, může se mít lépe. V Průzračném Tamiru říká přísloví Erdene, aby utěšil mladou Gerel, která se mu svěčuje se svým smutným osudem.

„...*E'solz' avsan no'hortei hu'n bolohgu'i s'u'u dee gez' Erdene zo'olon duugaar helev.*

E'solz' avsan no'hor o'o! Tand tiim baih. U'nendee bol hudaldaz' avsan ezen mini geed Gerel ingenetel uilav.

Gereliin ene u'g u'nen u'g bailaa. Erdene yaahaa medehgu'i demii l havc'ignan uruulaa doloon baiv.

Duu mini uilaad hereggui. Amid yavsan hu'n altan ayaganaas us uuna yum

²⁴⁶ „...*unasan c'hamaagu'l bi s'oroon deer unana.....yum uu margaas'bi s'algalt deer orood... margaas'bi, s'algaltana unahad bi s'oroon deer unahaas s'oron deer unahgu'i s'uu dee. Ayultai yum bis'daraa ni dahed o'gz'bolno geh met....*” – „...*když spadnu, tak to nevadí, spadnu na zem, nebo když jdu zítra na zkoušku a propadnu, spadnu přece na zem a ne na rožeň. Není to nebezpečné a příště mohu opět zkoušku složit, atd....*”, Luvsandorz', ústní sdělení (duben 2014).

gez 'Erdene helsen bolovc' o 'oroo ene u'gendee itgehu'i bailaa.'²⁴⁷

„Ale je to přece jen váš zákonný manžel a vy se takhle nesmíte chovat,“ řekl Erdene co nejmírněji.

„Jakýpak zákonný manžel? Vždyť to přece byl obchod,“ odpověděla Gerel a dala se do pláče.

„Neplačte. Víte přece, že se říká: **Jen když budeš živ, ze zlatého poháru se ještě napiješ....**“²⁴⁸

4) **Amid hu'n argatai**

živý člověk má možnost (způsob)

Argalyn gal cogtoi

oheň má jiskru

Podobně laděné přísloví. Erdene ho v románu používá v těžké situaci, kdy jeho rodinu uprostřed stepi okradli o jejich jediného koně. Je-li člověk živ, najde si vždy způsob, jak vyřešit těžkou situaci.²⁴⁹

i) potřeba učit se, vzdělávat

Na znalosti a dovednosti je v příslovích kladen velký důraz. Vzdělání se týká jak četby knih a učení se ve škole, tak učení se tradičním dovednostem a životním zkušenostem. Děti se tyto vědomosti učí od starších lidí už od malička. Začínají pomáhat s drobnými domácími pracemi, učí se práci s dobytkem a také úctu k přírodě, příkazy a zákazy. Toto vše je součástí každodenního světa mongolských pastevců. Kdo by nedbalostí porušil nějaké tabu, přivolá neštěstí na sebe i na své okolí. Kromě tradičních dovedností byly vybrané děti vzdělávány v klášterech nebo v domácích školách, kde se naučily mimo jiné číst a psát. V moderní době se k těmto tradičním dovednostem přidalo ještě vzdělání západního typu.

Hlavní myšlenkou těchto přísloví je sdělení, že vzdělání je pro člověka trvalou hodnotou, a když se něčemu naučí, může se mu to kdykoliv nečekaně hodit. Také by měl být vynalézavý a dokázat svých dovedností správně a vhodně v danou chvíli využít.

Erhiig surahaar

namísto rozmazlenosti

Berhiig sur

uč se těžkostem

Termín *erh* znamená zhýčkanost, rozmazlenost, rozmar a náladovost.²⁵⁰ Namísto

²⁴⁷ Lodoidamba, C., *Tungalag Tamir*, 2. Vydání, Ulsyn hevleliin gazar, Ulaanbaatar, 1971, s. 186.

²⁴⁸ Lodojdamba, Č., *Průzračný Tamir*, 2. Vydání, Lidové nakladatelství, Praha, 1980, s. 167.

²⁴⁹ Lodoidamba, *Tungalag Tamir*, s.13: *Průzračný Tamir*, str. 18.

²⁵⁰ Šíma, J., Luvsandžav Č., *Mongolsko-český, česko-mongolský kapesní slovník*, Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 1987, s. 348.

toho, aby byl člověk rozmazlován a zchoulostivěl, měl by se učit náročným věcem, těžkostem. Život ve stepi není lehký, člověk musí ráno brzy vstávat do zimy, rozdělovat oheň, podojit dobytek, dělat těžkou práci a vydržet celý den venku se stádem. Musí být odolný a sám k sobě přísný, aby se dokázal uživit.²⁵¹

Když jsem během svého pobytu navštívila paní Amratuvs'in v somonu Hotont v Archangajském ajmaku, její čtyřletý synek na mne plivnul. Hned dostal od matky pořádný pohlavek. Když jsem se jí později ptala na výklad tohoto přísloví, uvedla právě příklad se synkem. Aby se naučil, že toto se nesmí dělat, dostal pohlavek.

j) hodnota vzdělání

Vzdělání je trvalou hodnotou, která člověku zůstane po celý život. O ostatní materiální majetek může člověk lehce přijít. To, co se naučil, si však nese stále s sebou a nikdo mu to nemůže vzít. Je to

1) Edeer biec c'imeheer	místo, abys krášлил tělo věcmi
Erdmeer biec c'im	krášli se vědomostmi

Majetek je věc pomíjivá, povrchní. Když se někdo krášli jen drahými šperky a oděvem, zchudne a nic z toho mít nebude. Jediné, co má pro člověka smysl, jsou znalosti a vědomosti. Těmi jedinými by se měl člověk šlechtit. Přísloví může sloužit například i jako výtku rodičů pro jejich parádívou dceru.²⁵²

2) Garaaraa neg hu'niig diileh	rukou přemůžeš jednoho člověka
Tolgoigooroo myangyg diileh	hlavou přemůžeš tisíc lidí ²⁵³
3) Erdemtei hu'n ulsyn c'imeg	vzdělaný člověk je ozdobou státu
Eetei hu'n olny c'imeg	mírumilovný člověk je ozdobou mnohých ²⁵⁴

k) využití nabytých zkušeností a vědomostí, vynalézavost

1) Argatai hu'n	šikovný člověk
Uulyg zu'ugeer nu'helne	provrtá i horu jehlou
2) Urt mo'ro'n nugala olontoi	dlouhá řeka má mnoho záhybů

²⁵¹ Tu'mendemberel, T., *Zu'ir u'giin utgiin zu'ic'ilsen tailbar*, Ulaanbaatar, 2013, s. 125.

²⁵² Batc'imeg, *ústní sdělení* (listopad 2013).

²⁵³ Bataa, P., *Zu'ir u'giin surgan hu'muuz'uuleh uvdis*, Ulaanbaatar, 2012, s. 4.

²⁵⁴ Das'dorz', Z', Rinc'ensambuu, G., *Mongol ardiin zu'ir cecen u'g*, Ulaanbaatar, 2008, s. 13.

Uhaantai hu'n arga olontoi

chytrý člověk má mnoho způsobů a dovedností

Pokud je člověk zkušený a zná správný způsob, může úspěšně splnit jakýkoliv úkol.²⁵⁵

l) nevědomost jako nedostatek

**1) Sursan bu'hen erdem
Suraagu'i bu'hen balai**

vše, co je naučené je moudrost
vše, co se člověk nenaučil, je slepota

**2) Erdem es surval
Heregleh cagt gems'ih**

pokud se nenaučíš vědomostem
až je budeš potřebovat, zalituješ

**3) Sursan dalai
Suraagu'i balai**

učený - moře
neučený – hlupák

3.4. Obecná filozofická přísloví

Tato oblast přísloví hovoří spíše o věcech obecného charakteru a hovoří o životě, přírodě a o světě, který člověka obklopuje. Reflektují ho a říkají, že věci se tímto způsobem dějí a že to má svůj důvod. Během terénního výzkumu jsem se u informantů nejčastěji setkávala s příslovími týkajícími se práce, společenských pravidel nebo lidské povahy, které si mluvčí velmi rychle vybavili. Byla to pravidla, podle kterých se člověk může řídit ve všedním životě a setkává se s nimi poměrně často. Zatímco s těmito obecně laděnými příslovími jsem se v rozhovorech setkávala v menší míře. V této kapitole proto čerpám převážně z literatury a sborníků lidové slovesnosti.

Velmi často obsahují hlubší filozofické myšlenky, ke kterým člověk postupně dospěje nebo je dokáže kolem sám vypořádat. Některá odrážejí kočovnickou víru, přirozený běh lidského života a jeho nevyzpytatelnost a některá bychom mohli dokonce označit téměř jako pranostiky. Při dělení přísloví do příslušných kapitol mnohdy nebylo snadné jednoznačně určit kategorii, kam přísloví zařadit, neboť díky jejich obecnosti záleží jejich konkrétní význam na situaci, ve které se použijí. Je také třeba říci, že přísloví skrývající hlubší myšlenky se mohou týkat i oblastí lidské povahy, společenských pravidel aj.

Tato přísloví dávají základ pro vnímání světa tak, jak je to pro kočovníka důležité. Zdůrazňují jevy pro kočovný život nezbytné: závislost a nutnost podřízení se osudu a vůli nebes, běh života a smrti a nutnost spoléhat se pouze na vlastní síly. Být si

²⁵⁵ Tu'mendemberel, T., *Zu'ir u'giin utgiin zu'ic'ilsen tailbar*, Ulaanbaatar, 2013, s. 40-42.

vědom toho, že vše, co se děje, má svůj smysl a že i špatné věci a utrpení jsou důležité pro zachování rovnováhy. Dobrých věcí by se mělo užívat opatrně a s mírou. Je také třeba věci pozorovat v různých kontextech, neboť jeden jev může mít v rozdílných situacích různé významy.

a) lidský osud

Člověk vše dostává jen z milosti božstev, a proto je musí ctít. V následujících příslovích lze najít odkaz na původní pasteveckou víru. Jsou v nich narážky na Nebe – *Tenger*, nejvyšší božskou entitu, která dává světu řád a rozhoduje nad lidským osudem. To se podle mého názoru odráží i v následujících příslovích. Ta zdůrazňují vládu Nebe nad člověkem a to, že veškeré dobrodiní a milost, které se člověku dostávají, pocházejí právě od něj.

1) Hu'nii zayaa	lidský osud
Tengeriin gart	v nebeských rukách
2) Hu'n his'igtei ²⁵⁶	člověk má požehnání
Tenger buyantai	nebe milost

b) běh času

1) Han uulyg cas dardag	velehory tlačí sněh
Hairhan bieig nas dardag	tělo tlačí věk

Předmětem uctívání mongolských pastevců jsou mimo jiné také hory a pohoří. Tyto entity jsou považovány za božstva a je k nim také tak přistupováno. Jsou vysoké a mohutné. Myslím si, že přísloví naznačuje, že i něco tak velkého a vznešeného může něčemu podlehnout. Vrstva věčného sněhu a ledu tlačí horu svou vahou a v průběhu času ji formují. Tak i zdánlivě neměnná entita podléhá vlivům svého okolí. A podobně jako sněhová čepice tlačí horu svou vahou, tak i lidské tělo, které je mnohem křehčí, podléhá běhu času.

2) Cag cagaaraa baidaggu'i	čas nezůstává stále stejný
Cahildag ho'hooroo daidaggu'i	kosatec nezůstává stále modrý

„*Yamar neg zu'il u'rgelz' ter heveeree baidaggu'i. U'rgelz'huvisan o'orc'logddog.*“
 „*Žádná věc nezůstává stále stejná. Neustále se vše mění.*“²⁵⁷

²⁵⁶ *His'ig* nebo *hes'ig* znamená milost, požehnání (často z nebe), příznivý osud, štěstí nebo také odměnu od výše postavených nebo starších lidí (Šíma, J., Luvsandžav Č., *Mongolsko-český, česko-mongolský kapesní slovník*, Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 1987, s. 308, *hes'ig*).

²⁵⁷ Batc'imeg, *ústní sdělení* (říjen 2013).

Nomádský život nevytváří stálé opory – materiální ani myšlenkové a kočovník musí vědět, že o nic kolem sebe se nemůže opřít. Musí se spoléhat pouze na sebe.²⁵⁸

c) smrt a konečnost

1) Magad u'heheen medevc' Margaas'uheheen medehgu'i	i když ví, že musí jistě zemřít neví, že zemře zítra ²⁵⁹
2) Baatar hu'n neg sumand Bayan hu'n neg zudand	hrdina jednou střelou boháč jedním zudem ²⁶⁰

Zde je třeba opět na konec doplnit vypadnuté sloveso podle smyslu přísloví. To by potom mohlo znít: *I hrdina může zemřít jednou střelou, i boháč může zchudnout jedním zudem*. Hovoří tak o nevyzpytatelnosti lidského osudu.

V románu Průzračný Tamir přísloví vyslovuje lékař ošetřující těžce zraněného Tömöra jako odpověď na neuvěřitelné historky o hrdinových skutcích. Příslovím připomíná, že nic není trvalé a dodává jím váhu své domněnce, že Tömör brzy zemře.²⁶¹

d) provázannost a příčinnost věcí

1) Yum bolgon uc'irtai Uc'ir bolgon utgatai	každá věc má svůj důvod každý důvod má svůj smysl

Nic se neděje bezdůvodně a je pouze potřeba zjistit, proč se věci dějí určitým způsobem. Domnívám se, že přísloví odkazuje i na situace, kdy se přihodí událost – dobrá nebo špatná, a je potřeba nalézt její příčinu. Tou může být například porušení nějakého zákazu/příkazu nebo urážka či potěcha některého z božstev. Tato provázannost věcí kolem sebe nutně nabádá k pozorování změn a neobvyklých dějů ve svém okolí. Tyto změny mohou být i znameními seslanými božstvy a mohou člověka před něčím varovat. Je proto třeba vždy hledat správný význam věcí.

2) Nar hu'reelbel orohyn temdeg	když se dělá kruh kolem slunce, zapadne

²⁵⁸ V. Zikmundová, *ústní sdělení* (červen 2014).

²⁵⁹ Obdoba českého *Člověk neví dne ani hodiny*.

²⁶⁰ *Zud* – dobytčí hladomor, *har zud* (černý hladomor) – způsobený holomrazou, *cagaan zud* (bílý hladomor) – způsobený vysokou sněhovou pokrývkou (Šíma, J., Luvsandžav Č., *Mongolsko-český, česko-mongolský kapesní slovník*, Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 1987, s. 117.).

²⁶¹ Lodojdamba, Č., *Průzračný Tamir*, 2. Vydání, Lidové nakladatelství, Praha, 1980, s. 99:
Lodoidamba, C', *Tungalag Tamir*, 2. Vydání, Ulsyn hevleliin gazar, Ulaanbaatar, 1971, s. 105.

Sar hu´reelbel hu´iterhiin temdeg

když se dělá kruh kolem měsíce,
ochladí se

Toto *zu´ir u´g* vyznívá jako pranostika. V Mongolsku se počasí mění velmi často a nepřipraveného člověka může uprostřed horkého léta v horách zastihnout i sněhová bouře. Pastevci proto sledují počasí velmi bedlivě, dnes už spíše prostřednictvím meteorologického zpravodajství, dříve se museli spoléhat na zděděné zkušenosti. Podle V. Zikmundové by kruh kolem měsíce mohl naznačovat příchod něčeho neobvyklého, co se nepříhodí každý den (na rozdíl od západu slunce) a říkat, že takové neobvyklé věci mívají určité předzvěsti, kterých si pozorný člověk může všimnout.

3) **Nuur amar bol**
Nugas amar²⁶²

Je-li jezero klidné
jsou klidné i kachny

Toto přísloví pracuje s obrazem klidné vodní hladiny a kachen, které na ní mohou bezstarostně plout. Přeneseně lze přísloví přirovnat k lidské mysli a k jejímu vlivu na okolí. Pokud je člověk spokojený a klidný, působí to blahodárně, jak na jeho samotného, tak i na ostatní.²⁶³

4) **Dalaíd dusal nemer**

(i) kapka moři přispěje

„*Velké věci začínají u těch malých.*“²⁶⁴ Může se zde jednat o práci, drobnou pomoc nebo příspěvek na dobročinnost. Každý jednotlivý kousek přispěje k celku.

e) nejednoznačnost a rozporuplnost světa

1) **Sain muu niilz´ amidral bolno**
Saihan muuhai niilz´orc´lon bolno

spojující dobré i zlé, je život životem
spojující krásné i ošklivé je svět světem

Toto přísloví reflektuje povědomí o rovnováze protikladů. To je pro kočovníky velmi důležité, neboť na rovnováze v přírodě a ve světě závisí i život pastevců.

2) **Aduuc´ny mori usgu´i**

kůň koňáka je bez vody

Kůň, na kterém se jezdí, musí pracovat a nemá čas se napojit, zatímco jeho jezdec

²⁶² Amar – klidný, pokojný, spokojený, bezstarostný (Šíma, J., Luvsandžav Č., *Mongolsko-český, česko-mongolský kapesní slovník*, Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 1987, s.44.).

²⁶³ Tu´mendemberel, T., *Zu´ir u´giin utgiin zu´ic´ilsen tailbar*, Ulaanbaatar, 2013, s. 69.

²⁶⁴ Batc´imeg, *ústní sdělení* (říjen 2013).

se stará o ostatní dobytek.²⁶⁵ Podobně je tomu s učitelovým dítětem. Otec učí ostatní a na výuku vlastního dítěte nemá čas. Význam lze srovnat s českým příslovím *kovářova kobyla chodí bosa*.

3) **Bags'iin hu'uhed erdemgu'i** dítě učitele je bez vzdělání²⁶⁶

f) kladné a záporné stránky života

1) **Z'argalyn udaan** je lepší, když je štěstí pomalé
Zovlongiin tu'rgen ni deer a trápení rychlé

2) **Zovlon u'zeegu'i hu'n** člověk, který nezkusil trápení
Z'argal medehgu'i nezná štěstí

3) **Balyn бага ni deer** lepší, když je medu méně

Čím méně je dobrých věcí, tím intenzivněji je člověk vnímá a více si jich váží. Českou obdobou by mohlo být přísloví *Dobrého pomálu* nebo *Všeho moc škodí*.

V Průzračném Tamiru Erdene odmítá prostřednictvím tohoto přísloví žádost představeného kláštera, aby mohlo do strany vstoupit velké množství mnichů.

„...hamba, namd oroh o'dii to'dii lam naryn ner gargaz' o'gohod ni „Negdu'geert **balyn бага ni deer** gedeg, hoe'rdugaart yu c' gesen ta bu'hen uridaar u'ur baiguulz' avaad daraagiin hu'muuusiig o'orsdoo yarina biz geod gegeenii hamt zurgaan lam naryn neriig u'ldeez'busdyg ni hasc'ee.“²⁶⁷

„...řekl představený a podal Erdenovi seznam lamů, kteří „projevili“ přání vstoupit do strany.

„ Raději ať nevstupují všichni najednou“ řekl Erdene, prohlížeje si seznam. Nadarmo se neříká, že **čím je medu méně, tím je sladší**. Nejdříve je třeba založit buňku, a tam se pak budou projednávat přihlášky ostatních.“ A Erdene ponechal v seznamu vedle gegéna celkem jen šest lidí.²⁶⁸

4) **C'ono борооноор gegc'eer** říká se, že vlci za bouřky (přicházejí)

²⁶⁵ Batc'imeg, ústní sdělení (říjen 2013).

²⁶⁶ Batc'imeg, ústní sdělení (říjen 2013).

²⁶⁷ Lodoidamba, *Tungalag Tamir*, 1971, s. 426.

²⁶⁸ Lodojdamba, *Průzračný Tamir*, 1976, s. 380.

Tady je opět třeba dosadit do přísloví významové sloveso. Podle smyslu přísloví, jak mi byl vysvětlen, by bylo možné dosadit například *irdeg* (*přicházejí*) nebo *honi avdag* (*berou ovce*). Metafora přísloví je přenesená přímo z pasteveckého života. Vlci útočí na dobytek, když je nejvíce zranitelný, buď v noci, nebo za deště, kdy je prokřehlý a jen tak postává. Tehdy vlci využívají příležitosti k lovu²⁶⁹ Toto *zu'ir u'g* se užívá i o lidech, kteří mají „vlčí povahu“ a neváhají někomu v nestřežené chvíli ublížit, okrást nebo ho využít, když to nejméně čeká. Varuje tak člověka, aby neztrácel pozornost.

3.5. Satirická a humorná přísloví

Kapitolu o satirických příslovích jsem zde zařadila proto, že někteří mongolští autoři je uvádí jako zvláštní část přísloví vedle přísloví filozofických, společenských a těch z běžného života.²⁷⁰ Přes toto dělení se humorná a kriticky-ironická přísloví týkají mnoha oblastí lidského počínání. Kritizují společenské poměry, některé lidské vlastnosti a jednání. Jejich terčem bývá špatné chování, přetvářka, prospěchářství, chamtivost, hloupost atd. Tato přísloví mohou být satirická, ale zároveň filozofická a poučná. Touto podkapitolou jsem považovala za vhodné poukázat na to, že tato vrstva *zu'ir u'g* v mongolštině existuje a že je některými autory vnímána jako samostatný celek.

Uvádím zde pouze několik vybraných příkladů humorných přísloví, přestože v textu práce bychom našli nemálo dalších podobně satiricky laděných.

1) **Huuc'in bayan huluu o'vc'tei**
S'ine bayan ceez' o'vc'tei

starému boháči natékají nohy
 nový boháč má nemocnou
 paměť²⁷¹

Starým boháčem je míněn skutečně starý bohatý člověk, který již nashromáždil majetek a nemá potřebu být více chamtivý. Lidé k němu mohou přijít a požádat ho o pomoc. Jeho jediným trápením je zdravotní stav, v tomto případě bolestivé natékání nohou. Naproti tomu mladý boháč zdravotní problémy nemá, ale může být chamtivý, sobecký, ctižádostivý a rád zapomíná, co se mu nehodí. Také není ochoten nikomu

²⁶⁹ „*Malc'dad c'ono aigu'i hor baina. Manai Mongolc'uud malaa c'onoos ih hamgaaldag. C'ono yamar u'id malruu dairdgu'i.... boroo orson u'ed amitanuud, mal, honi daaraad engeed baiz'l s'uu dee. Yag ter u'ed c'ono bariad, honi c'ini avaya daa....c'ono muuhai sanaatai amitan tiim ee? C'ono s'ig tiim sanaa muutai hu'n baih*“ – „Vlk je pro pastevce zlo. Mongolové chrání svůj dobytek proti vlkům. Vlk na dobytek neútočí kdykoliv...za deště jsou zvířata promrzlá a jen tak postávají...a přesně v té chvíli vlk ovce loví...vlk je tvor se špatným charakterem, že? A jsou i špatní lidé s vlčí povahou....“ Bolormaa, *ústní sdělení* (květen 2014).

²⁷⁰ Das'dorz', Z', Rinc'ensambuu, G., *Mongol ardiin zu'ir cecen u'g*, Ulaanbaatar, 2008, s. 6-7.

²⁷¹ Das'dorz', Z', Rinc'ensambuu, G., *Mongol ardiin zu'ir cecen u'g*, Ulaanbaatar, 2008, s. 10.

nezištně pomoci. Výraz *ceez'* označuje hrud', ve které podle Mongolů sídlí mysl člověka.²⁷² Přirozeně tedy, má-li někdo nemocnou hrud', trpí nemocí charakteru, má pokřivené smýšlení a povahu. Obyčejný člověk by se tedy měl obávat spíše mladého bohatého člověka, který svou nemoc ukrývá v mysli než starého boháče, kterého spíše trápí neduhy patrné na první pohled.²⁷³

2) Bayan hu'n bac'tai	bohatý člověk je lstivý
Hooson hu'n hoc'toi	chudý člověk má přezdítku

Bohatý člověk bývá lstivý, často své jmění získal svou vychytralostí a bystrým úsudkem. Slovo *bac'* má negativní konotace a znamená chytráctví, vychytralost, úskočnost, lstivost a klam²⁷⁴. Bohatý člověk je nebezpečný, protože na první pohled vypadá dobře, upraveně a spokojeně, ale ve skrytu je lstivý. Zatímco chudí lidé často nikdy nikomu neublížili, a přesto jsou častováni nadávkami. *Hoc'* je doslova přezdíčka²⁷⁵ a v tomto kontextu je opět třeba brát výraz negativně jako nadávku či nepřekné označení. Je to shrnutí skutečnosti, že lidé označují nadávkami chudé lidi, kteří nikomu neublížili jen proto, že jsou chudí, nemají kde bydlet nebo jsou neupravení a špinaví, ale nejsou nebezpeční, zatímco bychom si měli dávat pozor na bohaté dobře vypadající lidi, kteří nás mohou podvést nebo nám i jinak ublížit²⁷⁶.

3) Olny dund burhan	mezi mnohými buddha
Ovoohoi dotroo c'o'tgor	uvnitř své kupičky čert ²⁷⁷
4) His'ig irvel miniuh	když přijde požehnání, tak je moje
Hereg irvel c'iniuh	když je něco potřeba, je to tvoje ²⁷⁸

²⁷² S tím souvisí sloveso *ceez'leh* – učit se nazpaměť, znát něco z paměti, pamatovat si (Šíma, J., Luvsandžav Č., *Mongolsko-český, česko-mongolský kapesní slovník*, Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 1987, s. 320).

²⁷³ Luvsandorž', *ústní sdělení* (duben 2014).

²⁷⁴ Šíma, J., Luvsandžav Č., *Mongolsko-český, česko-mongolský kapesní slovník*, Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 1987, s. 57.

²⁷⁵ Šíma, J., Luvsandžav Č., *Mongolsko-český, česko-mongolský kapesní slovník*, Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 1987, s. 288.

²⁷⁶ Luvsandorž', *ústní sdělení* (duben 2014).

²⁷⁷ Das'dorž', Z', Rinc'ensambuu, G., *Mongol ardiin zu'ir cecen u'g*, Ulaanbaatar, 2008, s. 15.

²⁷⁸ Das'dorž', Z', Rinc'ensambuu, G., *Mongol ardiin zu'ir cecen u'g*, Ulaanbaatar, 2008, s. 16.

5) Cadahad cagaan hurgany su'ul hatuu O'iso'ho'd o'lo'n bugyn ever zo'o'lo'n	sytému je tvrdý i ocas bílého jehňátka hladovému je měkký i paroh jelena v říji²⁷⁹
6) S'aran c'avganc uraldval Neg ni tu'ruulne	když staré babky závodí (vždycky) jedna vyhraje

Závodící stařenky vyvolávají obraz něčeho úsměvného a zbytečného. Přestože jsou babky všechny stejně pomalé, vždy některá z nich musí být první.²⁸⁰ To ale nutně neznamená, že je nejlepší a má ke své funkci všechny předpoklady.²⁸¹

²⁷⁹ Das'dorz', Z', Rinc'ensambuu, G., *Mongol ardiin zu'ir cecen u'g*, Ulaanbaatar, 2008, s. 16.

²⁸⁰ Batc'imeg, *ústní sdělení* (říjen 2013).

²⁸¹ Podobné českému *mezi slepými jednooký králem*.

4. Závěr

Cílem této diplomové práce bylo pokusit se přiblížit mongolský obraz světa prostřednictvím vybraných přísloví. Přísloví přeložit, opatřit výkladem a vztáhnout je k tradičnímu způsobu života nomádů.

Během práce s příslovími jsem došla k několika závěrům. Zvířatům vystupujícím v mongolských příslovích bývají prisuzovány určité charakteristické vlastnosti a často lze přísloví vyložit právě pouze na základě povědomí o těchto vlastnostech. Ty se odrážejí nejen v příslovích, ale i v dalších folklórních žánrech, například v pohádkách a legendách, na jejichž základě některá z přísloví vznikla. Určitá zvířata v příslovích vystupují spíše pozitivně, jiná negativně a u některých je obtížné jejich charakter jednoznačně určit. Z uvedených přísloví vyplynuly tyto charakteristiky:

Had kvůli svému jedu v příslovích představuje nebezpečí a záludnost. Tygr je charakteristický svou krutou a divokou povahou. Lev je statečný a hrdý. Straka je synonymem přátelství, páv představuje krásu a to, co je hodno obdivu. Vrána vystupuje v příslovích o přetvářce a domýšlivosti.

Své typické vlastnosti mívají i domácí zvířata a dobytek. Velmi nejednoznačně vystupuje v příslovích pes. Ten je člověku přítelem a pomocníkem, zároveň ale představuje nestálost a určitou hrozbu. Velmi zajímavé postavení má v příslovích kuň, který je symbolem věrnosti a lidského ducha. Býk je v uvedených příslovích původcem lidského blahobytu, velbloud představuje převážně sílu a velikost. Ovce zastupují bohatství a kvalitu. Jejím opakem je koza se svou nepoddajnou povahou a méně kvalitním masem.

Ve třetí a hlavní kapitole jsem se pokusila na základě vybraných přísloví poukázat na vybrané hodnoty nomádské společnosti, z nichž některé jsou velmi odlišné od zvyklostí kultury usedlé. Přísloví uvedená v práci dělím do několika okruhů týkajících se společnosti, lidských vlastností, práce a vzdělání, obecných filozofických úvah o životě a světě a na přísloví satirická. Z těchto *zu'ir cecen u'g* obecně vyplývá několik základních pravidel a přístupů ke světu.

Společenská přísloví se zabývají základními vztahy v kočovnické společnosti a zdůrazňují především potřebu míru, harmonie a pospolitosti. Upravují vztahy mezi lidmi, zdůrazňují úctu ke starším a k rodičům. Také podtrhávají potřebu přátelství, pohostinnosti a vděčnosti. Důraz na společnost je u Mongolů zesílen tím více, že kočovník nemá žádnou stálou oporu, je odkázán pouze na vlastní síly a v případě potřeby na pomoc svého okolí. Hledá tedy oporu spíše ve společnosti, a proto jsou pro něho dobré vztahy velmi důležité. Z toho důvodu je také potřeba dbát i na vlastní dobrou pověst. Určitá část přísloví se zabývá pomluvami, varují klevetníky před roznášením pomluv a současně upozorňují, aby člověk vlastním chováním nezavdal k pomluvám příčinu. Ztratí-li pastevec mezi lidmi jméno, může to pro něho znamenat vyloučení ze společnosti a s tím spojené komplikace.

Další důležitou oblastí, které se přísloví věnují, je lidská povaha. Varují před zlými úmysly lidí, které dobře neznáme a podtrhují potřebu poznat skutečný charakter člověka, nehledět pouze na to, jakým se zdá být navenek. Upozorňují také na destruktivní dopad negativních vlastností a emocí jako jsou například pýcha, domýšlivost, popudlivost a hněv. Také říkají, že člověk by měl dobře poznat sám sebe a umět odhadnout vlastní schopnosti a síly.

Velkou část tvoří také přísloví týkající se lidské činnosti, práce a vzdělávání. Podtrhuje se v nich potřeba aktivity, důraz na vlastní zkušenosti a získávání nových dovedností a vědomostí. Důležitým je také správné načasování činnosti. Dobré načasování je pro kočovníka nesmírně důležité, neboť na rozdíl od usedlého člověka má omezené možnosti, jak dlouhodobě uchovávat zásoby nebo hromadit majetek. Je třeba dělat věci ve chvíli, kdy jsou zapotřebí, ne dříve a ne později. K tomu je třeba mít dobrý odhad a pečlivě pozorovat dění kolem. Současně by člověk neměl s jistotou počítat s věcmi, které ještě nenastaly, a není jisté, zda skutečně nastanou.

Každá drobná pomoc je v příslovích považována za užitečnou a započatá práce by se měla vždy dokončit. Chystanou činnost je zapotřebí dobře promyslet a dělat ji důsledně. Nedokončená nebo špatně odvedená práce by mohla mít pro kočovníka i fatální následky. V příslovích se proto klade důraz i na klid, rozvahu a pečlivost při práci.

Obecný základ pro vnímání světa dávají nomádům filozofická přísloví. Ta zdůrazňují jevy nezbytné a všudypřítomné v životě kočovníků: běh času, rytmus života a smrti, nevyzpytatelnost osudu a podřízenost vůli božstev. Mluví také o potřebě rovnováhy protikladů a nutnosti spoléhat se na vlastní síly. Pasterec je odkázán na přírodu a děje v ní. Musí si být vědom její síly a proměnlivosti a neustále pozorovat svět kolem sebe. Přísloví nabádají ke hledání souvislostí, příčin a následků. Upozorňují na rozporuplnost některých jevů a vybízejí k nahlížení z různých úhlů pohledu.

Zvláštní skupinou přísloví jsou přísloví humorná a satirická. Ta mohou procházet napříč všemi výše zmíněnými kategoriemi. Kritizují společenské poměry, lidské slabosti, vlastnosti a chování a ukazují tak schopnost nadhledu a uvědomění si určitých nežádoucích společenských a charakterových jevů.

Přísloví uvedená v této práci jsou pouze vybranými příklady a mohou tedy postihnout jen určitou část pohledu na hodnoty, pravidla a přístupy ke světu u Mongolů. Téma reflexe mongolského obrazu světa v příslovích je velmi rozsáhlé a nesporně si zasluhuje další výzkum. Během studia *zu'ir cecen u'g* jsem získala i několik podnětů k dalšímu zkoumání přísloví. Zajímavým tématem se jeví například výzkum tendenčně upravené vrstvy přísloví z období vlivu socialistické ideologie v Mongolsku a jejich porovnání s původní necenzurovanou verzí. Věřím, že toto téma by mohlo přispět i k hlubšímu poznání kulturních změn, které ve 20. století v Mongolsku probíhaly.

5. Seznam prostudované a citované literatury

- BATAA, P., *Zu'ir u'giin surgan hu'muuz'uuleh uvdis*, Ulaanbaatar, 2012
- BATSAIHAN, B., *Surgan hu'muuz'uuleh uhaanii doktor borz'igon ovogt genden-yarinpiliin Erdene-Oc'ir*, Ulaanbaatar, 2006.
- CERENSODNOM D., *Mongol ardiin u'lger*, Ulaanbaatar, 2009, ISBN978 99929-981-1-3
- CERENSODNOM, D., *Mongol aman zohioliin tailbart deez' bic'ig*, Ulaanbaatar, 2012, ISBN 978-99962-877-2-5
- DAS'DORZ', Z', Rinc'ensambuu, G., *Mongol ardiin zu'ir cecen u'g*, Ulaanbaatar, 2008, ISBN 99929-5-440-X
- DULAM, S., *Mongol belgedel zu'i II.: o'ngiin belgedel zu'i, zu'g c'igiin belgedel zu'i*, 3. vydání, Ulaanbaatar, 2011
- DULAM, S., *Mongol belgedel zu'i III.: du'rsiin belgedel zu'i, dohio zangaanii belgedel zu'i*, 3. vydání, Ulaanbaatar, 2011
- DULAM, S., *Mongol belgedel zu'i IV., zu'ud zo'n sovingiin belgedel zu'i, cagiin belgedel zu'i*, 3. vydání, Ulaanbaatar, 2011
- LEŠČÁK, M., SIROVÁTKA, O., *Folklór a folkloristika*, Smena, Bratislava, 1982
- LODOIDAMBA, C', *Tungalag Tamir*, 2. Vydání, Ulsyn hevleliin gazar, Ulaanbaatar, 1971
- LODOJDAMBA, Č., *Průzračný Tamir*, 2. Vydání, Lidové nakladatelství, Praha, 1980
- M. GAADAMBA, *Zu'ir cecen u'giig zu'ilc'len angilah asuudald*, S'inz'leh uhaany akademiin hevlel, Ulaanbaatar, 1969
- MAKÚCH, BRANISLAV, *Výchovné metody mongolských kočovníků. Zvyklosti ve vybraných lokalitách*, Praha, 2013, Diplomová práce, Univerzita Karlova v Praze
- MINI NIMI, *Mongol ardyn zu'ir cecen u'giin zu'il huvaasan besreg toli*, Ulaanbaatar, 2011
- MURPHY R.F., *Úvod do kulturní a sociální antropologie*, 2. Vydání, sociologické nakladatelství Slon, Praha, 2004.
- OBERFALZEROVÁ, A., *Metaphors and Nomads*, 1. Vydání, Triton, Praha, 2006, ISBN 80-7254-849-2

PINKER, STEVEN, *Jazykový instinkt: Jak mysl vytváří jazyk*, 1. Vydání, Dybbuk, Praha, 2009, ISBN 978-80-7438-006-8

POUCHA, P., *Tajná kronika Mongolů*, 2. Vydání, Nakladatelství lidové noviny, Praha, 2011, ISBN 978-80-7422-102-6

SAMPILDENDEV, H., *Mongol aman zohiol, zan u'il sudlaliin bu'teel*, Ulaanbaatar, 2009, ISBN 978-99929-78-21-x

SODNOM, B., *Mongol cecen u'giin dalai II.*, S'inz'leh Uhaany Akademiin Hevlel, Ulaanbaatar, 1966

SOUKUP, VÁCLAV, *Dějiny antropologie*, Karolinum, Praha, 2004, ISBN 8024603373

TU'MENDEMBEREL, T., *Zu'ir u'giin utgiin zu'ic'ilsen tailbar*, Ulaanbaatar, 2013, ISBN 978-99962-72-37-0

VAŇKOVÁ, I., NEBESKÁ, I., SAICOVÁ-ŘÍMALOVÁ, L., ŠLÉDROVÁ, J., *Co na srdci, to na jazyku*, Karolinum, Praha, 2005, ISBN 8024609193

Slovníky

C'INBAT, E., *Mongolian – English dictionary*, Ulaanbaatar, 2010

ED. BOLD. L., *Mongol helnii delgerengu'i tailbar toli*, Mongol ulsyn s'inz'leh uhaany akademi, Ulaanbaatar, 2008

LUVSANDENDEV, A., *Mongol-Oros delgerengu'i ih toli*, Academia, Moskva, 2002

ŠÍMA, J., LUVSANDŽAV Č., *Mongolsko-český, česko-mongolský kapesní slovník*, Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 1987

Články a Periodika

OBERFALZEROVÁ, *Fear and contentment as experienced by the Mongolian nomads*. *Nutag, Mongolo-Tibetica Pragensia* '08, roč. 1, č. 1, 2008, s. 9-43.

OBERFALZEROVÁ, *Unpleasantness and contentment as experienced by Mongolian nomads I.*, *Mongolo-Tibetica Pragensia* '12, Roč. 5., č. 1, s. 21-43.

OBERFALZEROVÁ, *Unpleasantness and contentment as experienced by Mongolian nomads II.*, *Mongolo-Tibetica Pragensia* '13, roč. 6., č. 1., s. 87-100.

Obraz světa v jazyce II.: sborník příspěvků, které zazněly v jazykové sekci 19. ročníku česko-polské meziuniverzitní konference Univerzita Karlova - Uniwersytet Warszawski v roce 2004 v prostorách FF UK Praha. 2, Univerzita Karlova v Praze, Praha, 2007, ISBN 978-80-7308-213-0

WEIGERT, V., Some Mongolian proverbs currently used in the proces sof bringing up children, *Mongolica Pragensia '06: Ethnolinguistics and Sociolinguistics in Synchrony and Diachrony*, Triton, Praha, 2006, ISBN 80-7254-920-0, s. 71-88.

Seznam informátorů a konzultantů

Informátoři:

Altan Oc'ir, asi 60 let, žije v Ulánbátaru

Amratuvs'in, asi 30 let, Hotont sum, Arhangai aimag

Batc'imeg, 22 let, žijící v Ulánbátaru, původem z venkova

Boldbaatar, asi 27 let, Ulánbátar

Bolormaa, 45 let, žijící v Praze, předtím v Ulánbátaru, původem z venkova.

Cacaa, 28 let, žijící v Ulánbátaru, původem z Erdenetu

Tunga, asi 60 let, žijící v Ulánbátaru

Konzultanti:

Doc. Dr. Urad Z'u'gderiin Luvsandorz'

PhDr. Alena Oberfalzerová, Ph.D.

PhDr. Veronika Zikmundová, Ph.D.

Mgr. Veronika Kapišovská Ph.D.